

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών Τομέα Δημοσίου
Δικαίου
2003 – 2004

Συνταγματικό Δίκαιο

Επιβλέπων Καθηγητής:
Κος Ανδρέας Δημητρόπουλος

***ΤΑ ΝΟΜΙΚΑ ΠΡΟΣΩΠΑ
ΩΣ ΦΟΡΕΙΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΩΝ
ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ***

Επιμέλεια:
Ράμμος Αλέξανδρος

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

◆ Εισαγωγή

Φυσικά – Νομικά Πρόσωπα, ΝΠΙΔ – Δημόσια ΝΠ (ΝΠΔΔ – ΝΠΙΔ – «Διφυή» Νομικά Πρόσωπα)

◆ Τα Νομικά Πρόσωπα ως φορείς Συνταγματικών Δικαιωμάτων.

A. Η Θέση του προβλήματος.

B. Τα Νομικά Πρόσωπα Ιδιωτικού

1. Θεωρίες για τη θεμελίωση της ικανότητας των Νομικών Προσώπων να είναι υποκείμενα Συνταγματικών Δικαιωμάτων.

α. Κοινωνιολογική προσέγγιση

β. Η θεωρία της Αναγωγής (Durchgriffwtheorie)

γ. Η Θεωρία της Αναφοράς (Bezugslehre)

δ. Η Θεωρία της Εξισώσεως (Gleichsetzungstheorie)

2. Θεμελίωση στο Ελληνικό Σύνταγμα.

α. Θεμελίωση στο άρθρο 25 } 1 Σ.

β. Θεμελίωση στο άρθρο 12 Σ.

γ. Η contra άποψη αδυναμία θεμελίωσης.

3. Τα Συνταγματικά δικαιώματα των Νομικών Προσώπων.

α. Δικαιώματα που δεν αναγνωρίζονται στα Νομικά πρόσωπα λόγω της φύσης τους.

i. Ειδικά το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι.

β. Δικαιώματα που συνάδουν προς τη φύση των Νομικών Προσώπων

4. Η αντιμετώπιση των αλλοδαπών Νομικών Προσώπων.

5. Η αντιμετώπιση του ζητήματος στην αλλοδαπή.

α. Ειδικά από τη Γερμανική έννομη τάξη.

β. Γενικά από άλλες έννομες τάξεις.

Γ. Τα Δημόσια Νομικά Πρόσωπα.

1. Επισκόπηση της Θεωρίας.

α. Γενικές παρατηρήσεις.

β. Αντιλήψεις στην αλλοδαπή.

i. Η άποψη του Durig.

ii. Η άποψη του von Olshausen.

iii. Η Θέση του Maunz.

iv. Η θεωρία της «νομικής μορφής»

v. Η θεωρία της «εξωτερικής εννόμου σχέσεως»

vi. Η θεωρία του φορέα «δημόσιας εξουσίας»

γ. Οι θέσεις της Ελληνικής Θεωρίας

i. Η προστατεύουσα τα Δημόσια Νομικά Πρόσωπα άποψη.

ii. Η αντίθετη – αρνητική άποψη.

2. Επισκόπηση της Νομολογίας.

α. Αποφάσεις αρνούμενες τη Συνταγματική Προστασία των ΔΝΠ

β. Αποφάσεις δεχόμενες τη Συνταγματική Προστασία των ΔΝΠ.

γ. Η θέση του Γερμανικού Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου

3. Ειδικές περιπτώσεις και κοινώς αποδεκτές εξαιρέσεις Δημοσίων Νομικών Προσώπων.

α. Δικονομικά ατομικά δικαιώματα – Αρχή της Ισότητας.

i. Η θέση της Θεωρίας.

ii. Η θέση της Νομολογίας

iii. Αντισυνταγματικά τα δικονομικά προνόμια των ΔΝΠ;

iv. Η Αρχή της Ισότητας μεταξύ των ΔΝΠ.

β. Οι Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης.

i. Τα εκ της διοικητικής και οικονομικής αυτοτέλειας των ΟΤΑ απορρέοντα δικαιώματα.

ii. Η προστασία της ιδιοκτησίας των ΟΤΑ

γ. Τα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα

δ. Η Εκκλησία και οι λοιπές Θρησκευτικές οργανώσεις

ε. ΝΠΔΔ σωματειακού χαρακτήρα

στ. Φορείς κοινωνικής ασφάλισης

ζ. Εξ ιδιωτικής βουλήσεως έλκοντα την καταγωγή ΝΠΔΔ

η. Ενώσεις προσώπων χωρίς νομική προσωπικότητα

i. Γενικές επισημάνσεις

ii. Τα πολιτικά κόμματα

- ◆ Συμπέρασμα
- ◆ Βιβλιογραφία
- ◆ Νομολογία

Κύριο και βασικό υποκείμενο των υπό εξέταση Συνταγματικών δικαιωμάτων είναι φυσικά πρόσωπα. Στη σύγχρονη όμως κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή τείνουν να κυριαρχήσουν νομικά μορφώματα, ανθρώπινα δημιουργήματα, τα οποία η έννομη τάξη τους αναγνωρίζει ικανότητα δικαίου και τα ονομάζει νομικά πρόσωπα.

Εξετάζοντας κατά πρώτο λόγο τα ΝΠΙΔ, συμπεραίνουμε ότι το σύνολο της Θεωρίας ερμηνεύοντας ιστορικά και τελολογικά τις σχετικές διατάξεις του Συντάγματος διαστέλλει το γράμμα τους καθιστώντας υποκείμενά τους και τα νομικά πρόσωπα.

*Σε ό,τι έχει να κάνει με τα Δημόσια Νομικά Πρόσωπα, οι συγγραφείς εμφανίζονται διχασμένοι. Μεγάλο μέρος εξ αυτών δέχεται, ότι όταν ένα ΔΝΠ ενεργεί διαχειριστικές πράξεις όχι *jure imperii* αλλά *jure gestionis*, δηλαδή όχι ως φορέας δημόσιας εξουσίας αλλά ως οιοσδήποτε ιδιώτης, τότε δεν μπορεί παρά να λάβει και την προστασία των υπολοίπων ιδιωτών με τους οποίους και εξομοιώνεται.*

Οι θεωρητικοί που αντιτίθενται στην αναγνώριση των ΔΝΠ ως φορέων συνταγματικών δικαιωμάτων, αρνούνται ότι αυτά μπορούν ποτέ να ενεργήσουν ως ο οιοσδήποτε ιδιώτης. Το Κράτος είναι ενιαίο είτε αποφασίζει να ενεργεί κατά το δημόσιο είτε κατά το ιδιωτικό δίκαιο. Κάθε άλλη άποψη θα ενείχε αντίφαση από τη στιγμή που το Κράτος ως κύριο υποκείμενο των υποχρεώσεων που θεσπίζονται με τις εν λόγω συνταγματικές διατάξεις θα εμφανιζόταν τώρα και υποκείμενο των θεσπιζόμενων δικαιωμάτων.

Και η νομολογία όμως παρουσιάζεται διχασμένη με τον Άρειο Πάγο να αποδεικνύεται πιο τολμηρός και να αναγνωρίζει τα ΔΝΠ ως φορείς Συνταγματικών Δικαιωμάτων. Σε πλήρη αντίθεση το Συμβούλιο της Επικρατείας εμμένοντας στη νομολογία του παρουσιάζεται πιο εφεκτικό και διστάζει να υπαγάγει τα ΔΝΠ υπό την προστατευτική ισχύ των υπό εξέταση δικαιωμάτων.

Περαιτέρω υπάρχουν συνταγματικές διατάξεις που εγγυώνται θεσμικά τη λειτουργία ορισμένων ΔΝΠ όπως είναι τα ΑΕΙ (άρθρο 16 Σ.) και οι ΟΤΑ (άρθρο 102 Σ.). Το Κράτος δεν μπορεί να επέμβει στα εν λόγω ΝΠΔΔ, αφαιρώντας την περιουσία τους ή περιορίζοντας την διοικητική τους αυτοτέλεια και δυσχεραίνοντας με αυτόν τον τρόπο την λειτουργία τους γιατί έτσι θα καταστρατηγούσε τις συνταγματικές εκείνες διατάξεις που εγγυώνται την ομαλή ύπαρξη και λειτουργία τους. Τα ανάλογα ισχύουν και για τους φορείς κοινωνικής ασφάλισης (άρθρο 24}5 Σ.). Εξαιρέση αναγνωρίζουν οι ως άνω συγγραφείς και για τις Εκκλησίες ή τις άλλες θρησκευτικές οργανώσεις που έχουν λάβει τον χαρακτήρα ΝΠΔΔ.

Επίσης ως φορείς συνταγματικών δικαιωμάτων αναγνωρίζονται, αν και όχι αναντίρρητα, και ΝΠΔΔ σωματειακού χαρακτήρα, όπως είναι πχ ο Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνών, από τη στιγμή που έχουν σκοπό μεταξύ άλλων και την εξυπηρέτηση των συμφερόντων των μελών τους δεδομένου ότι αυτά δεν ταυτίζονται πάντα με τα συμφέροντα του κράτους. Παράλληλα τη συνταγματική τους προστασία δεν χάνουν εκείνα τα ΝΠΔΔ που με πολιτειακή πράξη μετετράπησαν σε ΝΠΔΔ εκτός αν η ως άνω διαδικασία έγινε με την συναίνεση των μελών τους ή ακολουθήθηκαν οι συνταγματικές διατάξεις περί κρατικοποιήσεων (άρθρο 106 Σ.).

Συντομογραφίες

αδημ.	:	αδημοσίευτη
Α.Ε.Ι.	:	Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα
ΑΚ	:	Αστικός Κώδικας
α.ν.	:	αναγκαστικός νόμος
αντιθ.	:	αντίθετα
ΑΠ	:	Άρειος Πάγος
Αρμ.	:	Αρμενόπουλος
Αρχ.Ν.	:	Αρχείο Νομολογίας
βλ.	:	βλέπε
Δ.	:	περιοδικό Δίκη
ΔιΔικ	:	περιοδικό Διοικητική Δίκη
ΔΕΚ	:	Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΕΔΔΑ	:	Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕΔΔΔ	:	Επιθεώρηση Δημοσίου Δικαίου και Διοικητικού Δικαίου
Ε.Ε.	:	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΕΕυρΔ	:	Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου
ΕΕΝ	:	Επιθεώρηση Ελλήνων Νομικών
εκδ.	:	έκδοση
Ελλ.Δ/νη	:	Ελληνική Δικαιοσύνη
επ.	:	επόμενα
ΚΔΔ	:	Κώδικας Διοικητικής Δικονομίας (Ν.2717/1999)
ΚΔΔ/σίας	:	Κώδικας Διοικητικής Διαδικασίας (Ν. 2690/1999)
Κ.Υ.Α.	:	κοινή υπουργική απόφαση
Ν.	:	Νόμος
ΝΔ	:	νομοθετικό διάταγμα
ΝοΒ	:	Νομικό Βήμα
ΝΠΔΔ	:	νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου
ό.π.	:	όπως παραπάνω
παρ.	:	παράγραφος
ΠΔ	:	προεδρικό διάταγμα
πρβλ.	:	πράβαλε
σελ.	:	σελίδα

ΣτΕ	:	Συμβούλιο της Επικρατείας
συμπλ.	:	συμπληρωμένο
Συντ.	:	Συντάγματος
τευχ.	:	τεύχος
τόμ.	:	τόμος
Το Σ.	:	Το Σύνταγμα
υποσ.	:	υποσημείωση
ΦΕΚ	:	Φύλλο Εφημερίδα της Κυβερνήσεως

Εισαγωγή

Φυσικά-Νομικά πρόσωπα

ΝΠΙΔ - Δημόσια ΝΠ (ΝΠΙΔΔ - ΝΠΙΔ – «Διφυγή» ΝΠ)

Ο άνθρωπος, στα αναπτυγμένα τουλάχιστον διακαίικα συστήματα, αποτελεί το κατεξοχήν υποκείμενο δικαίου. Αυτός κατά πρώτο και κύριο λόγο έχει ικανότητα δικαίου μπορεί δηλαδή να «έχει δικαιώματα και υποχρεώσεις»¹. Δεν είναι όμως ο μόνος στη νομική πραγματικότητα που διαθέτει ικανότητα δικαίου. Και άλλες οντότητες, οργανισμοί νοητοί, το ίδιο όμως πραγματικοί απολαμβάνουν καταρχήν της ικανότητας του δικαίου, μπορούν δηλαδή να είναι φορείς δικαιωμάτων και υποχρεώσεων.

Πρόκειται για μια σκόπιμη νομοθετική επιλογή *προς επίτευξη πρακτικών στόχων, συναρτημένη με ανάγκες των οποίων η ικανοποίηση δεν είναι εφικτή με τη δράση μεμονωμένων φυσικών προσώπων* παρά μόνο με τη συντονισμένη συλλογική δράση². Οι οντότητες αυτές ονομάζονται νομικά πρόσωπα σε αντίθεση προς τα φυσικά πρόσωπα, τους ανθρώπους δηλαδή, χαρακτηρισμός εξικνούμενος εμφανώς από ανθρωποκεντρικές αντιλήψεις και κατατείνων κυρίως να τονίσει την τεχνητή εκ του δικαίου και όχι εκ της φύσεως αναγνώριση της νομικής τους προσωπικότητας³.

Τα νομικά πρόσωπα ανάλογα με το αν έχουν ως αποστολή την εκπλήρωση σκοπών που ανήκουν στην αρμοδιότητα του Κράτους⁴ ή είναι φορείς δημόσιας εξουσίας⁵ τα χωρίζουμε σε δυο κύριες κατηγορίες: σε Νομικά Πρόσωπα Ιδιωτικού Δικαίου (στο εξής ΝΠΙΔ) και σε Νομικά Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου (στο εξής ΝΠΙΔΔ)⁶. Τα ΝΠΙΔ δεν είναι φορείς δημόσιας εξουσίας, συστήνονται από ιδιώτες, επιδιώκουν ιδιωτικούς σκοπούς και διέπονται από το ιδιωτικό δίκαιο. Διακρίνονται εξάλλου σε κερδοσκοπικά ή μη

¹ ΑΚ 34

² Φ. Δωρής, Εισαγωγή στο Αστικό Δίκαιο, τ. Β1,1991,σ.14 * Γεωργιάδης Α., Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, β' έκδοση, σ. 135-136

³ Μανιτάκης Α., Το Υποκείμενο των Συνταγματικών Δικαιωμάτων, 1981, σ.114 * Γεωργιάδης Α., ό. π. σ. 135

⁴ βλπ. ΑΠ 168/1949, ΕΕΝ, ιστ', σ. 553.

⁵ Εξαιρέση αποτελούν τα Δημόσια ΝΠΙΔ και τα λεγόμενα «διφυγή», για τα οποία βλπ. παρακάτω.

κερδοσκοπικά ανάλογα με το σκοπό τους⁷ ή σε αστικού και εμπορικού δικαίου ανάλογα με το αν προβλέπονται από το αστικό ή εμπορικό δίκαιο αντίστοιχα⁸.

Τα κατεξοχήν νομικά πρόσωπα όπως αυτά αναφέρονται άλλωστε στον ίδιο τον Αστικό Κώδικα⁹ λαμβάνουν δυο βασικές μορφές: είτε *σωματειακή*, αποτελούν δηλαδή ένωση φυσικών προσώπων (έτσι π.χ. το σωματείο, η Αστική Εταιρεία κτλ) είτε *ιδρυματική*, συνίστανται δηλαδή σε ένα σύνολο περιουσίας για την εξυπηρέτηση κάποιου σκοπού (έτσι λ.χ. το ίδρυμα). Πάντως για την σύστασή τους απαραίτητη προϋπόθεση είναι να τηρηθούν οι τασσόμενες εκ του νομοθέτη διαδικασίες.

Νομικό πρόσωπο και μάλιστα Δημοσίου Δικαίου, διεπόμενο δηλαδή από τους κανόνες του Δημοσίου δικαίου, αποτελεί το ίδιο το Κράτος. Με αυτήν την κατασκευή έγινε προσπάθεια ιστορικά να αποσυνδεθεί το κράτος από το πρόσωπο του Μονάρχη αλλά και να δηλωθεί η συνέχειά του πέρα και ανεξάρτητα από τους εκάστοτε προσωπικούς φορείς των οργάνων του (π.χ. Πρόεδρος της Δημοκρατίας)¹⁰. Συνεπώς το Κράτος, εν στενή εννοία, συνιστά ίδιον νομικό πρόσωπο αποτελούμενο από τα διοικητικά εκείνα όργανα που προβλέπονται στο Σύνταγμα και στη Νομοθεσία¹¹.

Το Κράτος τώρα μπορεί με τη σειρά του να δημιουργεί καινούργια ΝΠΔΔ που επιδιώκουν δημόσιο σκοπό με την ενάσκηση της ανατεθειμένης σε αυτά δημόσιας εξουσίας¹². Ιδρύονται κατά κανόνα με πράξη της πολιτείας (με νόμο ή κατ' εξουσιοδότηση νόμου, Προεδρικό Διάταγμα κλπ)¹³ ενώ απολαμβάνουν έναντι του Δημοσίου διοικητικής και δημοσιονομικής αυτοτέλειας υποκείμενα πάντα σε κρατικό έλεγχο ή εποπτεία.¹⁴

Η διοίκηση όμως δεν υιοθετεί πάντα την φόρμα των ΝΠΔΔ για να δραστηριοποιηθεί. Ειδικά τα τελευταία χρόνια αθρόα είναι η δημιουργία μιας ενδιάμεσης τρίτης κατηγορίας νομικών προσώπων πέρα από τα ήδη αναφερθέντα ΝΠΔ και ΝΠΔΔ.

⁶ Διάκριση που όπως πολύ εύστοχα επισημαίνει ο κ. Δαγτόγλου (Γενικό Διοικητικό Δίκαιο, 4^η έκδοση 1997, σ. 32) ήδη καθιερώνεται και στο Σύνταγμα: άα. 16}5εδ.1, 56}1εδ.1, 57}4 εδ.1 Σ και αντικατροπτίζει τη διάκριση εν Ελλάδι μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου δικαίου.

⁷ Δωρής, ό. π., σ. 47

⁸ Γεωργιάδης, ό. π., σ. 139.

⁹ ΑΚ 61επ.

¹⁰ Κατά την περίοδο της απολύτου Μοναρχίας η ταύτιση του Κράτους και του προσώπου του μονάρχη ήταν τέτοια ώστε ο Λουδοβίκος ΙΔ' να φέρεται λέγων «το κράτος είμαι εγώ» (I' etat c' est moi), Δαγτόγλου, ό. π., σ.429.

¹¹ Το Κράτος συναντάται και με την ευρεία και ίσως πιο συνήθη έννοια για τους μη σπουδάζοντας νομικά, εκείνη δηλαδή της αυτοδύναμης οργάνωσης ενός λαού, βάσει ενός συνόλου κανόνων δικαίου, μέσα σε μια δεδομένη χώρα, Σπηλιωτόπουλος, Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου 1, 8^η έκδοση, σ. 8.

¹² Σπηλιωτόπουλος, ό. π., σ. 370 * Δωρής, ό. π., σ.46-47.

¹³ Δαγτόγλου, ό. π., σ. 645.

¹⁴ πιο αναλυτικά βλ. Σπηλιωτόπουλος, ό. π., σ. 347-366 καθώς και Δωρής, ό. π, σ. 46.

Πρόκειται για τα αποκαλούμενα Κρατικά¹⁵ Νομικά Πρόσωπα Ιδιωτικού Δικαίου που ιδρύονται για να εκπληρώσουν δημόσιους σκοπούς, οι οποίοι μέχρι τότε ήταν ανατεθειμένοι σε κάποια δημόσια υπηρεσία ή σε κάποιο ΝΠΔΔ¹⁶.

Η σύστασή τους γίνεται με πράξη φορέων δημόσιας εξουσίας, με τον ίδιο τρόπο όπως στην περίπτωση των ΝΠΔΔ και διέπονται εν μέρει από το Δημόσιο Δίκαιο και εν μέρει από το Ιδιωτικό¹⁷, χωρίς πάντως να δύναται να εκδώσουν διοικητικές πράξεις¹⁸. Μπορεί να έχουν επιχειρηματική μορφή (οι ούτω καλούμενες *δημόσιες επιχειρήσεις*), να είναι ιδρυματικού χαρακτήρα ή να είναι σωματειακής φύσεως¹⁹. Χαρακτηριστικά παραδείγματα τέτοιων Νομικών Προσώπων είναι η Δημόσια Επιχείρηση Ηλεκτρισμού, ο Οργανισμός Τηλεπικοινωνιών Ελλάδος, τα Ελληνικά Ταχυδρομεία, η Ελληνική Ραδιοφωνία Τηλεόραση²⁰.

Επίσης, στην πρακτική συναντούμε και ένα άλλο είδος Νομικού Προσώπου τα λεγόμενα *διφυή*. Τα εν λόγω νομικά πρόσωπα διέπονται καταρχήν από το ιδιωτικό δίκαιο ως ΝΠΔ παρ' όλα αυτά τους έχουν εκχωρηθεί και διοικητικές αρμοδιότητες και κατ' επέκταση έχουν τη δυνατότητα να εκδίδουν εκτελεστές διοικητικές πράξεις προσβαλλόμενες παραδεκτώς στα Διοικητικά Δικαστήρια²¹. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αποτελεί η *Τράπεζα της Ελλάδος* στην οποία ο νομοθέτης αναγνώριζε μέχρι πρόσφατα εκδοτικό τραπεζογραμματίων προνόμιο ενώ την καθιστά υπεύθυνη για τη διαχείριση του εξωτερικού συναλλάγματος καθώς επίσης και για τον έλεγχο τραπεζών.²²

¹⁵ Σπηλιωτόπουλος, ό. π., σ. 373

¹⁶ Δαγτόγλου, ό. π., σ. 239

¹⁷ Από διατάξεις του διοικητικού δικαίου διέπονται κυρίως η κατάσταση των μελών των συλλογικών οργάνων που τα διοικούν, η εσωτερική τους οργάνωση σε υπηρεσιακές μονάδες, η ρυθμιστική αρμοδιότητα που τυχόν τους έχει ανατεθεί καθώς και η εποπτεία επί των πράξεων των οργάνων τους από τη διοίκηση. Από το ιδιωτικό δίκαιο διέπονται κυρίως οι σχέσεις με το προσωπικό τους καθώς επίσης και οι συμβατικές σχέσεις τους με τους τρίτους καταρχήν γιατί σε περίπτωση άσκησης μονοπωλιακής επιχείρησης είναι υποχρεωμένα να τηρούν την αρχή της ισότητας των διοικουμένων ενώπιον των δημοσίων υπηρεσιών, Σπηλιωτόπουλος, ό. π., σ.375-376 * Δωρής, ό. π., σ. 47-48

¹⁸ ΣτΕ «Κουτούπη κατά ΕΣΗΕΑ» 907/79 «πράξεις ΝΠΔΔ δεν φέρουν, ασχέτως των συνεπειών αυτών, τον χαρακτήρα πράξεων διοικητικής αρχής... μη υποκειμένοι ούτω εις προσβολήν επί ακυρώσει ενώπιον του ΣτΕ». Χωρίς πάντως συνέχεια έμεινε η απόφαση ΣτΕ «Θεοχάρη κατά ΕΡΤ» 1017/79 που αντίθετα με την προηγούμενη έκανε δεκτή αίτηση ακυρώσεως κατά πράξης του διοικητικού συμβουλίου της ΕΡΤ καίτοι η τελευταία αποτελεί ΝΠΔΔ! Δαγτόγλου, ό. π., σ. 240-241

¹⁹ Σπηλιωτόπουλος, ό. π., σ. 373-374

²⁰ Χαρακτηριστική περίπτωση μετατροπής ΝΠΔΔ σε κρατικό ΝΠΔΔ, Δαγτόγλου, ό. π., σ. 239-240

²¹ ΣτΕ «Τράκας κατά Αυτόνομου Σταφιδικού Οργανισμού» 559/1959: Κατ' εξαίρεση αυτά τα ΝΠΔΔ για ορισμένες του λειτουργίες αποτελούν ΝΠΔΔ και οι σχετικές με τις λειτουργίες αυτές μονομερείς πράξεις τους προσβάλλονται με αίτηση ακυρώσεως, βλ. επίσης ΣτΕ «Επαναλειτουργία Τράπεζας Θεσσαλίας ΑΕ» 2080/87, Σπηλιωτόπουλος, Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου 2, 2^η έκδοση, 2000, σ. 491 και 495 * Δωρής, ό. π., σ. 48

²² βλπ. υποσ. 20.

Η δημιουργία λοιπόν από τη διοίκηση τόσο ΝΠΔΔ όσο και Κρατικών ΝΠΙΔ οδήγησε στην ανάγκη να βρεθεί μια νέα ονομασία που να περικλείει και τους δυο αυτούς σχηματισμούς διαφοροποιώντας τους από τα υπόλοιπα Νομικά Πρόσωπα. Έτσι με τον χρησιμοποιούμενο από τη Θεωρία και τη Νομολογία όρο *Δημόσια Νομικά Πρόσωπα* χαρακτηρίζουμε όλα εκείνα που συνθέτουν τη Δημόσια Διοίκηση, γενικών και ειδικών σκοπών ανεξάρτητα από τον τρόπο οργάνωσής και λειτουργίας τους²³.

²³ Ο κ. Σπηλιωτόπουλος (Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου 1, 8^η έκδοση) επισημαίνει ότι με τον όρο Δημόσια Νομικά Πρόσωπα ταυτίζεται και ο όρος «*Δημόσιος Φορέας*» που χρησιμοποιείται στο ά. 106}3 Σ. ενώ ο κ. Δαγτόγλου (ό. π., σ. 429) αμφισβητεί την ομοιομορφία την οποία αποδίδουμε με την χρησιμοποίηση του όρου Δημόσια Νομικά Πρόσωπα και θεμελιώνει την διαφορετικότητα των Κρατικών νομικών προσώπων στο ίδιο το Σύνταγμα το οποίο χρησιμοποιεί ποικιλία όρων, όπως «*δημόσιος οργανισμός*» (ά. 43}3, 78}4εδ.2 Σ), «*οργανισμός δημοσίου δικαίου*» (ά.73}5 Σ), «*οργανισμοί δημοσίου ενδιαφέροντος*» (ά. 73}3 Σ), «*δημόσιος φορέας*» (ά. 106}3-5 Σ). Για την σχετική με τα ως άνω αναφερθέντα έννοια εξάλλου του «*δημόσιου τομέα*» βλπ. αναλυτικά Δαγτόγλου, ό. π., σ. 655-656.

Τα Νομικά Πρόσωπα ως φορείς Συνταγματικών Δικαιωμάτων

A. Η θέση του προβλήματος

Το Δεύτερο Μέρος του ελληνικού Συντάγματος τιτλοφορείται «*Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*» και αποτελείται από τα άρθρα 4 – 25 που περιλαμβάνουν ένα ευρύ φάσμα ρυθμίσεων που κυρίως κατατείνουν στην προστασία των ατόμων και των πολιτών ευρισκομένων στα όρια της ελληνικής επικράτειας από θεμελιωδών δικαιωμάτων τους από την κρατική και όχι μόνο εξουσία.

Τα υποκείμενα των δικαιωμάτων αυτών, όπως αυτά αναφέρονται στα ως άνω άρθρα είναι μερικές φορές οι *έλληνες πολίτες*²⁴ ενώ σε άλλες και περισσότερες περιπτώσεις, ο *καθένας*²⁵, ανεξάρτητα δηλαδή από οιονδήποτε διαχωρισμό λόγω ιθαγένειας. Είναι λοιπόν γεγονός ότι ο Συντακτικός Νομοθέτης συντάσσοντας τα ως άνω άρθρα είχε πρωτίστως το ενδιαφέρον του στραμμένο στην προστασία των φυσικών προσώπων.

Ερμηνεύοντας το Σύνταγμα στενά και γραμματικά οπωσδήποτε θα αποκλείαμε από την προστατευτική δύναμη των καθιερωμένων ατομικών δικαιωμάτων τα Νομικά Πρόσωπα. Παραλλήλως στο ίδιο συμπέρασμα θα καταλήγαμε ακόμα και αν κάναμε και μια ιστορική ερμηνεία των εν λόγω διατάξεων. Οι αστικές επαναστάσεις που συγκλόνισαν την ανθρωπότητα και ιδιαίτερα η Γαλλική ήταν αισθητά «ατομοκεντρικής αντιλήψεως»²⁶ αλλά και η ορολογία που χρησιμοποιήθηκε στα κείμενα των διαφόρων διακηρύξεων δεν άφηνε περιθώρια για διαφορετικές ερμηνείες²⁷.

Ευλόγως, λοιπόν, δημιουργούνται μια σειρά καίριων ερωτημάτων που η επίλυσή τους καθίσταται επιτακτικότερη με την πάροδο του χρόνου και την ανάπτυξη της τεχνολογίας και ιδιαίτερα της οικονομίας. Τα Νομικά Πρόσωπα και αν δεν περιλαμβάνονταν στους αρχικούς φορείς των ατομικών δικαιωμάτων θα μπορούσαν να ενταχθούν εν τέλει υπό την προστασία τους; Αν απαντούσαμε καταφατικά στην ως άνω

²⁴ Ενδεικτικά αναφέρονται τα άρθρα 4 (ισότητα), 11 (δικαίωμα του «συνεργεσθαι») και 12 (το δικαίωμα του «συνεταιρίζεσθαι») του Συντάγματος.

²⁵ Όπως λ.χ. στα άρθρα 5 (δικαίωμα ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας), 8 (δικαίωμα νόμιμου δικαστή) και 17 (προστασία ιδιοκτησίας) του Συντάγματος.

²⁶ Καραγιαννοπούλου – Λελούδα, Το Δημόσιον – Fiscus ενώπιον της Αρχής της Ισότητας, 1974, σ.76 – 77

²⁷ Στα αγγλοσαξονικά κείμενα αναφέρεται η φράση “*Human Rights*” και στα γαλλικά χρησιμοποιείται η έκφραση “*droits individuels*” οι οποίες είναι παραπλήσιες με την καθιερωθείσα στην ελληνική πραγματικότητα “*ατομικά δικαιώματα*”.

ερώτηση, θα εντάσσαμε όλα τα Νομικά Πρόσωπα ή μήπως ή ένταξη των ΝΠΔΔ δημιουργεί προβλήματα. Πολύ περισσότερο ποια θα πρέπει να είναι η αντιμετώπιση των Κρατικών ΝΠΔΔ;

Στα προβλήματα αυτά θα προσπαθήσουμε να δώσουμε μια απάντηση κάνοντας σκιαγράφηση των απόψεων τόσο της Θεωρίας όσο και της Νομολογίας προσπερνώντας τις συμπληγάδες που δημιουργούν οι έντονες και πληθώρες διαμάχες τόσο μεταξύ τους όσο και μέσα στους κόλπους της καθεμίας ξεχωριστά. Θα ξεκινήσουμε εξετάζοντας την αντιμετώπιση των ΝΠΔΔ και θα συνεχίσουμε με τα Δημόσια Νομικά Πρόσωπα των οποίων η μελέτη συναντά περισσότερους θεωρητικούς προβληματισμούς και οι διατυπωμένες και συγκρουόμενες απόψεις είναι εντονότερες και για αυτό το λόγο πιο ενδιαφέρουσες.

B. Τα Νομικά Πρόσωπα Ιδιωτικού Δικαίου

1. Θεωρίες για την θεμελίωση της ικανότητας των Νομικών Προσώπων ως υποκείμενα ατομικών δικαιωμάτων

α. Κοινωνιολογική προσέγγιση

Είναι γενικά αποδεκτό και συντριπτικώς η κρατούσα άποψη τόσο στη Θεωρία²⁸ όσο και στη Νομολογία²⁹ ότι τα ΝΠΔΔ καλύπτονται από τα Ατομικά Δικαιώματα. Η εξέλιξη της τεχνολογίας με τη συνακόλουθη ανάπτυξη της οικονομίας είχαν ως αποτέλεσμα την δημιουργία νέων κοινωνικών δεδομένων που έπρεπε να αντιμετωπιστούν

²⁸ Τσάτσος Δ., Συνταγματικό Δίκαιο, τόμος Γ', 1988, σ.153-156 * Καραγιαννοπούλου – Λελοούδα, ό. π., σ. 78 * Σαρίπολος Ν. Ν., Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου, τόμος Γ', 1923, σ. 24 * Σβώλος – Βλάχος, Το Σύνταγμα της Ελλάδος, τόμος Β', 1955, σ. 94 * Χρυσόγονος Κ. Χ., Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, 1998, σ.48 * Κυριακόπουλος Η. Γ., Ελληνικών Διοικητικών Δίκαιον, τόμος Β', 1961, σ.216 * Μάνεσης Α.Ι., Ατομικές Ελευθερίες, τόμος Α', 1982, σ.45 * Μανιτάκης Α., Το Υποκείμενο των Συνταγματικών Δικαιωμάτων, 1981, σ. 114 – 115, Δαγτόγλου, Ατομικά Δικαιώματα, τόμος Α', 1991, σ. 75 * Βροντάκης Μ., Το Ζήτημα της Συνταγματικής Προστασίας της ιδιοκτησίας των Δημοσίων Νομικών Προσώπων, στον Τιμητικό τόμο του Συμβουλίου της Επικρατείας 1929 – 1979, τόμος Β', 1982, σ. 406 * Δημητρόπουλος Α. Γ., Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, 9^η έκδοση, 2001, σ. 365.

²⁹ Αντί άλλων βλπ. ΣτΕ «*Συγχώνευση Εθνικής Τράπεζας και Τράπεζας Αθηνών*» 598/1953 «η ατομική αυτή ελευθερία (ελευθερία της εργασίας) καλύπτει ου μόνον τα φυσικά αλλά και τα νομικά πρόσωπα, καθ' όσον ταυτά, ως εκ της φύσεως αυτών, είναι επιδεκτικά του ατομικού τούτου δικαιώματος» επίσης ΣτΕ «*Ταμείον Αυτασφάλειας του προσωπικού των Τραπεζών Ελλάδος, Εθνικής και Κτηματικής*» 976/1954 «Προκειμένου περί διανομής επικοίνου περιουσίας νομικών προσώπων ιδιωτικού δικαίου, απολαυόντων εν τούτω της αυτής προστασίας ως και οι ιδιώται...». Όπως όμως παρατηρεί ο κ. Βροντάκης, (ό. π., σ. 406 σημ. 13), οι αποφάσεις του ΣτΕ εφαρμόζουν τα ατομικά δικαιώματα και για τα ΝΠΔΔ χωρίς όμως να κάνουν ρητή υπαγωγή αυτών στις σχετικές διατάξεις του Συντάγματος.

με τον πιο αποτελεσματικό τρόπο. Η δημιουργία εκ μέρους της ιδιωτικής πρωτοβουλίας νομικών προσώπων αποδείχθηκε ο πιο πρόσφορος τρόπος για την ανταπόκρισή της στις προκλήσεις των καιρών.

Η συλλογική οργάνωση και δράση αποδείχτηκε τελικά ένας από τους καλύτερους και δραστικότερους τρόπους αντιμετώπισης όχι μόνο των νέων οικονομικών δεδομένων αλλά και προστασίας και ικανοποίησης των ήδη κεκτημένων ατομικών δικαιωμάτων ή ακόμα περισσότερο διεκδίκησης και κατοχύρωσης νέων. Είναι γεγονός ότι αν η προστασία των Συνταγματικών δικαιωμάτων περιελάμβανε στους κόλπους της μόνο τα φυσικά πρόσωπα αποκλεισμένων έτσι των νομικών που κυριαρχούν σε πολλούς τομείς της κοινωνικής και πολιτικής ζωής, η προστασία αυτή θα έχανε μεγάλο μέρος της δυναμικής της, θα εξασθενούσε και θα κατέληγε να είναι ανεπαρκής³⁰.

β. Η Θεωρία της Αναγωγής (Durchgriffstheorie)

Σημαντικές προσπάθειες έχουν καταβληθεί κυρίως στο εξωτερικό και συγκεκριμένα στη γερμανική νομική επιστήμη για μια νομική πλέον θεμελίωση του λόγου προστασίας των νομικών προσώπων³¹ πέρα από την κοινωνική αναγκαιότητα που περιγράφηκε ανωτέρω.

Η θεωρία της αναγωγής εξετάζει ποιος ή τι βρίσκεται πίσω από τον μανδύα του νομικού προσώπου. Εάν όπισθεν ευρίσκονται φυσικά πρόσωπα, υπάρχει δηλαδή προσωπικό υπόβαθρο τότε, και μόνο τότε, το νομικό αυτό πρόσωπο πρέπει να τύχει της προστασίας των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων³². Περισσότερο, η άποψη αυτή εμφανίζει τα νομικά αυτά πρόσωπα ως *επικαρπωτές* των ατομικών δικαιωμάτων των μελών τους κυρίως στο πεδίο του δικονομικού δικαίου. Με αυτόν τον τρόπο επιτυγχάνεται το πρώτον να ενάγεται και να ενάγει το νομικό πρόσωπο χωρίς να χρειάζεται η σύμπραξη όλων των φυσικών προσώπων που το απαρτίζουν³³.

Η ως άνω όμως θεωρία παρουσιάζει σημαντικά μειονεκτήματα. Και αυτό γιατί δίνει την εντύπωση ότι τα άτομα έχουν τη δυνατότητα να αναθέτουν τη διαχείριση των

³⁰ Τις ίδιες βάσεις αιτιολόγησης αναφέρουν οι Μανιτάκης (ό. π., σ. 115) και Μάνεσης (ό. π., σ. 45), ενώ ο Τσάτσος (ό. π., σ. 153) συμφωνώντας περιορίζεται να μεταφέρει τις εύστοχες επισημάνσεις του Μάνεση. Βλπ. επίσης Ράικος Α. Γ., Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τόμος Β', α', 1984, σ. 124 υποσ. 21.

³¹ Πάντως όπως θα αναφερθεί και κατωτέρω στη γερμανική θεωρία δεν ερίζεται το συγκεκριμένο ζήτημα καθότι ήδη έχει αναγνωριστεί στον Θεμελιώδη Νόμο της Βόννης στο ά. 19 εδ. 3 ότι «τα θεμελιώδη δικαιώματα ισχύουν επίσης δια τα ημεδαπά νομικά πρόσωπα, εφ' όσον είναι επ' αυτών εφαρμόσιμα συμφώνως προς τη φύση τους».

³² Η άποψη αυτή υποστηρίχθηκε αρχικώς από τον Durig, Βροντάκης, ό. π., σ.407 σημ.16.

³³ Βροντάκης, ό. π., σ. 408.

ατομικών δικαιωμάτων τους σε τρίτα πρόσωπα! Λαμβάνει ως δεδομένη την ταύτιση συμφερόντων των νομικών προσώπων και των μελών τους, κάτι όμως που σε πληθώρα περιπτώσεων δεν συμβαίνει ενώ υπάρχουν και κατηγορίες δικαιωμάτων που υφίστανται αποκλειστικά μόνο για την προστασία των νομικών προσώπων. Εξάλλου η θεωρία αυτή αφήνει ακάλυπτα νομικά πρόσωπα ιδρυματικής μορφής τα οποία στερούνται προσωπικού υποβάθρου αποτελούμενα από σύνολα περιουσιών³⁴.

γ. Η θεωρία της Αναφοράς (*Bezugslehre*).

Η Θεωρία της Αναφοράς, αντίθετα προς εκείνη της Αναγωγής, είναι κατά πολύ ευρύτερη. Σύμφωνα με την άποψη αυτή για να ανιχνεύσουμε αν ένα νομικό πρόσωπο προστατεύεται από τα ατομικά δικαιώματα δεν ψάχνουμε πλέον στενά να βρούμε όπισθεν αυτού την ύπαρξη “προσωπικού υποβάθρου”. Αυτό που μας ενδιαφέρει είναι να υφίσταται οπωσδήποτε σχέση αναφοράς της υπάρξεως και της δράσεως του προς την δραστηριότητα φυσικών προσώπων.³⁵

Οι υποστηρικτές αυτή της θεωρίας τεκμηριώνουν τη θέση τους επικαλούμενοι ένα λογικό και συνάμα νομικό επιχείρημα. Ισχυρίζονται ότι από τη στιγμή που ο Συντακτικός Νομοθέτης προστατεύει το δικαίωμα των ατόμων να δημιουργούν και να οργανώνουν Νομικά Πρόσωπα θα πρέπει να προστατεύει και αυτά τα τελευταία κατά τη διάρκεια του βίου τους. Σε αντίθετη περίπτωση η κατοχυρωμένη ελευθερία των φυσικών προσώπων θα καθίστατο ατελής.

Έτσι σύμφωνα με τη Θεωρία της Αναφοράς, όχι μόνο τα σωματειακής μορφής αλλά και αυτά με ιδρυματικό χαρακτήρα τίθενται υπό την προστατευτική ισχύ των Ατομικών Δικαιωμάτων. Από τη στιγμή που και αυτά αποσκοπούν στην τέλεση κάποιου έργου παρουσιάζονται αρωγοί των φυσικών προσώπων εξυπηρετούντα τους σκοπούς τους. Υπάρχει δηλαδή και ως προς τα Ιδρύματα το κριτήριο της αναφοράς σε ανθρώπινη δραστηριότητα καίτοι δεν υπάρχει το απαιτούμενο κατά την προηγούμενη θεωρία “προσωπικό υπόβαθρο” παρά μόνο υλικό, ένα σύνολο περιουσίας³⁶.

³⁴ Σε κάθε πάντως περίπτωση τα ιδρύματα στην ελληνική τουλάχιστον έννομη τάξη λαμβάνουν Συνταγματική προστασία ειδικά με το ά. 109 Σ. Εκκινούμενο εξ αυτής της διατάξεως, το ΣτΕ υπεστήριξε ότι μόνο με δικαστική απόφαση διαπιστώσης το ανέφικτο της θελήσεως του διαθέτη ή δωρητή επιτρέπεται η μεταβολή του σκοπού και των τιθεμένων όρων («*Η Χριστιανική Κοινωνική Ένωση για το Αντικαρκινικό Ινστιτούτο ‘Άγιος Σάββας’*» 2152/79). Τα ίδια περίπου διαλαμβάνονται σε άλλες αποφάσεις (βλπ. αντί πολλών «*Υπόθεση Άλσους Φιλοθέης*» 2233/1979) για την προστασία της ιδιοκτησίας τους, Βροντάκης, ό. π., σ. 408 – 409 σημ. 23.

³⁵ Βροντάκης, ό. π., σ. 410.

³⁶ Την άποψη αυτή φαίνεται να ενστερνίζεται και το Γερμανικό Ομοσπονδιακό Δικαστήριο (BverfGE 21, 362 επ. 369) διαλαμβάνοντας ότι η υπαγωγή ενός νομικού προσώπου στη σφαίρα προστασίας των θεμελιωδών

δ. Η θεωρία της εξισώσεως (*Gleichsetzungstheorie*).

Μια ακόμα θεωρία υποστηρίζεται στον νομικό κόσμο. Σύμφωνα με τη θεωρία της εξισώσεως κάθε νομικό πρόσωπο είναι υποκείμενο των ατομικών δικαιωμάτων από τη στιγμή που βρίσκεται σε τέτοια κατάσταση κατά την οποία έχει ανάγκη προστασίας έναντι της δημόσιας εξουσίας³⁷, όπως ένα άλλο οποιοδήποτε φυσικό πρόσωπο θα είχε σε παρόμοια περίπτωση.

Με λίγα λόγια, ανεξάρτητα αν υπάρχει προσωπικό υπόβαθρο όπισθεν του νομικού προσώπου, ανεξάρτητα αν σχετίζεται ή εξυπηρετεί τη δράση και τις ανάγκες κάποιων φυσικών προσώπων, από τη στιγμή που ένα νομικό πρόσωπο βρίσκεται σε *σχέση υπαγωγής* προς τη δημόσια εξουσία, σχέση που υποκρύπτει «*τυπική δια το ατομικόν δικαίωμα κατάσταση διακινδυνεύσεως*» θεμελιώδους δικαιώματος, τότε οπωσδήποτε έχει τη δυνατότητα να είναι υποκείμενο ατομικών δικαιωμάτων³⁸.

2. Συνταγματική Θεμελίωση.

Πέρα από τις διάφορες περιγραφείσες ανωτέρω θεωρητικές αναζητήσεις για την θεμελίωση της ιδιότητας των Νομικών Προσώπων να είναι φορείς Συνταγματικών Δικαιωμάτων, επιτακτική στάθηκε η ανάγκη να υπάρξει και μια τεκμηρίωση βασισμένη στο ίδιο το Σύνταγμα.

Γιατί όσο και η κοινωνική – οικονομική πραγματικότητα και αν το καθιστούσε απαραίτητο, αν αυτή η ικανότητα δεν μπορούσε να βρει έρεισμα στον ίδιο τον «Θεμελιώδη Νόμο» δεν θα μπορούσε συνακόλουθα να βρει ανταπόκριση και στο νομικό

δικαιωμάτων συγχωρείται αφ ης στιγμής αυτά αποτελούν προϊόν της ελευθέρως αναπτύξεως των φυσικών προσώπων και συμπληρώνει «*ιδίως αν η αναγωγή εις τα όπισθεν τούτου ευρισκόμενα φυσικά πρόσωπα, καθιστά εύλογον η επιβεβλημένην την τοιαύτη υπαγωγή*». Το κριτήριο όμως της αναγωγής στο προσωπικό υπόβαθρο που επικαλείται εδώ το Γερμανικό Ακυρωτικό, αναφέρεται ενδεικτικά, ενώ σε επόμενες αποφάσεις του ίδιου δικαστηρίου δεν επισημαίνεται καθόλου.

³⁷ Δεχόμενοι, ως ήδη έχει καθιερωθεί στο ελληνικό Σύνταγμα από τον Αναθεωρητικό Συντακτικό Νομοθέτη στο άρθρο 25 εδ. 3, την διαπροσωπική ενέργεια των Ατομικών και Κοινωνικών Δικαιωμάτων, θα επιχειρούσαμε να διορθώσουμε την ως άνω θεωρία θεωρώντας ότι η σχέση υπαγωγής δε χρειάζεται να είναι αποκλειστικά έναντι της *δημόσιας εξουσίας* αλλά και οποιασδήποτε άλλης *ιδιωτικής*, που θα έθετε σε κίνδυνο κάποιο θεμελιώδες δικαίωμα.

³⁸ Γενικά οι ως άνω θεωρίες κατατείνουν στο να υπάγουν τα ΝΠΔ στην προστατευτική ενέργεια των Ατομικών δικαιωμάτων, όσον αφορά όμως τα Δημόσια Νομικά Πρόσωπα οι λύσεις που συνάγονται είναι εκ διαμέτρου αντίθετες. Εδώ θα περιοριστούμε να αναφέρουμε ότι μόνο η τελευταία Θεωρία της Εξισώσεως δέχεται την προστασία και των ΔΝΠ καθότι όντως σε πολλές περιπτώσεις βρίσκονται σε σχέση υπαγωγής προς τη δημόσια εξουσία ενώ από τη στιγμή που πίσω από τα εν λόγω νομικά πρόσωπα δε βρίσκονται φυσικά ή έστω δεν εξυπηρετούν τις δραστηριότητές τους (παρά μόνο εκείνες του νομικού προσώπου του Κράτους) δεν μπορούμε να συνάγουμε τα ίδια συμπεράσματα σύμφωνα με τις προηγούμενες Θεωρίες της Αναγωγής και της Αναφοράς αντίστοιχα.

κόσμο και φυσικά στους ερμηνευτές του Δικαίου. Το ζήτημα θα διατηρούσε απλά μια θεωρητική διάσταση και ίσως αποτελούσε προτροπή για τον Αναθεωρητικό Νομοθέτη να συμπεριλάβει ευθέως και τα νομικά πρόσωπα σε μια μεταγενέστερη Αναθεώρηση.

α. Θεμελίωση στο ά. 25}1 Σ³⁹.

Μια από τις υποστηριζόμενες απόψεις στη θεωρία⁴⁰ θέλει τον Συντακτικό Νομοθέτη να αφήνει την πόρτα ανοικτή και για τα νομικά πρόσωπα έμμεσα τουλάχιστον βασιζόμενη στο ά. 25}1 Σ⁴¹. Το εν λόγω άρθρο ρητά αναφέρει ότι το Κράτος εγγυάται τα συνταγματικά δικαιώματα του ανθρώπου όχι μόνο ως άτομο μεμονωμένο αλλά και ως άτομο ενταγμένο στο κοινωνικό σύνολο.

Η εγγύηση των δικαιωμάτων των μελών των διαφόρων κοινωνικών ομάδων και άλλων νοητών οργανισμών δεν αποτελεί μια απλή πανηγυρική υπόσχεση. Έχει σαφώς ισχυρή ερμηνευτική σημασία. Παρατίθεται σε αντιδιαστολή προς το μεμονωμένο άτομο. Αναγνωρίζει τη σημασία της συλλογικής κοινωνικής δράσης, την οποία και κατ' επέκταση την εγγυάται. Υπογραμμίζει, αναγνωρίζει και προστατεύει σαφώς έτσι τις δυο ανθρώπινες διαστάσεις, την ατομική από τη μια και την κοινωνική από την άλλη.

Ακριβώς η αναγνώριση αυτή επιβάλλει την καθιέρωση, εκτός των ατομικών, και κοινωνικών δικαιωμάτων αλλά και δικαιωμάτων της συλλογικής δράσης. Συλλογική όμως δράση ασκείται εξ ορισμού από συλλογικά όργανα, ενώσεις φυσικών προσώπων. Πώς μπορεί όμως το Κράτος να εγγυάται τα δικαιώματα του «κοινωνικού» ατόμου χωρίς να αναγνωρίζει τα αυτά δικαιώματα στις κοινωνικές ομάδες στις οποίες συμμετέχει; Θα ήταν λογικό ανακόλουθο και οπωσδήποτε ατελής η ως άνω εγγύηση και προστασία⁴².

β. Θεμελίωση στο ά. 12 Σ⁴³.

³⁹ Σύμφωνα με το πρώτο εδάφιο του άρθρου αυτού «τα δικαιώματα του ανθρώπου, ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου και η αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου τελούν υπό την εγγύηση του Κράτους»

⁴⁰ Μανιτάκης, ό. π., σ. 116. * Τσάτσος, ό. π., σ. 156.

⁴¹ Είναι γεγονός πάντως ότι οι περισσότεροι συγγραφείς αποφεύγουν να εμπλακούν στη σκόπελο της συνταγματικής θεμελίωσης της υπό έρευνα ικανότητας περιοριζόμενοι να αναφέρουν ότι απλά τα νομικά πρόσωπα είναι φορείς των Συνταγματικών Δικαιωμάτων. Ακριβώς αυτήν την παρατήρηση κάνει ο κ. Ράικος, (Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τόμος Β', α', 1984, σ. 123 in fine) για να ενισχύσει την άποψή του ότι το ισχύον ελληνικό Σύνταγμα δεν περιλαμβάνει τις ενώσεις προσώπων υπό την στέγη των Θεμελιωδών δικαιωμάτων.

⁴² Μανιτάκης, ό. π., σ. 116.

⁴³ Σύμφωνα με την παρ. 1 «Οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα να συνιστούν ενώσεις και μη κερδοσκοπικά σωματεία...», παρ. 2 «Το σωματείο δεν μπορεί να διαλυθεί... παρά μόνο με δικαστική απόφαση» και παρ. 3 «Οι διατάξεις της προηγούμενης παραγράφου εφαρμόζονται αναλόγως και σε ενώσεις προσώπων που δε συνιστούν σωματείο.

Στις τρεις πρώτες παραγράφους του άρθρου 12 του Συντάγματος καθιερώνεται η ελευθερία συστάσεως ενώσεων. Οι ενώσεις αυτές προστατεύονται από τη βίαιη και αυθαίρετη διάλυση τους εκ μέρους της κρατικής εξουσίας, καθιερώνοντας ως προϋπόθεση την ύπαρξη δικαστικής αποφάσεως.

Και στο υπό εξέταση άρθρο, όπως άλλωστε και στο άρθρο 25 που εξετάστηκε αμέσως πιο πάνω, παρατηρείται εκ μέρους του Συντακτικού Νομοθέτη η προσπάθεια για προστασία της οργανωμένης κοινωνικής πρωτοβουλίας. Η προστασία όμως αυτή δεν μπορεί να περιορίζεται μονάχα κατά το στάδιο της ίδρυσης και διάλυσης των ενώσεων. Οι δημιουργία των ενώσεων δεν είναι αυτοσκοπός, συστήνονται για να λειτουργούν και να δρουν συμμετέχοντας στο κοινωνικό και πολιτικό γίγνεσθαι.

Συνεπακόλουθα οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι ο Συντακτικός Νομοθέτης με το άρθρο 12 Σ δεν κατοχυρώνει απλά το δικαίωμα σύστασης ενώσεων αλλά κάτι πολύ περισσότερο και σημαντικότερο. Εγγυώμενος τη σύσταση τους, εγγυάται και την ελεύθερη δράση των ενώσεων αυτών με την αναγνώριση τουλάχιστον και για αυτές των θεμελιωδών δικαιωμάτων που διέπουν και την ατομική δράση⁴⁴. Σε αντίθετη περίπτωση η ανεμπόδιστη ίδρυσή τους δεν θα είχε κανένα αντίκρισμα δεδομένου ότι ο βίος τους δεν θα απολάμβανε ουδεμίας εγγυήσεως.

Γ. Η contra άποψη.

Σε πείσμα πάντως της Θεωρίας και της Νομολογίας υποστηρίζεται⁴⁵ με εξ ίσου πειστικά επιχειρήματα και το ίδιο τεκμηριωμένα η εντελώς αντίθετη προς τα ανωτέρω γραφέντα άποψη ότι τα νομικά πρόσωπα δεν μπορούν να είναι φορείς Συνταγματικών Δικαιωμάτων, τουλάχιστον ως έχει μέχρι σήμερα το Σύνταγμα.

Τα κύρια επιχειρήματα της θεωρίας αυτής συνάγονται κυρίως από την γραμματική και ιστορική ερμηνεία των εν λόγω διατάξεων. Πράγματι όπως ήδη έχει αναφερθεί⁴⁶ οι

⁴⁴ Ο κ. Τσάτσος, (ό. π., σ. 156 – 157) φαίνεται να προκρίνει τη θεμελίωση στο άρθρο 12 Σ χωρίς όμως να αποκρούει και την θεμελίωση στο άρθρο 25 ενώ παρακάτω (σ. 158) επιχειρηματολογεί υπέρ της απόψεως ότι το Σύνταγμα προστατεύει την ομαδική δράση, επικαλούμενος πρώτον το ά. 22}1 Σ, το οποίο δεν θα μπορούσε ποτέ να προστατεύσει ολοκληρωμένα το δικαίωμα εργασίας αν δεν διασφάλιζε παράλληλα και το δικαίωμα συλλογικής προστασίας των εργασιακών τους συμφερόντων, και δεύτερον το ά. 23}1 και 2, που «ολοκληρώνει τον συλλογικό και συμμετοχικό χαρακτήρα της αυτοπροστασίας που θεσπίζει το ά. 22 Σ» όπως χαρακτηριστικά αναφέρει.

⁴⁵ Ράικος, ό.π., σ. 123.

⁴⁶ Βλπ. σ. 4 της παρούσης εργασίας.

διατάξεις απευθύνονται αποκλειστικά σε φυσικά πρόσωπα ενώ και η καταγωγή τους δεν αφήνει περιθώρια για διαφορετική προσέγγιση του ζητήματος.

Περισσότερο, το Σύνταγμα δεν περιέχει μια γενική διάταξη με την οποία να γίνεται απευθείας υπαγωγή των ενώσεων φυσικών προσώπων στην προστατευτική ισχύ των Ατομικών Δικαιωμάτων. Η λύση που προτείνεται από τους υποστηρίζοντας την άποψη αυτή είναι ανάλογη με την προσηλώσει τους στη γραμματική ερμηνεία. Μόνο μια ρητή συνταγματική διάταξη θα μπορούσε να επεκτείνει τα δικαιώματα αυτά και στις ενώσεις προσώπων λύνοντας δια παντός τους νομικούς προβληματισμούς που απασχολούν τη Νομική Επιστήμη. Αν δεν υπάρξει μια τέτοια διάταξη, οποιαδήποτε άλλη θεμελίωση, υποστηρίζει η θεωρία αυτή, θα βασίζεται σε σαθρά θεμέλια⁴⁷.

Χωρίς πάντως να θέλουμε να μειώσουμε την επιστημονική αξία και αυτής της θεωρητικής προσέγγισης είναι αισθητή η επιρροή της από θετικιστικές αντιλήψεις περί δικαίου παραγνωρίζοντας την κοινωνική δυναμική.

3. Τα Συνταγματικά δικαιώματα των Νομικών Προσώπων.

Όπως εκθέσαμε ανωτέρω οι περισσότεροι συγγραφείς καθώς και οι δικαστές δέχονται την άποψη ότι τα Νομικά Πρόσωπα γενικά είναι φορείς Συνταγματικών Δικαιωμάτων, ανεξάρτητα από τις τυχόν διαφορετικές αντιλήψεις που μπορεί να προκύπτουν ανάμεσά τους όσον αφορά τον τρόπο θεμελίωσης αυτής της άποψης.

Το επόμενο ερώτημα που καλούμαστε να απαντήσουμε είναι αν τα νομικά αυτά πρόσωπα έχουν τη δυνατότητα να επικαλούνται όλα ανεξαιρέτως τα κατοχυρωμένα Ατομικά Δικαιώματα ή αν υπάρχουν κάποια δικαιώματα που δεν έχουν εφαρμογή εν προκειμένω. Στην περίπτωση δε, που υιοθετήσουμε το δεύτερο σκέλος του ως άνω συλλογισμού καλούμαστε να υποδείξουμε με πιο κριτήριο θα επιλέξουμε εκείνα τα δικαιώματα που προστατεύουν τα νομικά πρόσωπα καθώς και ποια εν τέλει είναι αυτά.

α. Δικαιώματα που δεν αναγνωρίζονται στα Νομικά Πρόσωπα λόγω της φύσης τους.

⁴⁷ Ο κ. Ράικος τεκμηριώνει αυτή τη θέση του αποκρούοντας μια ευρεία ερμηνεία των σχετικών Συνταγματικών διατάξεων ή την τελολογική ερμηνεία του άρθρου 12 του Συντάγματος (ό. π., σ. 123) ενώ παρατίθεται από τον ίδιο η διάταξη του ά. 25}1 αυτή τη φορά για να τεκμηριωθεί η ακριβώς αντίθετη άποψη ότι δηλαδή ο Συνταγματικός Νομοθέτης έχει αποκλείσει τις ενώσεις προσώπων (σ. 124)! Δικαιολογεί τη σχετική διστακτικότητα του Συντάγματος ως αποτέλεσμα της «φοβίας των ομάδων» («Phobie des

Το σύνολο των συγγραφέων⁴⁸ που δέχονται τα νομικά πρόσωπα ως φορείς Συνταγματικών Δικαιωμάτων αλλά και η νομολογία⁴⁹ συμφωνεί ότι όριο για την υπαγωγή τους στα δικαιώματα αυτά είναι η φύση τους. Μάλιστα όπως σωστά επισημαίνεται⁵⁰ το άρθρο 62 του Αστικού Κώδικα που διαλαμβάνει ότι : «Η ικανότητα του νομικού προσώπου δεν εκτείνεται σε έννομες σχέσεις που προϋποθέτουν ιδιότητες φυσικού προσώπου» δεν αποτελεί κάποια επιταγή αλλά κυρίως μια γενική διαπίστωση κατευθυντήρια σε κάθε περίπτωση και για την εφαρμογή των Συνταγματικών δικαιωμάτων.

Με βάση λοιπόν την διαφορετική φύση φυσικών και νομικών προσώπων οι συγγραφείς παραθέτουν έναν κατάλογο Δικαιωμάτων που δεν απολαμβάνουν τα τελευταία. Καταρχάς το δικαίωμα προσωπικής ελευθερίας του άρθρου 5}1 Σ με την έννοια της ελεύθερης αναπτύξεως της προσωπικότητας συνάπτεται αποκλειστικά με τον άνθρωπο, τις ιδιομορφίες του, τον εσωτερικό πνευματικό του κόσμο με αποτέλεσμα να αναφέρεται μόνο σε φυσικά πρόσωπα⁵¹.

Γενικά, τα νομικά πρόσωπα δεν έχουν τη δυνατότητα να επικαλεστούν δικαιώματα που είναι απόλυτα συνυφασμένα με την ελευθερία του φυσικού προσώπου. Τέτοια είναι η προστασία της ζωής, της σωματικής ακεραιότητας, της αξιοπρέπειας, της προσωπικής ασφάλειας, η απαγόρευση εκδόσεως αλλοδαπού, η ελεύθερη είσοδος και έξοδος από τη χώρα, η απαγόρευση των βασανιστηρίων, η απαγόρευση της θανατικής ποινής, η ελευθερία της θρησκευτικής συνειδήσεως^{52 53}.

Αλλά και τα κοινωνικά δικαιώματα, όπως υποστηρίζεται⁵⁴, δεν προσιδιάζουν στη φύση των νομικών προσώπων. Για αυτό το λόγο, τις κοινωνικές αξιώσεις του άρθρου 21 Σ

groupements”) που κυριάρχησε στη διδασκαλία του Rousseau κατά τη Γαλλική Επανάσταση ενώ δέχεται ότι μόνο το ά. 23}2 εδ α’ Σ καθιερώνει ένα συλλογικό δικαίωμα αυτό της απεργίας.

⁴⁸ Δημητρόπουλος, ό. π., σ. 927 * Βροντάκης, ό. π., σ. 406* Παραράς, Σύνταγμα 1975 – Corpus 1, άρθρα 1 – 50, 1982, σ. 146 * Κυριακόπουλος, ό. π., σ. 217 * Σβώλος/Βλάχος, ό. π., σ. 278 * Σαρίπολος, ό. π., σ. 24 * Μάνεσης, ό. π., σ. 45 * Καραγιαννοπούλου – Λελούδα, ό. π., σ. 77 * Τσάτσος, ό. π., σ.157 * Χρυσόγονος, ό. π., σ. 48 * Μανιτάκης, ό. π., σ. 115 και 117 * Δαγτόγλου, ό. π., σ. 75.

⁴⁹ Αντί πολλών βλπ. ενδεικτικά την ήδη αναφερθείσα απόφαση του ΣτΕ «Συγχώνευση Εθνικής Τράπεζας και Τράπεζας Αθηνών» 598/1953, υποσ. 29.

⁵⁰ Καραγιαννοπούλου – Λελούδα, ό. π., σ. 77 in fine * Δαγτόγλου, ό. π., σ. 75 * Κυριακόπουλος, ό. π., σ. 217 υποσ. 12

⁵¹ Παραράς, ό. π., σ. 146, ο οποίος επισημαίνει ότι σε αυτό το άρθρο η προσωπικότητα διαθέτει ένα διαφορετικό νόημα από εκείνο του Αστικού Κώδικα . * Μανιτάκης, ό. π., σ. 117.

⁵² Όσον αφορά το δικαίωμα που καθιερώνεται στο άρθρο 13 Σ πρέπει να γίνει διαχωρισμός της ελευθερίας της θρησκευτικής συνειδήσεως που κατοχυρώνεται στην παράγραφο 1 και αρμόζει σε φυσικά πρόσωπα και της ελευθερίας κάθε γνωστής Θρησκείας που κατοχυρώνεται στην παράγραφο 2 του ίδιου άρθρου και συμβιβάζεται με τη φύση των νομικών προσώπων, Τσάτσος, ό. π., σ. 159

⁵³ Δαγτόγλου, ό. π., σ. 75 * Τσάτσος, ό.π., σ. 157.

⁵⁴ Χρυσόγονος, ό. π., σ. 48 * Δαγτόγλου, ό. π., σ. 75.

σε ότι αφορά την προστασία της οικογένειας, του γάμου, της μητρότητας, της παιδικής ηλικίας, της υγείας κτλ., δεν μπορούν να επικαλεστούν νομικά πρόσωπα. Κατά λογική ακολουθία δεν είναι φορείς ούτε θεμελιωδών προσωποπαγών υποχρεώσεων που θεσπίζονται από το Σύνταγμα, όπως είναι λόγω χάρη η σχολική και στρατιωτική υποχρέωση.

αα. Ειδικά το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι.

Τη θεωρία έχει απασχολήσει το δικαίωμα του άρθρου 12 Σ και κατά πόσο τα νομικά πρόσωπα δύνανται να είναι φορείς του δικαιώματος του «συνεταιρίζεσθαι». Το ζήτημα ερίζεται όχι τόσο λόγω νομικών κωλυμάτων όσο κοινωνικών – πολιτικών.

Η άποψη που υποστηρίζει ότι το Σύνταγμα δεν προστατεύει τις ενώσεις ενώσεων βασίζεται πρώτα στο γράμμα της διάταξης που απονέμει το ως άνω δικαίωμα στους «Έλληνες πολίτες». Με το κατά πόσο είναι σωστή η στενή γραμματική ερμηνεία των υπό εξέταση διατάξεων έχουμε ασχοληθεί εκτενώς. Το επιχείρημα που παρουσιάζει το μεγαλύτερο ενδιαφέρον είναι εκείνο που έχει να κάνει με τα κοινωνικά αποτελέσματα που θα είχε η ελεύθερη και προστατευόμενη συνασπίσει σωματείων. Οι επιπτώσεις ειδικά στο πεδίο των εργατικών πραγμάτων με τη δημιουργία πανίσχυρων συνδικάτων «συνεταιρισμούς συνεταιρισμών» φαίνεται ότι αποτρέπουν μερίδα της θεωρίας από το να αναγνωρίσουν το δικαίωμα του «συνεταιρίζεσθαι» και στα νομικά πρόσωπα⁵⁵.

Σύμφωνα πάντα με την άποψη αυτή ο κοινός Νομοθέτης μπορεί να θεσπίσει δικαίωμα των νομικών προσώπων να συνεταιρίζονται. Σε κάθε όμως περίπτωση οι ως άνω «συνεταιρισμοί συνεταιρισμών» θα ρυθμίζονται ελευθέρως από τους τυπικούς ή και ουσιαστικούς νόμους και σε καμιά περίπτωση δεν θα απολαμβάνουν συνταγματικών εγγυήσεων, ιδία της μη προηγούμενης της ιδρύσεως Κυβερνητικής άδειας και της απαγορεύσεως διαλύσεως χωρίς δικαστική απόφαση.

Ο αντίλογος στην ως άνω άποψη από τους νομικούς συγγραφείς είναι πολύ πειστική και συμβαδίζει με όσα έγιναν αποδεκτά ανωτέρω για την προστασία των νομικών προσώπων από τα Συνταγματικά Δικαιώματα⁵⁶. Κατά πρώτον δε θα ήταν σωστό να παραμείνουμε αγκυλωμένοι σε μια στενά γραμματική ερμηνεία του Συντάγματος αλλά θα

⁵⁵ Υπέρμαχος της άποψης αυτής και επιχειρηματολογών υπέρ της παρουσιάζεται στη Θεωρία ο καθηγητής Ν. Ν. Σαρίπολος στο έργο του Σύστημα Συνταγματικού Δίκαιου (τόμος Γ', 1923, σ. 175 υποσ. 3). Ο ίδιος πάντως αναφέρει τις διαφορετικές απόψεις που υποστηρίζονται στη νομική επιστήμη τόσο στην Ελλάδα όσο και στη Γαλλία, εμμένει όμως στη θέση του αναφέροντας παραδείγματα από τη Γερμανική και Ελληνική Νομοθεσία (σ. 176)

⁵⁶ Σβώλος / Βλάχος, ό. π., σ. 278.

πρέπει να δώσουμε το προβάδισμα σε μια τελολογική – διασταλτική ερμηνεία των όρων «Έλληνας» και «καθένας».

Επιπλέον η ίδια η εγγύηση και προστασία της συνδικαλιστικής ελευθερίας θα παρέμενε ατελής σε αντίθετη περίπτωση. Πράγματι δεν θα ήταν δυνατόν να επιδιωχθούν οι σκοποί του συνδικαλιστικού κινήματος χωρίς συνταγματική εγγύηση υπέρ των ενώσεων των επαγγελματιών σωματείων. Πολύ περισσότερο οι πιθανοί «κίνδυνοι» που μπορεί να προκύψουν από την άσκηση ενός Ατομικού δικαιώματος δεν είναι δυνατό με κανέναν τρόπο να αποτελέσουν λόγο ερμηνείας του Συντάγματος πιο στενής από το γράμμα του και το πνεύμα του⁵⁷.

Εξάλλου ο ίδιος ο Συντακτικός Νομοθέτης θεσπίζει ασφαλιστική δικλείδα στο άρθρο 25}3 απαγορεύοντας την καταχρηστική άσκηση δικαιώματος και εξουδετερώνοντας ουσιαστικά με αυτόν τον τρόπο όλους εκείνους τους πιθανούς κινδύνους που θα μπορούσαν να προκύψουν από την άσκηση κάποιου δικαιώματος.

β. Δικαιώματα που συνάδουν με τη φύση των Νομικών Προσώπων.

Αντίθετα με τα διαλαμβανόμενα στην πιο πάνω παράγραφο, τα νομικά πρόσωπα διαθέτουν μια πληθώρα Θεμελιωδών Δικαιωμάτων που συνάπτονται με τη φύση τους και έχουν τη δυνατότητα να τα επικαλούνται σε ανάλογες περιπτώσεις⁵⁸.

Αυτά, σύμφωνα με τους νομικούς πάντα συγγραφείς⁵⁹, είναι το δικαίωμα ίσης μεταχείρισης⁶⁰, της συμμετοχής στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας⁶¹ ⁶², η απαγόρευση της γενικής δημεύσεως, η αρχή του νόμιμου δικαστή, το

⁵⁷ Σβώλος / Βλάχος, ό. π., σ. 279, οι συγγραφείς τεκμηριώνοντας την άποψη ότι δεν υφίσταται λόγος να μην αναγνωριστεί το δικαίωμα του «συνεταιρίζεσθαι» στα νομικά πρόσωπα προβαίνουν και σε ιστορική ερμηνεία αναφέροντας ότι το Σύνταγμα του 1952 είχε υπόψη του την ανάπτυξη πολυάριθμων ενώσεων σωματείων ποικίλων σκοπών, υπό την ισχύ των Συνταγμάτων του 1864 / 1911 και 1927. Συνεπώς σε περίπτωση που ο Συνταγματικός Νομοθέτης αξιολογούσε αρνητικά την ήδη δημιουργηθείσα πραγματικότητα θα το εξέφραζε ρητά στο άρθρο 11 (του Συντάγματος του 1952, 12 του ισχύοντος), (σ. 278 υποσ. 145 in fine). Αξίζει να αναφερθεί σε αυτό το σημείο ότι την άποψη αυτή υποστήριξε και ο καθηγητής Α. Σβώλος στην διδακτορική του διατριβή, Το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι και το δίκαιον των σωματείων, 1915, σ. 86 επ..

⁵⁸ Τα εν λόγω δικαιώματα μπορεί να επικαλεστεί εκ μέρους του νομικού προσώπου ο καταστατικός ή νόμιμος αντιπρόσωπός του, Τσάτσος, ό. π., σ. 159.

⁵⁹ Τσάτσος, ό. π., σ. 159 * Παραράς, ό. π., σ. 146 * Χρυσόγονος, ό. π., σ. 48 * Μανιτάκης, ό. π., σ. 117, Δαγτόγλου, ό. π., σ. 75 – 76.

⁶⁰ Εξαιρουμένης φυσικά της ισότητας των φύλων και της ισότητας των κοινωνικών παροχών, Δαγτόγλου, ό. π., σ. 75 in fine.

⁶¹ Πρόκειται για το δικαίωμα της πρώτης παραγράφου του άρθρου 5. Υπενθυμίζουμε σε αυτό το σημείο ότι κατά την προηγούμενη παράγραφο της παρούσας εργασίας δεν είχαμε δεκτή ως συμβατή προς τη φύση των νομικών προσώπων την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας. Θα ήταν όμως σφάλμα να αποκλείσουμε

απόρρητο των επιστολών και της τηλεπικοινωνίας, το δικαίωμα της κατοικίας, του «αναφέρεσθαι στις αρχάς»⁶³, της ιδιοκτησίας, της δικαστική προστασίας, της προηγούμενης ακρόασης και όπως δεκτήκαμε παραπάνω του «συνεταιρίζεσθαι».

Ως γενικό κανόνα μπορούμε να δεχτούμε ότι όλα τα Ατομικά Δικαιώματα που αφορούν δραστηριότητες που μπορούν να ασκηθούν όχι μόνο ατομικά αλλά και συλλογικά, έχουν ως φορείς και νομικά πρόσωπα⁶⁴. Του λόγου το αληθές αποδεικνύει το γεγονός ότι η προστασία Θεμελιωδών Δικαιωμάτων όπως είναι η θρησκευτική ελευθερία, η ελευθερία του Τύπου, η ελευθερία των ενώσεων, η συνδικαλιστική και πολιτική ελευθερία, θα ήταν αναποτελεσματική αν δεν κάλυπτε και τις ενώσεις προσώπων, τη στιγμή που η ολοκληρωμένη άσκηση των ως άνω δικαιωμάτων γίνεται σε συνδυασμό φυσικών και νομικών προσώπων⁶⁵.

Ερμηνευτικά πάντως θα πρέπει να γίνει δεκτό ότι σε περίπτωση αμφιβολίας, τα Συνταγματικά Δικαιώματα συμπεριλαμβάνουν υπό την προστατευτική τους ισχύ και τις ενώσεις προσώπων⁶⁶. Αν και όπως ορθώς επισημαίνεται⁶⁷, το ερώτημα αν ένα Ατομικό Δικαίωμα είναι κατοχυρωμένο και για τα νομικά πρόσωπα δεν μπορεί παρά να κρίνεται κάθε φορά ad hoc. Και αυτό γιατί «η απάντηση εξαρτάται από την ιδιαίτερη φύση του κάθε δικαιώματος αλλά και από τη φύση του νομικού προσώπου ή της ενώσεως προσώπων»⁶⁸.

Τέλος, είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι τα νομικά πρόσωπα απολαμβάνοντας την ισότητα του άρθρου 4 Σ συγκαταλέγονται αυτόματα και στους φορείς του καθήκοντος

και την εφαρμογή του δικαιώματος συμμετοχής στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή τη στιγμή που πρωταγωνιστικό ρόλο στα οικονομικά κυρίως δρώμενα της χώρας διαδραματίζουν κατεξοχήν νομικά πρόσωπα. Δαγτόγλου, ό. π., σ. 77.

⁶² Βλπ ΣτΕ «Υπόθεση Τραπεζίης Ένωσις ΑΕ Θεσσαλονίκης» 434/59 : «Το άρθρο 4 Σ του 1952, προστατεύει όντως και των νομικών προσώπων την οικονομικήν ελευθερίαν. Αλλ' η ελευθερία αυτή, ως εκρήθη παγίως δεν είναι απόλυτος. Υπόκειται εις περιορισμούς, επιβαλλομένους υπό του νόμου, εξικνούμενος δε και μέχρι πλήρους καταργήσεως της ελευθέρως οικονομικής δραστηριότητος, οσάκις αυτή δικαιολογείται εκ λόγων δημοσίου ή κοινωνικού συμφέροντος».

⁶³ Ο καθηγητής κ. Σαρίπολος (ό. π., σ. 285 υποσ. 1) θεωρεί ότι η φράση της διατάξεως του άρθρου 10 Σ «καθένας ή πολλοί μαζί» αποτελεί απόδειξη ότι ο Συντακτικός Νομοθέτης αποσκοπούσε στην κατοχύρωση και των νομικών προσώπων ενώ θέτει όρια στην άσκηση του εν λόγω δικαιώματος εξαρτώντας το από τους νόμους και τα καταστατικά των νομικών προσώπων, αποκλείοντας λόγω χάρη τη δυνατότητα ένας εκπαιδευτικός σύλλογος να ασκήσει το δικαίωμα της αναφοράς για ζητήματα εντελώς ξένα προς τον σκοπό τους. Εξάλλου και ο νόμος 149/1914 «περί της εις απάντησιν υποχρεώσεως των δημοσίων αρχών επί των υποβαλλομένων αυταίς αναφορών» θεωρούσε το αναφέρεσθαι *ατομικόν δικαίωμα ανήκον εις πάντα ιδιώτην ή νομικόν πρόσωπον* (η υπογράμμιση ανήκει στον συγγραφέα, Σαρίπολος, ό. π., σ. 292).

⁶⁴ Δαγτόγλου, ό. π., σ. 76.

⁶⁵ Δαγτόγλου, ό. π., σ. 76.

⁶⁶ Βασιζόμενος σε αυτόν τον ερμηνευτικό κανόνα ο κ. Δαγτόγλου δέχεται την προστασία των νομικών προσώπων από τις διατάξεις για την ελευθερία της γνώμης, την ακαδημαϊκή ελευθερία, την ελευθερία της τέχνης και της επιστήμης, της έρευνας και της διδασκαλίας, τα δικαιώματα της συναθροίσεως και της εργασίας (ό. π., σ. 77).

⁶⁷ Μανιτάκης, ό. π., σ. 117

που επιβάλλει η παράγραφος 5 του ως άνω άρθρου. Η διάταξη αυτή που επιβάλλει τη φορολογική ισότητα απευθύνεται και στα νομικά πρόσωπα. Σε διαφορετική περίπτωση θα αντιμετωπίζαμε τον κίνδυνο ο Νομοθέτης να αυθαιρετεί μη δεσμευόμενος από το Σύνταγμα, δημιουργώντας δυο κατηγορίες νομικών προσώπων, των προνομιούχων, που δεν θα είχαν φορολογικές υποχρεώσεις και των υπολοίπων που καταβάλλοντας τις επιβαλλόμενες εισφορές θα βρίσκονταν ήδη αδικημένες στο πεδίο του οικονομικού κυρίως ανταγωνισμού.

4. Η αντιμετώπιση των αλλοδαπών νομικών προσώπων.

Και τα αλλοδαπά νομικά πρόσωπα προστατεύονται κατά κοινή παραδοχή από τα Ατομικά Δικαίωμα που κατοχυρώνονται στο ελληνικό Σύνταγμα⁶⁹. Η εφαρμογή τους γίνεται κατ' αναλογία των όσων ισχύουν για τα δικαιώματα των αλλοδαπών φυσικών προσώπων εφ' όσον τα νομικά αυτά πρόσωπα αναγνωρίζονται στην Ελλάδα.

Περιληπτικά θα αναφέρουμε στο σημείο αυτό ό,τι τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται υπέρ οποιουδήποτε προσώπου⁷⁰ ανεξάρτητα από την ιθαγένεια του ισχύουν και για τους αλλοδαπούς. Μόνο όταν ο Συντακτικός Νομοθέτης θεσπίζει ρητά ένα δικαίωμα υπέρ των Ελλήνων πολιτών, οι αλλοδαποί δεν προστατεύονται, άσχετα αν ο κοινός νομοθέτης έχει τη δυνατότητα να το κατοχυρώσει και υπέρ τους. Χρήσιμη είναι η διάκριση που γίνεται σε πολιτικά, οικονομικά και δικαιώματα κοινωνικού χώρου. Όπως εύστοχα παρατηρείται⁷¹, των δυο τελευταίων φορείς είναι κατά κανόνα και αλλοδαποί ενώ τα πολιτικά αναγνωρίζονται μόνο στους Έλληνες.

Πάντως στις περιπτώσεις που ο Νομοθέτης έχει τη διακριτική ευχέρεια να διαφοροποιήσει τους ημεδαπούς από τους αλλοδαπούς, η ευχέρειά του αυτή δεν είναι απεριόριστη. Περιορισμοί τίθενται από τις διεθνείς συμβάσεις και ιδίως από το Ευρωπαϊκό Κοινοτικό Δίκαιο⁷². Κατά το άρθρο 7 της Συνθήκης ΕΟΚ *απαγορεύεται κάθε διάκριση λόγω ιθαγένειας* όσον αφορά την αντιμετώπιση ημεδαπών και κοινοτικών υπηκόων⁷³.

⁶⁸ Η υπογράμμιση από τον ίδιο τον συγγραφέα, τον κ. Μανιτάκη, βλπ. υποσ. 67.

⁶⁹ Μάνεσης, ό. π., σ. 45 * Μανιτάκης, ό. π., σ. 117.

⁷⁰ Τα λεγόμενα «ανθρώπινα δικαιώματα», Δημητρόπουλος, ό. π., σ. 927.

⁷¹ Δημητρόπουλος, ό. π., σ. 927.

⁷² Δαγτόγλου, ό. π., σ. 85.

⁷³ Δαγτόγλου, ό. π., σ. 89.

5. Η αντιμετώπιση του ζητήματος στην αλλοδαπή.

α. Από τη γερμανική έννομη τάξη.

Η Γερμανία είναι ίσως η μοναδική χώρα που το ζήτημα αν τα νομικά πρόσωπα (ιδιωτικού τουλάχιστον δικαίου) είναι φορείς Συνταγματικών δικαιωμάτων δεν ερίζεται. Και αυτό γιατί στον Θεμελιώδη Νόμο της Βόννης του 1949, στο άρθρο 19}3, διαλαμβάνονται τα εξής : «Τα θεμελιώδη δικαιώματα ισχύουν και δια τα ημεδαπά νομικά πρόσωπα, εφ' όσον ως εκ της φύσεως αυτών είναι δυνατόν να εφαρμοσθούν και επ' αυτών»⁷⁴.

Ερμηνεύοντας την ως άνω διάταξη διαπιστώνουμε ότι το κριτήριο που εισάγει για την εφαρμογή των δικαιωμάτων είναι αυτό ακριβώς που δεκτήκαμε ερμηνευτικά για την ελληνική έννομη τάξη και το ίδιο που χρησιμοποιεί και ο Αστικός Κώδικας στο άρθρο 62, δηλαδή η φύση του νομικού προσώπου. Πέρα όμως από αυτό το κριτήριο, το υπό εξέταση άρθρο του Συντάγματος της Γερμανικής Ομοσπονδίας, θέτει έναν επιπλέον περιορισμό. Αναγνωρίζει τα δικαιώματα αυτά μόνο για τα «ημεδαπά» νομικά πρόσωπα, δηλαδή μόνο για αυτά που έχουν την έδρα τους στο γερμανικό έδαφος⁷⁵.

Στη γερμανική νομική επιστήμη πάντως έχει υποστηρικτεί⁷⁶ η άποψη ότι η διάταξη αυτή έχει απλά δηλωτικό χαρακτήρα ενώ ο θεσπιζόμενος υπ' αυτής κανόνας δικαίου θα ήταν δυνατό να συναχθεί και ερμηνευτικά από τις επί μέρους συνταγματικές διατάξεις των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Η νομολογία δε έκρινε⁷⁷ ότι η ανωτέρω διάταξη αποσκοπεί περισσότερο να καταστήσει σαφές ότι υποκείμενα θεμελιωδών δικαιωμάτων μπορούν να είναι όχι μόνο φυσικά πρόσωπα – ως θα ανταποκρινόταν προς την καταγωγή των θεμελιωδών δικαιωμάτων – αλλά επίσης και νομικά πρόσωπα, μολονότι αυτά δεν είναι αναγκαίως ενώσεις φυσικών προσώπων.

α. Από άλλες έννομες τάξεις.

Στις υπόλοιπες χώρες, όπου τα Συνταγματικά τους κείμενα δεν περιέχουν μια ανάλογη προς αυτή του Θεμελιώδους Νόμου της Βόννης διάταξη, η νομολογία και η θεωρία ακολουθεί λίγο έως πολύ την πορεία και τα συμπεράσματα που επικρατούν και στην ελληνική έννομη τάξη.

⁷⁴ Καραγιαννοπούλου – Λελούδα, ό. π., σ. 78 * Μάνεσης, ό. π., σ. 46 * Μανιτάκης, ό. π., σ. 115 in fine * Ράικος, ό. π., σ. 127 in fine * Τσάτσος, ό. π., σ. 156 και 157 in fine.

⁷⁵ Σύμφωνα με το άρθρο 116 του Θεμελιώδους Νόμου, Ράικος, ό. π., σ. 127.

⁷⁶ Βροντάκης, ό. π., σ. 407 υποσ. 15.

⁷⁷ Εις BverfGE 3, 383 επ. 391, Βροντάκης, ό. π., σ. 407 υποσ. 15.

Έτσι στην Ελβετία τόσο το Ομοσπονδιακό Δικαστήριο όσο και οι θεωρητικοί, αντιμετωπίζουν κατ' αρχήν τα νομικά πρόσωπα ως φορείς συνταγματικών δικαιωμάτων⁷⁸. Το ίδιο ισχύει και στην Αυστρία υπέρ των ημεδαπών – αυστριακών – νομικών προσώπων⁷⁹. Το ζήτημα ερίζεται στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, όπου όμως η νομολογία του Ανωτάτου Δικαστηρίου από το 19^ο αιώνα δέχθηκε την εφαρμογή κάποιων ατομικών δικαιωμάτων⁸⁰, ενώ το ιταλικό Σύνταγμα, στο δεύτερο άρθρο υπό τον τίτλο Θεμελιώδεις Αρχές, περιέχει διάταξη ανάλογη με αυτή του ελληνικού ά 25 Σ, επιτρέπουσα τη συναγωγή αναλόγων συμπερασμάτων και τη θεμελίωση της υπό κρίση ικανότητας των νομικών προσώπων⁸¹.

Εξάλλου, το Συνταγματικό Συμβούλιο της Γαλλίας εξετάζοντας το επιτρεπτό της επιβολής ορισμένων εθνικοποιήσεων νομικών προσώπων, έκρινε παρεπιμπτόντως ότι «η αρχή της ισότητας εφαρμόζεται με τον ίδιο τρόπο επί φυσικών και νομικών προσώπων, διότι εφόσον τα νομικά πρόσωπα αποτελούνται από φυσικά πρόσωπα, η παραβίαση της ισότητας για τα πρώτα αντιστοιχεί απαραίτητα σε παραβίαση της ισότητας και για τα δεύτερα»⁸².

Τέλος, άξιο επισήμανσης, σε αυτό το σημείο, είναι το γεγονός ότι σε διεθνές επίπεδο η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, στο άρθρο 25⁸³, αναγνωρίζει δικαίωμα προσφυγής, για παραβίαση των ατομικών ελευθεριών, όχι μόνο στα φυσικά πρόσωπα, αλλά και σε «ομάδες ιδιωτών»⁸⁴.

⁷⁸ Αρκετές παραπομπές σε Ελβετούς συγγραφείς προσφέρει ο κ. Ράικος, ό. π., σ. 130 υποσ. 26

⁷⁹ Ράικος, ό. π., σ. 130.

⁸⁰ Π.χ. της αρχής της ισότητας, του δικαιώματος της ιδιοκτησίας και της ελευθερίας του Τύπου, Ράικος, ό. π., σ. 130.

⁸¹ Το ά. 2 Ιταλικού Συντάγματος του 1948 διαλαμβάνει τα εξής : «Η Δημοκρατία αναγνωρίζει και εγγυάται τα απαραβίαστα δικαιώματα του ανθρώπου είτε ως άτομου είτε μέσα στους κοινωνικούς σχηματισμούς όπου αναπτύσσεται η προσωπικότητά του, και απαιτεί την εκπλήρωση των ανεξάιρετων καθηκόντων πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής αλληλεγγύης».

⁸² ΝοΒ. 30, σ. 1183 in fine, μεταφρασμένη και σχολιασμένη από τον κ. Β Δούβλη.

⁸³ ά 25 ΕΣΔΑ : «Η Επιτροπή δύναται επίσης να επιληφθεί αιτήσεων υποβαλλομένων εις τον Γενικό Γραμματέα του Συμβουλίου της Ευρώπης υπό παντός φυσικού προσώπου, μη κυβερνητικής οργανώσεως ή ομάδος ατόμων, οι οποίοι διατείνονται ότι είναι θύματα παραβιάσεως παρ' ενός των υψηλών συμβαλλομένων μερών των εν τη παρούση Συμβάσει, αναγνωριζομένων δικαιωμάτων...».

⁸⁴ Μάνεσης, ό. π., σ. 46 * Τσάτσος, ό. π., σ. 156.

Γ. Τα Δημόσια Νομικά Πρόσωπα.

1. Επισκόπηση της Θεωρίας.

α. Γενικές Παρατηρήσεις.

Όπως έγινε αποδεκτό στο προηγούμενο κεφάλαιο, τα ΝΠΙΔ απολαμβάνουν των Θεμελιωδών δικαιωμάτων του Συντάγματος. Αυτό άλλωστε γίνεται αποδεκτό εκ μέρους της Θεωρίας και της Νομολογίας με ελάχιστες διαφωνίες.

Αντιθέτως στον τομέα των Δημόσιων Νομικών Προσώπων το τοπίο είναι εξαιρετικά θολό και οι διαφωνίες αυξημένες σε αριθμό και ένταση. Υπάρχουν συγγραφείς που δέχονται τα εν λόγω νομικά πρόσωπα ως φορείς Συνταγματικών δικαιωμάτων με κάποιες προϋποθέσεις και διαχωρισμούς και υπάρχουν και άλλοι που αποκλείουν από ένα νομικό πρόσωπο της διοίκησης την ιδιότητα αυτή, ακόμα και αν αυτό διέπεται από το ιδιωτικό δίκαιο. Αλλά και η τελευταία αυτή άποψη δέχεται ορισμένες εξαιρέσεις στον κανόνα.

Στις σελίδες που ακολουθούν θα επιδοθούμε σε μια εξέταση των απόψεων που επικρατούν τόσο μεταξύ των νομικών συγγραφέων, Ελλήνων και αλλοδαπών, όσο και στη Νομολογία εξετάζοντας μερικές χαρακτηριστικές αποφάσεις των ανωτάτων δικαστηρίων της χώρας αλλά και του Γερμανικού Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου. Στη συνέχεια θα αναφερθούμε σε ορισμένα ΝΠΙΔ για τα οποία, παρά τις επιμέρους διαφωνίες, είναι καταρχήν κοινά αποδεκτό ότι συμπεριλαμβάνονται στους φορείς των Συνταγματικών δικαιωμάτων.

β. Αντιλήψεις στην αλλοδαπή.

Οι σημαντικότερες θεωρητικές αναζητήσεις επί του θέματος φαίνεται να λαμβάνουν χώρα στη γερμανική έννομη τάξη. Αυτό τουλάχιστον μαρτυρούν οι άφθονες παραπομπές της βιβλιογραφίας σε Γερμανούς νομικούς και σε γερμανικά εγχειρίδια. Οι απόψεις που υποστηρίζονται είναι ποικίλες. Σταχυολογούμε τις σημαντικότερες.

i. Η άποψη του Durig.

Ο εξέχων αυτός Γερμανός θεωρητικός, υποστήριξε αρχικά ότι τα δημόσια νομικά πρόσωπα σε καμιά περίπτωση δεν μπορούν να είναι φορείς των θεμελιωδών δικαιωμάτων τα οποία να μπορούν να αντιτάξουν έναντι του Κράτους ή άλλων ΝΠΙΔ. Υπήρξε

κατηγορηματικός και δεν δέχτηκε κανέναν διαχωρισμό μεταξύ των ΔΝΠ που ασκούν τις δραστηριότητές τους στο πεδίο του δημοσίου δικαίου και αυτών που κινούνται στον χώρο του ιδιωτικού δικαίου, ως *Fisci*⁸⁵.

Παραμένοντας στην αρνητική αυτή στάση, αργότερα έκανε δεκτές ορισμένες εξαιρέσεις. Πρόκειται για περιπτώσεις κατά τις οποίες τα δημόσια νομικά πρόσωπα χωρίς να ασκούν κρατική δραστηριότητα, οργανώθηκαν *συμπτωματικά* κατά το δημόσιο δίκαιο, είτε για λόγους ιστορικούς είτε για την αποτελεσματικότερη επίτευξη των σκοπών τους.

Μάλιστα απαριθμεί και κάποια κριτήρια με τη βοήθεια των οποίων μπορούμε να ανιχνεύσουμε πότε ένα δημόσιο νομικό πρόσωπο εμπίπτει στην ως άνω εξαίρεση. Ένα από αυτά είναι και το αν έχει τη δυνατότητα να αποφαινεται επί της περαιτέρω υπάρξεως αυτού, με άλλα λόγια να έχει το δικαίωμα αυτοδιάλυσης χωρίς την κρατική ανάμιξη⁸⁶.

ii. Η άποψη του von Olshausen.

Και η άποψη αυτή αρνείται την ισχύ των θεμελιωδών δικαιωμάτων για τα ΔΝΠ. Την αρνητική του αυτή στάση στηρίζει ο von Olshausen στην ίδια τη φύση και τον λειτουργικό σκοπό των ως άνω δικαιωμάτων.

Τα δικαιώματα αυτά κατοχυρώνοντας σφαίρες ελεύθερης δράσης, προστατεύουν την ελευθερία των ατόμων. Η ελευθερία αυτή δεν είναι τίποτα άλλο από απαγόρευση του καταναγκασμού, άρνηση της ετερονομίας. Τα φυσικά πρόσωπα μπορούν να προσδιορίζονται ελεύθερα και αυτόνομα.

Δεν συμβαίνει το ίδιο όμως και με την κρατική δραστηριότητα η οποία καθορίζεται δημοκρατικά μεν αλλά ετερόνομα, αφού ασκείται από τα προβλεπόμενα όργανα, αιρετά ή διορισμένα από την αιρετή πάντως εξουσία. Έτσι καταλήγει ο ως άνω θεωρητικός ότι η δημοκρατικά νομιμοποιημένη δραστηριότητα του Κράτους δεν δύναται συγχρόνως να επικαλείται, προς νομιμοποίηση αυτής, και την μέσω των ατομικών δικαιωμάτων διασφαλιζόμενη αυτονομία⁸⁷.

iii. Η θέση του Maunz.

⁸⁵ Παραπομπές σε έργα του Durig προσφέρει ο κ. Βροντάκης, ό. π., σ. 412 υποσ. 29.

⁸⁶ Ο Αντιπρόεδρος του ΣτΕ κ. Βροντάκης σκιαγραφώντας τα μειονεκτήματα της ως άνω θεωρίας και ειδικότερα των παρατιθεμένων κριτηρίων, επισημαίνει ότι ο Durig παραγνωρίζει το γεγονός ότι τα ΔΝΠ οφείλουν την ύπαρξή τους όχι στην ιδιωτική αυτονομία αλλά στην κρατική πρωτοβουλία και το αν διαθέτουν το δικαίωμα της αυτοδιάλυσης κρίνεται επί τη βάση του διέποντος την κρατική οργάνωση δικαίου και δεν έχει να κάνει με την ύπαρξη δημοσίων δικαιωμάτων προστατευόντων τα εν λόγω ΔΝΠ, Βροντάκης, ό. π., σ. 414 – 413.

⁸⁷ Βροντάκης, ό. π., σ. 414 – 415.

Ο Maunz διάκειται και αυτός αρνητικά προς την αναγνώριση των ΔΝΠ ως φορέων Συνταγματικών Δικαιωμάτων. Υποστηρίζει συγκεκριμένα ότι σε αντίθετη περίπτωση, η άσκηση αυτών θα στρεφόταν κατά του Κράτους θέτοντας σε κίνδυνο την ενότητα της κρατικής δραστηριότητας. Όπως χαρακτηριστικά τονίζει θα προέκυπτε αντίθεση «εν εαυτώ»⁸⁸.

Επιπλέον, κατά τον Maunz, τα ατομικά δικαιώματα παρέχονται στους ανθρώπους για την προστασία τους τόσο από το Κράτος – Imperium όσο και από το Κράτος- Fiscus. Αλλωστε το τελευταίο αποτελεί το alter ego του πρώτου. Αν τα ατομικά δικαιώματα δεν δέσμευαν και το Fiscus τότε η προστασία τους θα ήταν ατελής. Συμπερασματικά δεν μπορούν να είναι και υπόχρεος και δικαιούχος ο ίδιος και ο αυτός φορέας ή υπόχρεος το Κράτος – Imperium και δικαιούχος το Κράτος – Fiscus, δηλαδή μια διαφορετική εκδήλωση του πρώτου⁸⁹.

iv. Η θεωρία της νομικής μορφής.

Η θεωρία αυτή παρουσιάζεται περισσότερο μετριοπαθής. Δέχεται ότι τα δημόσια νομικά πρόσωπα δρουν με δυο διαφορετικούς τρόπους. Είτε στο πεδίο του Δημοσίου Δικαίου ως φορείς δημόσιας εξουσίας, είτε στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου, όπως π.χ. τα Κρατικά ΝΠΔ ή το Fiscus).

Στην πρώτη περίπτωση τα εν λόγω νομικά πρόσωπα δεν δύναται να είναι φορείς Συνταγματικών Δικαιωμάτων. Όταν όμως δρουν στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου προστατεύονται, γιατί ενεργούν *ως κάθε άλλος ιδιώτης* και επομένως τους οφείλεται η ίδια προστασία⁹⁰.

Την άποψη αυτή ακολουθεί και το Ελβετικό Ομοσπονδιακό Δικαστήριο στη νομολογία του⁹¹. Πράγματι το Δικαστήριο εξαρτά το παραδεκτό της νομιμοποίησης κάποιου ΔΝΠ για άσκηση προσφυγής ενώπιον του από το αν αυτό κινείται στο χώρο του ιδιωτικού δικαίου, από το αν δηλαδή εμφανίζεται ως ισότιμο προς οιονδήποτε ιδιώτη, από το αν θίγεται από κάποια κρατική πράξη όπως θα θιγόταν κάποιος ιδιώτης⁹².

⁸⁸ Την ίδια επιχειρηματολογία χρησιμοποιεί και ο Nipperdey, Καραγιαννοπούλου – Λελούδα, ό. π., σ. 91.

⁸⁹ Η κριτική επί της ανωτέρω απόψεως καταλογίζει σε αυτήν το γεγονός ότι αφήνει εκτεθειμένο το Fiscus στις συναλλαγές του με τον πολίτη και τα άλλα νομικά πρόσωπα αλλά και το ότι αποδυναμώνει την δυναμική των ατομικών δικαιωμάτων για τους πολίτες περιορίζοντάς τα μόνο στις σχέσεις μεταξύ των ιδιωτών, Καραγιαννοπούλου – Λελούδα, ό. π., σ. 92.

⁹⁰ Βροντάκης, ό. π., σ. 415.

⁹¹ Αν και στην ελβετική θεωρία το ζήτημα ακόμα ερίζεται, Βροντάκης, ό. π., σ. 415 υποσ. 37 in fine.

⁹² Ο κ Βροντάκης πάντως εν προκειμένω αμφισβητεί το κατά πόσο τα ΔΝΠ κινούμενα στο χώρο του ιδιωτικού δικαίου ενεργούν πράγματι *ως ο οιοσδήποτε ιδιώτης*, Βροντάκης, ό. π., σ. 416.

v. *Η θεωρία της «εξωτερικής εννόμου σχέσεως».*

Η παρούσα υπό εξέταση θεωρία δεν λαμβάνει υπόψη της καθόλου τη νομική μορφή με την οποία δραστηριοποιείται ένα ΔΝΠ. Αντίθετα δομεί την επιχειρηματολογία της σε μια άλλη διάκριση βασισμένη εξ ολοκλήρου στη σχέση του ΔΝΠ με την κρατική εξουσία.

Τα ΔΝΠ, είτε ενεργούν στο χώρο του δημοσίου δικαίου είτε στον ιδιωτικό, προστατεύονται από τα θεμελιώδη δικαιώματα στις περιπτώσεις που υπόκεινται όπως κάθε άλλος πολίτης στους νόμους τους ισχύοντες γενικά για όλους ανεξαιρέτως, καθότι τελούν προς τον φορέα δημόσιας εξουσίας σε μια «διεπόμενη υπό των ατομικών δικαιωμάτων, πολιτικήν σχέσιν υπαγωγής». Ακριβώς αυτή ονομάζουμε *εξωτερική έννομο σχέση*, κυρίως γιατί επιθεωρεί το ΔΝΠ εκτός του οικοδομήματος της Δημόσιας Διοίκησης.

Στην *εξωτερική έννομο σχέση* αντιπαρατίθεται η *εσωτερική*. Η τελευταία θεάται το ΔΝΠ ενταγμένο στην ιεραρχική αλυσίδα του κρατικού οργανισμού. Προκρίνει με άλλα λόγια, όπως επισημαίνουν οι συγγραφείς που στηρίζουν την άποψη αυτή, «την κατά το διέπον την κρατικήν οργάνωσιν δίκαιον, ιεραρχική σχέσιν υπαγωγής». Αντίθετα με ό,τι κάναμε δεκτό για την εξωτερική έννομο σχέση, στην εσωτερική τα ΔΝΠ στερούνται της προστασίας των Συνταγματικών Δικαιωμάτων⁹³.

vi. *Η Θεωρία του φορέα δημόσιας εξουσίας.*

Μία τελευταία θεωρία που υποστηρίζεται στη γερμανική έννομη τάξη εισάγει έναν άλλο διαχωρισμό για να αποφανθεί επί του υπό εξέταση ερωτήματος. Και αυτή η διάκριση πάντως δεν έχει να κάνει με τη νομική μορφή με την οποία ασκείται η δραστηριότητα του ΔΝΠ.

Τα ΔΝΠ δρουν σε δύο κύριους τομείς. Ο πρώτος είναι ο καλούμενος *ενδοκρατικός*⁹⁴, δι' αρμοδιοτήτων προσδιοριζόμενος τομέας. Σε αυτό το επίπεδο, άσχετα αν ενεργούν κατά το δημόσιο ή Ιδιωτικό Δίκαιο, τα ΔΝΠ εμφανίζονται ως φορείς δημόσιας εξουσίας. Κατ' επέκταση υπό αυτές τις προϋποθέσεις δεν δύνανται να είναι φορείς Ατομικών Δικαιωμάτων.

⁹³ Η ασκούμενη κριτική σε αυτή τη θεωρία δυσπιστεί κατά πόσο ένα ΔΝΠ ακόμα και στην περίπτωση της εξωτερικής έννομης σχέσης, υπάγεται στους γενικούς νόμους ως κάθε άλλος ιδιώτης και αντιμετωπίζει πράγματι «τυπική για το δικαίωμα κατάσταση διακινδυνεύσεως», Βροντάκης, ό. π., σ. 422.

⁹⁴ «*Staatsintern*», σύμφωνα με τη γερμανική ορολογία, Βροντάκης, ό. π., σ. 423.

Αντίθετα, όταν τα ΔΝΠ δρουν στον λεγόμενο *εξωκρατικό*⁹⁵ και υπό του κοινού δικαίου διεπόμενο τομέα, μπορούν να επικαλούνται έναντι της κρατικής εξουσίας τα θεμελιώδη δικαιώματα γιατί στην περίπτωση αυτή δεν λειτουργούν ως φορείς δημόσιας εξουσίας.

Υποστηρίζεται⁹⁶ δε, ότι, κατ' εξαίρεση, ΔΝΠ ενεργούντα ως φορείς δημόσιας διοίκησης μπορούν να είναι υποκείμενα Ατομικών Δικαιωμάτων όταν ασκούν αρμοδιότητες παροχικής διοικήσεως για την ικανοποίηση δικαιωμάτων των πολιτών αναγομένων στο *status socialis*. Στην περίπτωση αυτή τα ΔΝΠ εμφανίζονται «διαχειριστές» των δικαιωμάτων των ιδιωτών και γι' αυτό οποιαδήποτε παρέμβαση της Διοίκησης σε αυτό το έργο τους θα ήταν ανεπίτρεπτη θίγουσα άμεσα τα δικαιώματα αυτών⁹⁷.

γ. Οι θέσεις της ελληνικής θεωρίας.

Το ζήτημα αν τα ΔΝΠ μπορούν να είναι φορείς των Συνταγματικών Δικαιωμάτων και να τα επικαλούνται ενάντια της οποιασδήποτε εξουσίας, κρατικής ή ιδιωτικής, ερίζεται στην ελληνική νομική θεωρία. Όλες πάντως οι υποστηριζόμενες απόψεις συγκλίνουν σε βασικές θέσεις με την πρώτη να είναι η μάλλον κρατούσα.

ι. Η θετική άποψη.

Σύμφωνα με τη θέση αυτή, κατά πρώτο λόγο το νομικό πρόσωπο του Κράτους δεν είναι φορέας ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων. Η κρατική εξουσία είναι αυτή που πρέπει να δεσμεύεται από τα δικαιώματα αυτά, είναι ο κύριος αποδέκτης των υποχρεώσεων που θεσπίζουν⁹⁸.

Την ίδια στάση κρατούν οι συγγραφείς αυτοί και για μέρος ΝΠΔΔ. Συγκεκριμένα δεν αναγνωρίζουν την προστατευτική ισχύ των Συνταγματικών δικαιωμάτων για τα ΔΝΠ που ασκούν μέρος της «*κυριάρχου δημόσιας εξουσίας*»⁹⁹, λειτουργούν δηλαδή *jure imperii*. Τα νομικά αυτά πρόσωπα χωρίς να έχουν λειτουργική αυτοτέλεια έναντι του Κράτους¹⁰⁰

⁹⁵ «*Staatsextern*», κατά τη γερμανική ορολογία, Βροντάκης, ό. π., σ. 423.

⁹⁶ Βροντάκης, ό. π., σ. 423 in fine.

⁹⁷ Βροντάκης, ό. π., σ. 424.

⁹⁸ Χρυσόγονος, ό. π., σ. 48 * Καραγιαννοπούλου – Λελούδα, ό. π., σ. 84.

⁹⁹ Καραγιαννοπούλου – Λελούδα, ό. π., σ. 81, η οποία όμως αναγνωρίζει ότι μερικές φορές τα νομικά αυτά πρόσωπα απεκδυόμενα το στοιχείο της Δημόσιας Εξουσίας ενεργούν όπως οι υπόλοιποι ιδιώτες και για αυτό σωστό θα ήταν να τους αναγνωρίζονται σε αυτές τις περιπτώσεις τα ατομικά δικαιώματα (σ. 82) * Τσάτσος, ό. π., σ. 174 * Μανιτάκης, ό. π., σ. 117 * Χρυσόγονος, ό. π., σ. 48.

¹⁰⁰ Χρυσόγονος, ό. π., σ. 48, ο οποίος αναφέρει μάλιστα ως χαρακτηριστικό παράδειγμα τα ΔΝΠ με αμιγώς ιδρυματική μορφή όπως είναι το Ι.Κ.Α..

δεν μπορούν να είναι ταυτόχρονα και φορείς αξιώσεων που στρέφονται κατά της κρατικής εξουσίας¹⁰¹ γιατί κάτι τέτοιο θα συνιστούσε αντίφαση και διάσπαση της έννομης τάξης¹⁰².

Πέρα όμως από τις ως άνω αναφερθείσες περιπτώσεις, η κρατούσα άποψη δέχεται για τα υπόλοιπα ΔΝΠ την εφαρμογή την Ατομικών Δικαιωμάτων. Είναι γεγονός ότι υποστηρίζονται αρκετά κριτήρια τα οποία όμως διαφέρουν μεταξύ τους περισσότερο λεκτικά παρά ουσιαστικά.

Σύμφωνα λοιπόν με τους συγγραφείς αυτούς¹⁰³ τα ΔΝΠ όταν ενεργούν ως Fisci ή ασκούν επιχειρηματική δραστηριότητα με τη μορφή ΝΠΙΔ τότε τυγχάνουν φορείς των Συνταγματικών δικαιωμάτων. Κατά τη δράση τους αυτή τα ΔΝΠ ενεργούν με λειτουργική αυτοτέλεια και ανεξαρτησία έναντι της κρατικής εξουσίας. Εξομοιώνονται με τα άλλα υποκείμενα των ιδιωτικών συναλλαγών δρώντας όχι πλέον *jure imperii* αλλά *jure gestionis* και συνεπώς έχουν την ίδια ανάγκη προστασίας όχι μόνο έναντι της κεντρικής εξουσίας αλλά και της ιδιωτικής.

Δεχόμενοι μάλιστα τη *διαπροσωπική ενέργεια* των Συνταγματικών Δικαιωμάτων – που ήδη καθιερώνεται στο αναθεωρηθέν άρθρο 25 Σ – υποστηρίζεται και η ενισχυτική άποψη ότι τα σχετικά άρθρα του Συντάγματος καθιερώνουν *εξ αντικειμένου δίκαιο*¹⁰⁴. Συνακόλουθα, τα εν λόγω δικαιώματα θα πρέπει να εφαρμόζονται παντού και σε κάθε περίπτωση εφόσον φυσικά προσιδιάζουν.

ii. Η αντίθετη, αρνητική θέση.

Και η άποψη όμως που θέλει τα ΔΝΠ να μην μπορούν να απολαμβάνουν των Θεμελιωδών δικαιωμάτων είναι αρκετά δημοφιλής και επιστημονικά τεκμηριωμένη. Οφείλουμε πάντως να επισημάνουμε ήδη από την αρχή ότι οι περισσότεροι αν όχι όλοι από αυτούς τους συγγραφείς αναγνωρίζουν αρκετές εξαιρέσεις στον αρνητικό κανόνα που οι ίδιοι εισάγουν.

Τα ΔΝΠ, λοιπόν, δεν μπορούν να είναι φορείς συνταγματικών δικαιωμάτων με οποιαδήποτε νομική μορφή και αν ενεργούν, ούτε δηλαδή όταν κινούνται στο χώρο του ιδιωτικού δικαίου διαχειριζόμενα την περιουσία τους ως Fisci¹⁰⁵, ούτε όταν ασκούν

¹⁰¹ Μανιτάκης, ό. π., σ. 118.

¹⁰² Τσάτσος, ό. π., σ. 174.

¹⁰³ Καραγιαννοπούλου – Λελούδα, ό. π., σ. 85 * Μανιτάκης, ό. π., σ. 118 * Τσάτσος, ό. π., σ. 174 * Μάνεσης, ό. π., σ. 46.

¹⁰⁴ Καραγιαννοπούλου – Λελούδα, ό. π., σ. 84 in fine * Δημητρόπουλος, ό. π., σ. 928 – 929.

¹⁰⁵ Ράικος, ό. π., σ. 125.

επιχειρηματική δραστηριότητα¹⁰⁶. Ασκώντας δραστηριότητες που κατά τις κρατούσες αντιλήψεις υπάγονται στη δημόσια εν γένει λειτουργία, ασκούν και αυτά κάποια μορφή δημόσιας διοικήσεως¹⁰⁷. Συνεπώς δεν μπορούν να προστατεύονται από τα υπό εξέταση δικαιώματα γιατί κάτι τέτοιο θα ήταν ασυμβίβαστο προς την ενότητα της νομικής προσωπικότητας του Κράτους και θα αποτελούσε αντίφαση¹⁰⁸ για την έννομη τάξη.

Επιπλέον, οι συγγραφείς που στηρίζουν την θέση αυτή, αμφισβητούν το κατά πόσο τα ΔΝΠ, εξομοιώνονται πράγματι με τους ιδιώτες¹⁰⁹. Για να στηρίξουν την άποψή τους κάνουν δυο διακρίσεις. Η μια θέλει τα ΔΝΠ ασκώντας δημόσια υπηρεσία να συνάπτουν έννομες σχέσεις ιδιωτικού δικαίου με τους διοικουμένους και η άλλη διάκριση τοποθετεί τα νομικά αυτά πρόσωπα να ενεργούν στο χώρο του ιδιωτικού δικαίου, όχι για την πραγμάτωση ευθέως σκοπών της δημόσιας διοικήσεως αλλά για την κάλυψη δαπανών λειτουργίας της διοίκησης. Είναι θα λέγαμε αντίστοιχα η διάκριση μεταξύ *παροχικής διοίκησης και κρατικής επιχειρηματικής δραστηριότητας*.

Στην πρώτη περίπτωση η διοίκηση απλά κάνει χρήση του ιδιωτικού δικαίου χωρίς να κτάται ατομικών δικαιωμάτων. Και αυτό γιατί δεν διαθέτει την απαιτούμενη *αυτονομία της ιδιωτικής βούλησης* αφ ης στιγμής γνώμονας κάθε κίνησης των ΝΠΔΔ είναι το δημόσιο συμφέρον. Μάλιστα για αυτή τη δράση ισχύουν περιορισμοί δημοσίου δικαίου, όπως είναι η αρχή της νομιμότητας - πρόκειται για το λεγόμενο *ιδιωτικό διοικητικό δίκαιο*¹¹⁰ - επομένως δεν μπορούν να ενεργούν «ως ο οιοσδήποτε ιδιώτης». Αλλά και στην εταιρική περίπτωση της επιχειρηματικής δραστηριότητας, οι συγγραφείς αυτοί παρουσιάζονται αρνητικοί υποστηρίζοντας ότι ακόμα και τότε τα ΔΝΠ εξυπηρετούν, έστω και έμμεσα, σκοπούς δημόσιας διοίκησης έχοντας ως γνώμονα και όριο για τη δράση τους το *δημόσιο συμφέρον*¹¹¹.

Εξάλλου, προβάλλεται και ένα επιχείρημα που θέτει ζήτημα ιεραρχίας των κανόνων δικαίου. Υποστηρίζεται¹¹² ότι η εφαρμογή των Ατομικών Δικαιωμάτων στα ΔΝΠ ανάλογα με τη νομική μορφή με την οποία δρουν παραγνωρίζει την υπεροχή του Συντάγματος. Τα Συνταγματικά Δικαιώματα ισχύουν για τους ιδιώτες *πρωτοτύπως* και *αμέσως* ενώ το κοινό δίκαιο ισχύει για αυτούς εφόσον είναι σύμφωνο προς τις

¹⁰⁶ Δαγτόγλου, ό. π., σ. 80.

¹⁰⁷ Ράικος, ό. π.

¹⁰⁸ Δαγτόγλου, ό. π.

¹⁰⁹ Βροντάκης, ό. π., σ. 416.

¹¹⁰ Βροντάκης, ό. π., σ. 417, βλπ. και υποσ. 44.

¹¹¹ Βροντάκης, ό. π., σ. 420.

¹¹² Βροντάκης, ό. π., σ. 419.

συνταγματικές διατάξεις. Για τα ΔΝΠ παρουσιάζεται το αντίστροφο φαινόμενο. Η εφαρμογή των συνταγματικών διατάξεων θα κριθεί μέσω του υποδεεστέρου δικαίου, γεγονός που καταδεικνύει αντίφαση.

Η αντίληψη αυτή φαίνεται να ενστερνίζεται την άποψη του Mallman¹¹³ ότι “το κράτος είναι πάντοτε μη – ιδιώτης, δεν έχει ιδιωτικές υποθέσεις, δεν έχει προσωπικότητα την οποία να ηδύνατο να αναπτύξει ελευθέρα”. Όπως όμως αναφέρθηκε και πιο πάνω, πολύ σημαντικές εξαιρέσεις διασπούν τον κανόνα αυτό. Οι υποστηρικτές αυτής τις απόψεως, άλλος σε μεγαλύτερο βαθμό και άλλος σε μικρότερο, δέχονται για ορισμένα ΔΝΠ την ικανότητα να είναι φορείς Συνταγματικών δικαιωμάτων. Αυτό συμβαίνει κυρίως για τις Εκκλησίες και τις λοιπές θρησκευτικές ομάδες που έχουν οργανωθεί ως ΝΠΔΔ¹¹⁴, για τα εξ ιδιωτικής βουλήσεως ελκόντων καταγωγή ΝΠΔΔ¹¹⁵, για τα Α.Ε. Ι.¹¹⁶, τους Ο.Τ.Α.¹¹⁷ και για όλα τα ΝΠΔΔ στο χώρο των δικονομικών δικαιωμάτων¹¹⁸. Με αυτά όμως θα ασχοληθούμε παρακάτω.

Πέρα από την αναγνώριση αυτών των εξαιρέσεων οι υπέρμαχοι αυτής της απόψεως δεν αποκλείουν εναλλακτικούς τρόπους προστασίας των νομικών αυτών προσώπων. Το ότι δεν τους αναγνωρίζεται Συνταγματική προστασία δεν σημαίνει ότι μένουν εντελώς απροστάτευτα στην έννομη τάξη. Αντίθετα η Διοίκηση δεσμεύεται από την Αρχή της Νομιμότητας στις σχέσεις της με τα άλλα ΔΝΠ¹¹⁹. Παράλληλα ο κοινός νομοθέτης είναι σε θέση να προβλέψει την προστασία αυτών των δικαιωμάτων και για τα ΔΝΠ¹²⁰. Αυτό άλλωστε έχει πράξει σε αρκετές περιπτώσεις¹²¹.

2. Επισκόπηση της Νομολογίας.

Μετά την σκιαγράφηση των απόψεων που κυριαρχούν στην Θεωρία τόσο στο εξωτερικό όσο και στην Ελλάδα, ήρθε η σειρά να εξετάσουμε και την αντιμετώπιση του ζητήματος από τη Νομολογία. Και εδώ οι απόψεις δίστανται με τον Άρειο Πάγο να εμφανίζεται κατά κύριο λόγο «προστατευτικός» των ΔΝΠ σε αντίθεση με το Συμβούλιο της Επικρατείας το οποίο κρατά μια πιο εφεκτική στάση.

¹¹³ Mallmann, εις VVDStRL 19, 197, όπως παραπέμπει ο κ. Βροντάκης, ό. π., σ. 420 υποσ. 51.

¹¹⁴ Δαγτόγλου, ό. π., σ. 81 * Βροντάκης, ό. π., σ. 447.

¹¹⁵ Βροντάκης, ό. π., σ. 447.

¹¹⁶ Ράικος, ό. π., σ. 126 * Δαγτόγλου, ό. π., σ. 81 in fine.

¹¹⁷ Δαγτόγλου, ό. π., σ. 82.

¹¹⁸ Δαγτόγλου, ό. π., σ. 80.

¹¹⁹ Βροντάκης, ό. π., σ.423

¹²⁰ Ράικος, ό. π., σ. 126.

Θα αναφερθούμε τόσο σε αρνητικές όσο και σε καταφάσκουσες στα ΔΝΠ την ιδιότητα των φορέων Συνταγματικών Δικαιωμάτων αποφάσεις. Τέλος, θα μεταφερθούμε και στο Γερμανικό Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο για να εξετάσουμε μια χαρακτηριστική επί του θέματος απόφαση.

α. Αποφάσεις αρνούμενες τη συνταγματική προστασία των ΔΝΠ.

Η απόφαση του ΣτΕ *«Διανομή της περιουσίας του Ταμείου Συντάξεων του προσωπικού των Τραπεζών Εθνικής, Κτηματικής και Ελλάδος»* 975/1954 εξέτασε τη συνταγματικότητα των διατάξεων του ν.δ. 2626/1954 το οποίο ρύθμιζε τη διάθεση της περιουσίας του Ταμείου Συντάξεων Προσωπικού των Τραπεζών Εθνικής, Κτηματικής και Ελλάδος. Μεταξύ άλλων το διατακτικό της απόφασης αναφέρει τα εξής: «Προκειμένου περί ΝΠΔΔ ο νομοθέτης είναι ελεύθερος να προβεί εις την αναδιοργάνωση αυτών επί τω σκοπώ προσαρμογής αυτών, εντός του γενικότερου πλαισίου της κρατικής οργάνωσης, προς τις εκάστοτε υφιστάμενες ανάγκες και συνθήκες. Εν τη αναδιοργάνώσει δε ταύτη ο νομοθέτης ουδόλως κωλύεται να ρυθμίσει και τα της τύχης της διατεθειμένης τυχόν αυτοίς περιουσίας, ως προς την οποίαν, αναγνωρίσθειςαν αυτοίς κατά νόμον ουχί υπό την έννοιαν της ατομικής ιδιοκτησίας, αλλ' επί τω τέλει της δια των εξ αυτής πόρων εξυπηρετήσεως των κρατικών σκοπών δεν συντρέχει η εκ του άρθρου 17 του Συντάγματος προστασία¹²²».

Ο εισηγητής στην ΣτΕ *«Ο Όργανισμός Διοίκησης και Διαχείρισης της Εκκλησιαστικής Περιουσίας για την απαλλοτρίωση της περιοχής Κερασόπυργου-Κερασινίου»* 651/1973, κ. Κοντογιάννης υποστήριξε τα εξής: «Κατα τη γνώμη μου η άποψις ότι η συνταγματική διάταξη καλύπτει και την ιδιοκτησία (δημόσια ή ιδιωτική) των ΝΠΔΔ υπό την έννοια του ανεπίτρεπτου της απαλλοτρίωσης αυτής άνευ αποζημιώσεως δεν είναι η ορθότερα, Και τούτο διότι αυτή η ύπαρξις του ΝΠΔΔ εξαρτάται εκ του κοινού νόμου, ο οποίος παρέχει εις τούτο, κυριαρχικώς επίσης, τα μέσα επιτελέσεως της αποστολής του. Τροποποίηση δε του νόμου τούτου δια μεταγενεστέρου είναι πάντοτε δυνατή αφού και η κατάργησις του νομικού προσώπου δεν αποκλείεται. Εν συνόψει φρονώ ότι εις τον κοινόν νομοθέτην δεν αποκλείεται η άνευ αποζημιώσεως αφαίρεσις της

¹²¹ Όπως ήδη έχει συμβεί με το δικαίωμα της υποβολής αναφορών (ά. 1 ν.δ. 796/1970), της συστάσεως συνεταιρισμών (ά. 29 ν.δ. 795/1970) και του συναρθροίζεσθαι (ά. 2 – 3 ν.δ. 794/1970), παραδείγματα που παραθέτει ο κ. Ράικος, ό. π., σ. 126.

¹²² Είναι χαρακτηριστικό ότι το ΣτΕ, 41 χρόνια μετά την έκδοσις της παρούσας αποφάσεως δε διατηρεί απλά την ίδια Νομολογία αλλά και την ίδια φρασεολογία. Φτάνει να συγκρίνουμε το διατακτικό αυτής της απόφασης με την ΣτΕ *«ΕΟΦ κατά Υπουργού Οικονομικών και Τραπεζής Ελλάδος»* 283/1995 που παρατίθεται κατωτέρω.

ιδιοκτησίας ΝΠΔΔ, δημόσιας ή ιδιωτικής, ως στερουμένης της ιδιότητας της ατομικής ιδιοκτησίας, κατά την έννοια της συνταγματικής διατάξεως.»¹²³.

Η ΣτΕ «Ο ΟΛΠ για τα ναυπηγεία Σκαραμαγκά» 1711/1964 αντιμετώπισε περίπτωση προσβολής διοικητικής πράξεως από ΝΠΔΔ ως προσβάλλουσα αντισυνταγματικώς, την οικονομική ελευθερία του. Συγκεκριμένα ο ΟΛΠ στρεφόταν κατά β.δ. το οποίο βασιζόμενος στο ν.δ. 2687/53 «περί επενδύσεως και προστασίας κεφαλαίων εξωτερικού» απαγόρευε για κάποιο χρονικό διάστημα τη χορήγηση άδειας εγκαταστάσεως άλλου ναυπηγείου πλην του προστατευόμενου υπ' αυτού στον Σκαραμαγκά Αττικής, στην παραλία του Σαρωνικού Κόλπου. Το Δικαστήριο δεχόμενο προφανώς ότι τα ΔΝΠ δεν μπορούν να είναι φορείς συνταγματικών δικαιωμάτων, άρα ούτε και της συνταγματικά κατοχυρωμένης προστασίας της οικονομικής ελευθερίας αποφάσισε τα εξής: « Κατά μείζονα λόγο δεν δύναται να θεωρηθεί ότι αποκλείεται στις κατά το ν.δ. 2687/53 εκδιδόμενες διοικητικές πράξεις να περιστέλλουν για το μέλλον την κατά νόμον δυνάμενη να ασκείται τυχόν επιχειρηματική δραστηριότητα δημοσίων υπηρεσιών λειτουργεισών εν καθ' ύλη αποκεντρώσει, υπό μορφή αυτοτελών ΝΠΔΔ, ως ο ΟΛΠ, ή και Ιδιωτικού Δικαίου».

Το ότι τα ΔΝΠ δεν δύνανται να επικαλεσθούν υπέρ αυτών ατομικά δικαιώματα και να αντιτάξουν αυτά ως νομικό όριο στην οργανωτική εξουσία του νομοθέτη, δέχθηκε και η ΣτΕ «ΕΟΦ κατά Υπουργού Οικονομικών και Τραπεζής Ελλάδος» 283/1995. Το δικαστήριο νομολόγησε τα εξής: «Ο νομοθέτης ιδρύοντας ΝΠΔΔ είναι ελεύθερος να προβαίνει στην αναδιοργάνωση του ή την αναρρύθμιση των πόρων τους, με το σκοπό της προσαρμογής τους, μέσα στα γενικότερα πλαίσια της κρατικής οργάνωσης, προς τις συνθήκες και τις ανάγκες που επικρατούν κάθε φορά. Κατά την αναδιοργάνωση αυτή ή την αναρρύθμιση των πόρων τους ο νομοθέτης καθόλου δεν εμποδίζεται να ρυθμίσει και τα της τύχης της περιουσίας που έχει διατεθεί στα νομικά αυτά πρόσωπα ή την οποί τα πρόσωπα αυτά έχουν, εν τω μεταξύ αποκτήσει. Και τούτο γιατί η περιουσία αυτή έχει αναγνωρισθεί στα πιο πάνω νομικά πρόσωπα όχι με την έννοια της ατομικής ιδιοκτησίας αλλά με το σκοπό να εξυπηρετούνται με αυτή ή με τους πότους από αυτή οι κρατικοί σκοποί για την εξυπηρέτηση των οποίων έχουν συσταθεί. Συνεπώς δεν συντρέχει για τα

¹²³ Η ως άνω απόφαση αντιμετώπισε ζήτημα εφαρμογής της διατάξεως του α.ν. 1559/1950 «περί Οργανισμού Λιμένος Πειραιώς» με την οποία η χρήση και η εκμετάλλευση πλειάδας περιουσιακών στοιχείων ευρισκομένων στην περιοχή του λιμανιού του Πειραιά μεταβιβάζονταν από το Δημόσιο ή το Δήμο στον ΟΛΠ. Πάντως επειδή στην επίδικη περίπτωση δεν τύγχανε εφαρμογής η ως άνω διάταξη το Δικαστήριο δεν απεφάνθη επί της συνταγματικότητάς της., Βροντάκης, ό. π., σ. 399.

ΝΠΔΔ η προστασία του ά. 17 του Συντάγματος ούτε εμποδίζεται η ρύθμιση της τύχης της περιουσίας τους από άλλες συνταγματικές διατάξεις»¹²⁴.

β. Αποφάσεις δεχόμενες τη συνταγματική προστασία των ΔΝΠ.

Η ΣτΕ «Υπόθεση Λατομείων Ζακύνθου» 4050/1976 παρουσιάζεται αντίθετη προς την πάγια νομολογία του Δικαστηρίου και μάλλον μεμονωμένη. Η εν λόγω απόφαση έκρινε τη συνταγματικότητα νόμου που όριζε ότι, από λατομεία ανήκοντα σε Δήμους, Κοινότητες, Εκκλησιαστικά Ταμεία ή γενικά Οργανισμούς Δημοσίου Δικαίου, μπορούσαν να εξορύσσονται τα απαραίτητα υλικά για την κατασκευή ή επισκευή δρόμων χωρίς καμία αποζημίωση¹²⁵. Η απόφαση αυτή έκρινε ότι στην έννοια της συνταγματικώς προστατευόμενη ιδιοκτησίας «περιλαμβάνονται και τα λατομεία, τα ανήκοντα εις Δήμους και Κοινότητες (ή άλλα ΝΠΔΔ). Αυτά, μη υπαγόμενα στην κατηγορία των υπό του άρθρου 966 ΑΚ οριζόμενων πραγμάτων εκτός συναλλαγής, άτινα ως τοιαύτα είναι ανεπίδεκτα ιδιωτικής ιδιοκτησίας και αναγκαστικής απαλλοτριώσεως, αλλά, αποτελούντα πράγματα προορισμένα εις πορισμόν οικονομικού οφέλους, ανήκουν στην ιδιωτική περιουσία των οικείων δήμων ή Κοινοτήτων (ή των άλλων ΝΠΔΔ) [...] Η υπό της διατάξεως ταύτης θεσπιζόμενη δυνατότης [...] συνιστά ουχί γενικόν νόμιμον περιορισμό του δικαιώματος της ιδιοκτησίας του λατομείου, αλλά *αυτόχρονα στέρηση ιδιωτικής ιδιοκτησίας...ήτις, εφ' όσον επιτρέπεται άνευ αποζημιώσεως των ιδιοκτητών των οικείων λατομείων, αποτελεί ανεπίτρεπτη προσβολή του υπό της προμνησθείσης διατάξεως του Συντάγματος προστατευομένου δικαιώματος της ιδιοκτησίας*»¹²⁶.

Η Νομολογία του Αρείου Πάγου κάνει παγίως δεκτή την προστασία των ΔΝΠ από τα Συνταγματικά Δικαιώματα και ειδικά όσον αφορά την ιδιοκτησία τους. Η ΑΠ «Υπόθεση του ακινήτου του Ενεχυροδανειστηρίου Κέρκυρας» 539/1957¹²⁷ ασχολήθηκε με το κατάστημα του Ενεχυροδανειστηρίου Κέρκυρας. Το εν λόγω ακίνητο ενώ ανήκε κατά συγκυριότητα στο Δήμο Κερκυραίων και στις κοινότητες του νησιού με διαδοχικούς νόμους άλλαξε τρεις φορές ιδιοκτήτη. Το Αναιρετικό διέλαβε ότι «*στέρησης του δικαιώματος συγκυριότητας των ως άνω συνιδιοκτητών δεν ήταν επιτρεπτή κατά τις*

¹²⁴ Τα ίδια ακριβώς διαλαμβάνει και η ΣτΕ «*Το Λιμενικό Ταμείο Γυθείου για την Υπηρεσίας Υδρευσης Γυθείου*» 2041/1967 η οποία εκδόθηκε ύστερα από αίτηση ακυρώσεως του Λιμενικού Ταμείου Γυθείου, αμφισβητώντας τη συνταγματικότητα νόμου, μέσω του οποίου αφαιρέθηκε από αυτό η υπηρεσία υδρεύσεως και υπήχθη στο Δήμο Γυθείου, Βροντάκης, ό. π., σ. 431 υποσ. 82.

¹²⁵ Ν. 3905/1958

¹²⁶ Αλλά και από το διατακτικό της ΣτΕ «*Οργανισμός Αποχετεύσεως Θεσσαλονίκης κατά Υπουργού Δημοσίων Έργων*» 662/1979 θα μπορούσαμε να βγάλουμε a contrario το συμπέρασμα ότι η ιδιοκτησία των ΔΝΠ προστατεύεται από το άρθρο 17 του Συντάγματος.

¹²⁷ ΝοΒ 1958, 222 επ.

διατάξεις των άρθρων 17 του Συντάγματος του 1911 και 19 του Συντάγματος του 1927, ει μη μόνον συνεπεία απαλλοτριώσεως, υπό τις εγγυήσεις και κατά την διαδικασία των άρθρων τούτων και μετά καταβολήν της δικαστικώς καθορισμένης αποζημιώσεως». Για αυτό το λόγο η απόφαση συνεχίζει κρίνοντας ότι οι διατάξεις των νόμων που άλλαξαν την κυριότητα του ακινήτου «χωρίς να τηρηθούν για τις διαδοχικές αυτές μεταβιβάσεις και την δια τούτων αποστέρηση του δικαιώματος συγκυριότητας των ως άνω συνιδιοκτητών οι διατάξεις των άρθρων του Συντάγματος, είναι αντισυνταγματικές και ως εκ τούτου άκυρες και ανίσχυρες».

Τα ίδια συμπεράσματα μπορούμε να εξάγουμε και από την υπ' αριθμό 15/1963 γνωμοδότηση του Εισαγγελέα του ΑΠ, η οποία δέκτηκε ότι η ιδιωτική ιδιοκτησία των ΝΠΔΔ μπορεί να αφαιρεθεί μόνο με τους όρους της απαλλοτριώσεως του άρθρου 17 του Συντάγματος. Έτσι απεφάνθη ότι αντίκειται στην σχετική συνταγματική διάταξη ως επιβάλλον στέρηση ιδιοκτησίας άνευ αποζημιώσεως το άρθρο 23}4 του π.δ. της 25/28-11-1929 που ρυθμίζοντας τα σχετικά με απαλλοτριώσεις για τη διάνοιξη δρόμων όριζε ότι «αι υπό των πάσης κατηγορίας οδών καταλαμβανόμεναι ακίνητοι ιδιοκτησίαι του Δημοσίου, των Δήμων, των Κοινοτήτων, του Εκκλησιαστικού Ταμείου και των Μονών, παραχωρούνται υπ' αυτών δωρεάν»¹²⁸.

γ. Η θέση του Γερμανικού Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου.

Το Γερμανικό Ομοσπονδιακό Συνταγματικό δικαστήριο δια σειρά αποφάσεων του¹²⁹ νομολογεί παγίως ότι τα ΝΠΔΔ, τα οποία ενεργούν για την εκπλήρωση δημόσιων σκοπών ως φορείς δημόσιας διοίκησης, δεν μπορούν κατ' αρχήν να είναι υποκείμενα ατομικών δικαιωμάτων.

Επιπλέον το ίδιο Δικαστήριο αρνείται να αναγνωρίσει ως φορείς συνταγματικών δικαιωμάτων ακόμα και τα ΝΠΔΔ που δημιουργούνται από το Κράτος ή άλλα ΝΠΔΔ και ελέγχονται αποκλειστικά από αυτά για την εκπλήρωση δημοσίων σκοπών με το αιτιολογικό ότι με αυτόν τρόπο η ικανότητα ενός ΔΝΠ να προστατεύεται από τα εν λόγω δικαιώματα, θα εξαρτάτο από την νομική μορφή που κάθε φορά αυτό θα ελάμβανε, μη αποκλεισμένων και καταχρήσεων.

¹²⁸ ΝοΒ 1964, 570

¹²⁹ Μεγάλο αριθμό σχετικών αποφάσεων του Δικαστηρίου αυτού καταγράφει ο κ. Βροντάκης, ό. π., σ.424.

Το Δικαστήριο θεμελιώνει τις ως άνω θέσεις του με μια σειρά επιχειρημάτων που εξέθεσε ολοκληρωμένα στο διατακτικό της αποφάσεως της 2/5/67¹³⁰. Για την ιστορία αναφέρουμε εδώ ότι το ζήτημα που κλήθηκε να αντιμετωπίσει ήταν αν, με ρύθμιση που απαγόρευε αναγωγικό δικαίωμα ιδρύματος κοινωνικής ασφάλειας ως προς τα καταβληθέντα από αυτό χρηματικά ποσά, ως ασφαλιστικές παροχές, σε χήρα ασφαλισμένου, θιγόταν μόνο το ίδρυμα ως αυτοτελές υποκείμενο δικαίου ή συγχρόνως έθιγε και τα περιουσιακά συμφέροντα των φυσικών προσώπων «μελών» του.

α) Κατά πρώτο λόγο το Ομοσπονδιακό Δικαστήριο αντλεί επιχείρημα από την ίδια τη φύση και το σκοπό των Δικαιωμάτων. Αυτά υπάρχουν και σκοπούν στην υπεράσπιση της ελευθερίας των ατόμων, της αξιοπρέπειας τους, της πρωτοβουλίας τους. Η – ήδη σχολιασθείσα – διάταξη του άρθρου 19 εδ. 3 του Θεμελιώδους Νόμου επιτρέπει, κατά την τελολογική της ερμηνεία από το δικαστήριο, την υπαγωγή των νομικών προσώπων στα εν λόγω δικαιώματα, μόνο αν η ίδρυση και δραστηριότητά τους είναι προϊόν της ελευθέρως αναπτύξεως των φυσικών προσώπων.

Το κριτήριο αυτό όμως δεν συντρέχει προκειμένου για τα ΔΝΠ τα οποία συστήνονται με πρωτοβουλία του Κράτους ή άλλων ΝΠΔΔ και ενεργούν όχι για την ικανοποίηση ιδιωτικών τους συμφερόντων αλλά για την εκπλήρωση δημόσιων σκοπών, έμμεσα ή άμεσα. Επομένως δεν δύνανται να είναι φορείς συνταγματικών δικαιωμάτων¹³¹.

β) Το δεύτερο επιχείρημα αντλεί η ως άνω απόφαση από τη νομική φύση των ΔΝΠ. Υποστηρίζει ότι από τη στιγμή που αυτά είναι οι κύριοι αποδέκτες των υποχρεώσεων που θεσπίζονται με τα Ατομικά Δικαιώματα δεν μπορούν να είναι συνάμα και φορείς τους. Τα δικαιώματα αυτά δεν προστατεύουν μόνο έναντι του Κράτους αλλά και έναντι οιοδήποτε «αυτοτελούς κατασκευάσματος του δικαίου» επιλέξει το Κράτος να ασκήσει τις δραστηριότητές του¹³².

Απέναντι στους αρχικούς δικαιούχους των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, με όποια νομική μορφή και αν εμφανίζεται, η Κρατική Εξουσία παραμένει μια και ενιαία και ανάγκη προστασίας από αυτή το ίδιο επιτακτική.

γ) Εκ της φύσεως των ΔΝΠ και των ατομικών δικαιωμάτων το Ανώτατο Γερμανικό Δικαστήριο συνάγει το τρίτο του επιχείρημα. Εντός του «εξουσιαστικού

¹³⁰ BverfGE 21, 362 επ.

¹³¹ Βροντάκης, ό. π., σ. 425.

¹³² Βροντάκης, ό. π., σ. 426.

συνολικού οικοδομήματος του Κράτους»¹³³ δεν μπορεί να υφίστανται θεμελιώδη δικαιώματα ως δημόσια δικαιώματα άσχετα αν όντως παρατηρείται στις σχέσεις μεταξύ του Κράτους και των επιμέρους οργανωτικών μονάδων ή μεταξύ των ΔΝΠ εξάρτηση και *σχέση εξουσιαστικής υπαγωγής*.

Σε οιαδήποτε ανάλογη σύγκρουση μεταξύ ΔΝΠ δεν μπορεί να έχει εφαρμογή κάποιο ατομικό δικαίωμα γιατί λείπει έστω και η έμμεση αναφορά σε φυσικό πρόσωπο, η οποία ενυπάρχει ως προς τα ΝΠΙΔ. Οι ως άνω συγκρούσεις λοιπόν διέπονται και αντιμετωπίζονται από τις συνταγματικές εκείνες διατάξεις που ρυθμίζουν την κρατική οργάνωση καθώς επίσης και από τους σχετικούς νόμους.

Με λίγα λόγια, επεμβάσεις κάποιου φορέα δημόσιας εξουσίας στις δραστηριότητες ενός άλλου συνιστούν *σύγκρουση αρμοδιοτήτων υπό ευρύτερη έννοια*. Τα δημόσια δικαιώματα που προστατεύουν τον τομέα αρμοδιότητας κάθε ΔΝΠ και αν υπάρχουν, δεν είναι πάντως ατομικά¹³⁴.

δ) Περαιτέρω το Δικαστήριο για να ενισχύσει την άποψη του καταφεύγει στη θέση υποθετικών ερωτημάτων. Τι θα γινόταν αν πράγματι αναγνωρίζαμε δικαιώματα υπέρ των ΔΝΠ; Ποιες θα ήταν οι συνέπειες;

Προς απάντηση των ανωτέρω ερωτημάτων, το Δικαστήριο προβάλλει τον κίνδυνο του αποσυντονισμού του Κράτους και της διοίκησης. Πράγματι κάθε φορά που η κεντρική εξουσία θα αποφασίζει να ρυθμίσει διαφορετικά τις οργανωτικές της μονάδες προσαρμοζόμενη στις κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές απαιτήσεις της εποχής θα συναντά τροχοπέδη τα Ατομικά Δικαιώματα, π.χ. ιδιοκτησίας, των ΔΝΠ.

Οι επιλογές της Διοίκησης θα ακυρώνονταν για χάρη της συνταγματικής προστασίας των οργανισμών που η ίδια με δικιά της πρωτοβουλία είχε δημιουργήσει. Ακόμα και η οποιαδήποτε προσπάθεια διόρθωσης ελαττωμάτων και καλύτερης διάρθρωσης της θα ανακόπτονταν σε κάποιο Δικαστήριο. Με τα δεδομένα αυτά ως *argumentum ad absurdum* το Γερμανικό Συνταγματικό αρνείται την αναγνώριση θεμελιωδών δικαιωμάτων στα ΔΝΠ.

ε) Τέλος, το Δικαστήριο επιχειρηματολογώντας υπέρ της απόψεώς του, εξετάζει τους ισχυρισμούς που έχουν διατυπωθεί ότι και αν τα ΔΝΠ δεν μπορούν να είναι φορείς των υπό εξέταση δικαιωμάτων, οι διατάξεις όμως που κατοχυρώνουν τα δικαιώματα αυτά

¹³³ “Innerhalb dieses hoheitlichen Gesamtaufbaus des staates” κατά τη γερμανική ορολογία που αναφέρει ο κ. Βροντάκης, ό. π., σ. 427.

δημιουργούν δίκαιο εξ αντικειμένου, εφαρμοστέου συνεπώς και σε περιπτώσεις που έχουν να κάνουν με τα εν λόγω νομικά πρόσωπα.

Το θέμα που τίθεται με άλλα λόγια είναι αν η *διαπροσωπική ενέργεια* των Συνταγματικών δικαιωμάτων καταλαμβάνει προστατευτικά και τα ΔΝΠ. Το δικαστήριο όμως αντιτείνει ότι ακριβώς το φαινόμενο που αποκαλείται «τριτενέργεια» δημιουργήθηκε για να διευρύνει τον κύκλο των αποδεκτών των θεσπιζομένων από τις σχετικές συνταγματικές διατάξεις υποχρεώσεων. Συμπεριλαμβάνοντας μέσω της αποδοχής της διαπροσωπικής ενέργειας τα ΔΝΠ διευρύνουμε τον κύκλο των φορέων των δικαιωμάτων και όχι των αποδεκτών.

Σε αυτήν τη δημιουργούμενη σύγκυση μεταξύ αντικειμενικού και υποκειμενικού περιεχομένου των σχετικών συνταγματικών διατάξεων, στηρίζει το Γερμανικό Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο το τελευταίο του επιχείρημα.

3. Ειδικές περιπτώσεις και κοινώς αποδεκτές εξαιρέσεις.

Στο σημείο αυτό έχουμε μια πιο ολοκληρωμένη αντίληψη για το τι γενικώς υποστηρίζεται γύρω από το ζήτημα που μας απασχολεί. Έχοντας εξετάσει τόσο τις θέσεις της θεωρίας όσο και της Νομολογίας, τόσο στην αλλοδαπή όσο και στην ημεδαπή, μπορούμε να μορφώσουμε μια άποψη για τις δημιουργούμενες αντιθέσεις και αντιπαραθέσεις.

Στο κεφάλαιο αυτό θα εξετάσουμε την περίπτωση κάποιων συνταγματικών δικαιωμάτων και ορισμένων ΔΝΠ που σχεδόν ομόφωνα γίνεται δεκτό, ακόμα και από τους συγγραφείς που κρατούν γενικά αρνητική στο θέμα στάση, ότι κατ' εξαίρεση έχουν την ικανότητα του φορέα των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων.

α. Δικονομικά Ατομικά Δικαιώματα – Αρχή της Ισότητας.

i. Η θέση της Θεωρίας

Η πρώτη εξαίρεση που αναγνωρίζεται¹³⁵, αν και πολλές φορές αναφέρεται ως φαινομενική, είναι αυτή στο χώρο των δικονομικών δικαιωμάτων και της αρχής της ισότητας. Δικαιώματα με ισχυρότατο μεταξύ τους σύνδεσμο δεδομένου ότι το αίτημα της

¹³⁴ Βροντάκης, ό. π., σ. 429.

¹³⁵ Αναφερόμενος στο Γερμανικό Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο, Βροντάκης, ό. π., σ. 434 * Δαγτόγλου, ό. π., σ.

ισότητας μεταξύ ΔΝΠ και ιδιωτών πραγματώνεται κυρίως στη σχέση τους ως «διάδικου», αφ ης στιγμής η τελική αναμέτρηση και παροχή της προστασίας του άρθρου 4 του Συντάγματος «τελειούται εν δίκη»¹³⁶.

Τα άρθρα του Συντάγματος που καλούνται εν προκειμένω προς εφαρμογή είναι εκτός από το 4 περί ισότητας, το ά. 8, θεσπίζον το δικαίωμα του νομίμου δικαστή και το ά 20}1 θεσπίζον το δικαίωμα παροχής εννόμου προστασίας. Ενώπιον του δικαστηρίου όλοι οι διάδικοι είναι ίσοι διαθέτοντες τα ίδια δικαιώματα και τις ίδιες υποχρεώσεις για την ανάπτυξη των θέσεών τους και την προάσπιση των συμφερόντων του.

Στην τριγωνική δικονομική σχέση (διάδικος – δικαστής – διάδικος) το δικαστήριο αποτελεί την μοναδική κρατική εξουσία. Ακόμα και αν κάποιος από τους διαδίκους είναι ΔΝΠ η ιδιότητα του αυτή αγνοείται. Εξομοιώνεται με οποιονδήποτε ιδιώτη, διαθέτων τα ίδια με αυτόν όπλα και ευρισκόμενος στο ίδιο ακριβώς επίπεδο κυριολεκτικά και μεταφορικά. Τα δικονομικά δικαιώματα και η αρχή της ισότητας αποτελούν γενικές θεμελιώδης και αντικειμενικές αρχές του δικαίου εφαρμοζόμενες σε κάθε περίπτωση και οποτεδήποτε, ακόμα και για το Κράτος, όπως και το Γερμανικό Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο αποδέκτηκε στην ως άνω εξεταζόμενη υπόθεση¹³⁷.

ii. Η θέση της Νομολογίας

Τα γερμανικά δικαιοδοτικά όργανα δεν είναι τα μόνα που αναγνωρίζουν τα υπό εξέταση δικαιώματα για τα ΔΝΠ. Το ίδιο ήδη από το 1948 έχει πράξει το ΣτΕ στην υπόθεση «Κεντρική Εφορία Ελέγχου Αθηνών κατά Ανδρέα Στικά» (1535/1948), μία από τις πολλές υποθέσεις που απασχόλησαν τη διοικητική δικαιοσύνη, αφορώσες τους «κατά την κατοχικήν περίοδο πλουτήσαντες». Στο διατακτικό της η απόφαση διαλαμβάνει τα εξής: «... το Δημόσιον ετέθη εν τη θέσει του ετέρου των διαδίκων εν τη δίκη και ως τοιούτον υπόκειται πλέον εις τας διέπουσας την δίκην και την απονομήν της δικαιοσύνης οργανικάς και θεμελιώδεις διατάξεις του Συντάγματος. Μεταξύ δε των θεμελιωδών τούτων διατάξεων του Συντάγματος καταλέγεται αναμφισβητήτως και η εκ του γράμματος αυτού αλλά και εκ του όλου πνεύματος και της φύσεως του, ως καθιερούντος πολίτευμα φιλελευθέρων και δημοκρατικών θεσμών, η ισότης των διαδίκων εν τη δίκη και η ίση κατά βάση μεταχείρισις αυτών εν τη δίκη τη τε λοιπή διαδικασία και τη χρήσει των ενδίκων μέσων προς διάγνωσιν της διαφοράς και έκδοσιν αποφάσεως, ανταποκρινομένης προς τα

¹³⁶ Καραγιαννοπούλου – Λελούδα, ό. π., σ. 88.

¹³⁷ Βροντάκης, ό. π., σ. 434 – 435.

πράγματα και την αλήθειαν, η ανεύρεσις της οποίας αποτελεί τον αποκλειστικόν της δικαιοσύνης προορισμόν».

Η αντίθετη άποψη θέλει την αρχή της ισότητας να καθιερώνεται από το Σύνταγμα μόνο μεταξύ των Ελλήνων πολιτών και όχι μεταξύ των τελευταίων και του Κράτους¹³⁸. Η άποψη όμως αυτή πρώτον αγνοεί ότι στην ήδη αναφερθείσα τριγωνική δικονομική σχέση μόνος εκπρόσωπος της κρατικής λειτουργίας είναι το δικαστήριο ενώ το ΔΝΠ εξομοιώνεται με κοινό ιδιώτη διάδικο αλλά κυρίως αποδυναμώνει την ίδια την αρχή της ισότητας. Και αυτό γιατί αν πράγματι δεν ισχύει η αρχή αυτή μεταξύ ΔΝΠ και ιδιωτών τότε ο νομοθέτης δε δεσμεύεται και δύναται χωρίς μέτρο να θεσπίζει δικονομικά προνόμια υπέρ των πρώτων¹³⁹.

iii. Αντισυνταγματικά τα δικονομικά προνόμια των ΔΝΠ;

Ο προβληματισμός όμως που τίθεται περαιτέρω είναι κατά πόσο ο νομοθέτης μπορεί να αναγνωρίζει ορισμένα δικονομικά προνόμια κατά παρέκκλιση του άρθρου 4 του Συντάγματος. Καθημερινά ακόμα και η Νομολογία συγχωρεί στον Νομοθέτη τη θέσπιση τέτοιων προνομίων.

Η ως άνω απόφαση του ΣτΕ («Κεντρική Εφορία Ελέγχου Αθηνών κατά Ανδρέα Στικά» 1535/1948) χαρακτηριστικώς αναφέρει: «Είναι πρόδηλον όμως ότι η νομοθετική εξουσία εν τη θεσπίσει των δικονομικών όρων, υφ' ους διασφαλίζεται η απονομή της δικαιοσύνης και η τήρησις της αρχής της ομοιομόρφου μεταχειρίσεως των διαδίκων, δύναται να θέσει ειδικάς διατάξεις επιβαλλομένας εκ της φύσεως του ρυθμιζομένου θέματος και των συντρεχουσών εν τη ειδική περιπτώσει συνθηκών...».

Όπως όμως παρατηρείται¹⁴⁰ η συντριπτική πλειονότητα των ως άνω προνομίων αναγνωρίζεται υπέρ του δημοσίου και σπάνια υπέρ των ιδιωτών. Κατά γενικό νομολογιακό κανόνα τα προνόμια αυτά θα πρέπει να δικαιολογούνται εκ του δημοσίου ή του γενικού συμφέροντος ενώ αφήνεται στον δικαστή η ευθύνη να ελέγξει αν ο νομοθέτης δεν υπερέβη «τα ακραία όρια»¹⁴¹. Σωστά όμως επισημαίνεται¹⁴² ότι το σχετικό άρθρο 4 του Συντάγματος δεν επιτρέπει καμιά απόκλιση από την θεσπίζουσα αρχή της ισότητας. Αντίθετα όποτε θέλησε να προβλέψει εξαιρέσεις από τις αρχές που καθιέρωνε, ο

¹³⁸ Καραγιαννοπούλου – Λελούδα, ό. π., σ. 87.

¹³⁹ Καραγιαννοπούλου – Λελούδα, ό. π., σ. 88 – 89.

¹⁴⁰ Δαγτόγλου, ό. π., σ. 80 – 81.

¹⁴¹ ΣτΕ «Κεντρική Εφορία Ελέγχου Αθηνών κατά Ανδρέα Στικά» 1535/48, όπου και διαπιστώθηκε ότι τα υπερέβη θεσπίζοντας δυνατότητα άσκησης ένδικου μέσου μόνο υπέρ του Δημοσίου.

¹⁴² Καραγιαννοπούλου – Λελούδα, ό. π., σ. 112 – 114.

Συντακτικός Νομοθέτης το διατύπωσε ρητά επιφυλάσσοντας στον νόμο τη ρύθμιση και εφαρμογή των δικαιωμάτων που κατοχύρωνε¹⁴³.

Η γνώμη που εκφράζεται επί του ζητήματος είναι ότι τα προνόμια αυτά αντιστρατεύονται το Σύνταγμα και τα κριτήρια θέσπισής τους δεν θεμελιώνονται Συνταγματικά¹⁴⁴. Η μόνη λύση για να μπορέσουν να διασωθεί το κύρος τους και να καλυφθούν εκ της συνταγματικής νομιμότητας είναι να γίνει αυθεντική ερμηνεία του άρθρου 4 του Συντάγματος καθιερώνοντας τη θέσπιση δικονομικών προνομίων¹⁴⁵. Με κανέναν τρόπο πάντως δεν μπορεί το εν λόγω άρθρο να αναθεωρηθεί. Αυτό άλλωστε απαγορεύεται από το άρθρο 110}1 του Συντάγματος¹⁴⁶.

iv. Η ισότητα μεταξύ των ΔΝΠ.

Όπως ήδη αποδεχθήκαμε, η αρχή της ισότητας είναι θεμελιώδης και διέπει κάθε πτυχή της έννομης τάξης της χώρας. Συνεπακόλουθα θα πρέπει να κάνουμε δεκτό ότι δεν ισχύει μόνο μεταξύ ΔΝΠ και ιδιωτών σε δικονομικά θέματα αλλά και μεταξύ των ίδιων των ΔΝΠ.

Πρόβλημα δεν παρουσιάζεται όσον αφορά την δικονομική ισότητα των διάδικων ΔΝΠ. Το ερώτημα που απασχόλησε τη νομολογία είναι αν κατά την οργανωτική του εξουσία το Κράτος δεσμεύεται από την υποχρέωση να αντιμετωπίζει σύμφωνα με την ως άνω αρχή τα άλλα ΔΝΠ.

Η νομολογία του ΣτΕ, είναι διστακτική επί του θέματος. Αντιμετωπίζουσα μάλιστα αιτήσεις Κοινοτήτων κατά διοικητικών πράξεων που αποφάσιζαν την κατάργησή τους λόγω τυπικών κριτηρίων, διέλαβε τα εξής: «Επειδή προβάλλεται ότι παρεβιάσθη η συνταγματική αρχή της ισότητας, καθ' όσον και άλλαι κοινότητες συγκεντρώνουν αριθμόν κατοίκων πολύ μικρότερον των τριακοσίων (300) και, παρά ταύτα δεν καταργούνται, ο λόγος όμως ούτος είναι απορριπτέος ως αβάσιμος, διότι η περίπτωσης εκάστης κοινότητος

¹⁴³ Όπως στο άρθρο 10 Σ. (δικαίωμα του αναφέρεσθαι), στο ά. 12 Σ (δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι) και στο ά. 14 Σ(ελευθερία της έκφρασης).

¹⁴⁴ Καραγιαννοπούλου – Λελούδα, ό. π., σ. 122.

¹⁴⁵ Καραγιαννοπούλου – Λελούδα, ό. π., σ. 127.

¹⁴⁶ Το ά. 110}1 Σ διαλαμβάνει τα εξής : «Οι διατάξεις του Συντάγματος υπόκεινται σε αναθεώρηση, εκτός από εκείνες που καθορίζουν τη βάση και τη μορφή του πολιτεύματος, ως Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, καθώς και από τις διατάξεις των άρθρων 2 παράγραφος 1, 4 παράγραφοι 1, 4 και 7, 5 παράγραφοι 1 και 3, 13 παράγραφος 1 και 26».

σταθμίζεται κατά νόμον κεχωρισμένως αναλόγως των κρατουσών παρ' αυτή συνθηκών»¹⁴⁷.

Η ως άνω διατύπωση χωρίς να δέχεται την εφαρμογή της αρχής της ισότητας στην προκείμενη περίπτωση, αφήνει κάποιο περιθώριο για μελλοντικές διαφορετικές ερμηνείες αφ ης στιγμής δεν απορρίπτει ρητά και κατηγορηματικά την εφαρμογή της.

β. Οι Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης.

ι. Τα εκ της διοικητικής και οικονομικής αυτοτέλειας των ΟΤΑ απορρέοντα δικαιώματα.

Ως φορείς δικαιωμάτων που μπορούν να τα αντιτάξουν έναντι της κεντρικής εξουσίας εμφανίζουν οι συγγραφείς τους ΟΤΑ¹⁴⁸. Είναι χαρακτηριστικό πάντως ότι η εξετασθείσα πιο πάνω απόφαση του Γερμανικού Συνταγματικού Δικαστηρίου αρνήθηκε να αποδεκτεί αυτή τους την ικανότητα, καίτοι την έκανε δεκτή για μια σειρά άλλων ΔΝΠ¹⁴⁹.

Όλοι όμως οι συγγραφείς που αναφέρονται στην ιδιότητα των ΟΤΑ να αντιτάξουν έναντι του Κράτους δικαιώματα δεν δέχονται αυτά ως ατομικά αλλά ως δημόσια απορρέοντα εκ της Θεσμικής Εγγυήσεως που παρέχει το πρόσφατα αναθεωρηθέν άρθρο 102 του Συντάγματος. Πράγματι το ά 102}1 Σ διαλαμβάνει ότι «Η διοίκηση των τοπικών υποθέσεων ανήκει στους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης πρώτου και δευτέρου βαθμού. υπέρ των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης συντρέχει τεκμήριο αρμοδιότητας για τη διοίκηση των τοπικών υποθέσεων...», στην παράγραφο 2 ορίζεται ότι οι ΟΤΑ «έχουν διοικητική και οικονομική αυτοτέλεια» και στην παράγραφο 4 ότι « το Κράτος ασκεί στους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης εποπτεία που συνίσταται αποκλειστικά σε έλεγχο νομιμότητας και δεν επιτρέπεται να εμποδίζει την πρωτοβουλία και την ελεύθερη δράση τους».

Η ως άνω διάταξη του Συντάγματος καθιερώνει και εγγυάται την αυτοτέλεια των ΟΤΑ μέσα στα πλαίσια της αρχής της νομιμότητας. Αναγνωρίζει, όπως Γερμανοί θεωρητικοί χαρακτηριστικά αναφέρουν, *δημόσιο δικαίωμα διοίκησης των τοπικών*

¹⁴⁷ ΣτΕ «Κατάργηση Κοινότητας Επταμύλων Σερρών» 2133/1970 και «Ένωση Κοινοτήτων Αιμιλιανού, Διάκου και Δεσπότου Σερρών» 833/75.

¹⁴⁸ Δαγτόγλου, ό. π., σ. 82 * Μάνεσης, ό. π., σ. 46 * Τσάτσος, ό. π., σ. 174 * Βροντάκης, ό. π., σ. 436 * Χρυσόγονος, ό. π., σ.49.

¹⁴⁹ Όπως τα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα, τα ραδιοφωνικά ιδρύματα και την Εκκλησία. Βροντάκης, ό. π., σ. 436 και 438.

υποθέσεων¹⁵⁰ τους. Παράλληλα το Σύνταγμα δεν εγγυάται απλά την αυτοδιοίκηση των ΟΤΑ αλλά και την οικονομική τους αυτοτέλεια. Με άλλα λόγια δεσμεύεται το Κράτος για την ύπαρξη και βιωσιμότητα του θεσμού της τοπικής αυτοδιοίκησης, χωρίς να μπορεί να την καταργήσει¹⁵¹ όχι όμως και για την περαιτέρω ύπαρξη των ήδη συνεστημένων οργανισμών. Όπως υπογραμμίζει και το ΣτΕ στην υπόθεση του «οικισμού Πόρτο Ράφτη» 1430/81 ο νομοθέτης έχει κυριαρχική διακριτική ευχέρεια κατά την οργανωτική του εξουσία, να συστήσει, να συνενώσει, να χωρίσει ή και να καταργήσει ΟΤΑ¹⁵².

Εξ άλλου το διατακτικό της απόφασης του ΣτΕ στην υπόθεση της «εκμίσθωσης των λατομείων Κοινότητας Τρανοβάλτου Κοζάνης» 2940/75 διαγράφει τα όρια μέσα στα οποία είναι συνταγματικώς συμβατή η αναγωγή από το νομοθέτη τοπικής υποθέσεως σε υπόθεση κρατικού ενδιαφέροντος και η αποστέρηση των ΟΤΑ από την διοίκησή της. Λέγει χαρακτηριστικά : «Η υπό μορφή κρατικής εποπτεία επιτρεπομένη κρατική παρέμβασις... δε δύναται κατά την έννοια των ως άνω συνταγματικών διατάξεων, εισχωρήσει μέχρι σημείου ώστε να προκαλέσει , είτε την εν γένει εκμηδένισιν ή αδράνειαν, είτε την εν μέρει, επί ωρισμένου τομέως διοικητικής δράσεως, κατάλυσιν της τοπικής αυτοδιοικήσεως, τουθ' όπερ θα αποτελεί αυτόχρημα αναίρεσιν του κατά τα ανωτέρω συνταγματικώς προστατευομένου σκοπού της τοπικής αυτοδιοικήσεως. *Τοιαύτην δε κατάλυσιν της εκ του Συντάγματος απορρεούσης διοικητικής ελευθερίας των Οργανισμών τοπικής Αυτοδιοικήσεως αποτελεί η δια νόμου αφαιρέσις από των Οργανισμών τούτων ωρισμένης διαχειριστικής της περιουσίας των και εν γένει διοικητικής δραστηριότητος και η ανάθεσις αυτής αποκλειστικώς εις όργανον μη ανήκον εις την διοικητικήν διαρθρωσιν των εν λόγω τοπικών οργανισμών*». Μόνο κατ' εφαρμογή γενικότερου συμφέροντος θα μπορούσε να γίνει κάτι τέτοιο γιατί σε εκείνη την περίπτωση «η διαχείρισις της εν λόγω δραστηριότητος...συνιστώσα μορφήν εξυπηρετήσεως γενικότερου κρατικού σκοπού, δεν θα ήτο συνυφασμένη προς την αποστολήν των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης και συνεπώς η δια νόμου ανάθεσις... δεν θα προσέκρουε εις την Συνταγματικήν προστασίαν του Θεσμού της τοπικής αυτοδιοικήσεως».

ii. *Η προστασία της ιδιοκτησίας των ΟΤΑ.*

¹⁵⁰ Βροντάκης, ό. π., σ. 429 υποσ. 75.

¹⁵¹ Αυτά σε γενικές γραμμές διαλαμβάνονται στην απόφαση του ΣτΕ για την υπόθεση των «αποδοχών των υπαλλήλων του Δήμου Αγρινίου» 565/32 και της «επιβολής υποχρεωτικής εισφοράς στο Δήμο Παρασών Βόλου» 579/32.

¹⁵² Χρυσόγονος, ό. π., σ. 49 * Βροντάκης, ό. π., σ. 457.

Όπως προαναφέρθηκε το ά. 102 του Συντάγματος κατοχυρώνει και την οικονομική αυτοτέλεια των ΟΤΑ. Εξ αυτής της διατάξεως αντιλαμβανόμαστε πόσο σημαντική είναι η περιουσία, η ιδιοκτησία των ΟΤΑ για την εκπλήρωση των σκοπών τους. Η παράγραφος μάλιστα 5 του ως άνω άρθρου περιέχει σαφή δέσμευση εκ μέρους της Κρατικής Εξουσίας για την εξασφάλιση πόρων αναγκαίων για την εκπλήρωση της αποστολής τους.

Ο νομοθέτης λοιπόν δεν μπορεί να επέμβει στην ιδιοκτησία των οργανισμών αυτών. Μάλιστα τυχόν αυθαίρετη και άμετρη επέμβαση του θα μπορούσε να είχε ως αποτέλεσμα την δυσχέραση ή ακόμα και την ματαίωση της δραστηριότητας των ΟΤΑ αντίθετα με τα διαλαμβανόμενα στο ά. 102 Σ. Αλλά ακόμα και όταν ο νομοθέτης αποφασίζει την αφαίρεση κάποιου μέρους της ιδιοκτησίας των, τότε θα πρέπει σύμφωνα με τη γνώμη που ορθώς υποστηρίζεται¹⁵³ στη θεωρία, η αφαίρεση αυτή να γίνει κατά τους όρους και της προϋποθέσεις του ά. 17 Σ., δηλαδή με την παροχή πλήρους αποζημιώσεως¹⁵⁴.

Η προστασία όμως της ιδιοκτησίας των ΟΤΑ έχει και άλλη μια παράμετρο. Όπως είδαμε ανωτέρω η ΣτΕ στην υπόθεση του «*Οικισμού Πόρτο Ράφτη*» 1430/81 δέχθηκε πλήρη διακριτική ευχέρεια του νομοθέτη κατά την άσκηση της οργανωτικής του εξουσίας. Όμως, σε αυτό το σημείο θα έπρεπε να τεθεί ένας περιορισμός όσον αφορά τη ρύθμιση της τύχης της αφαιρεθείσης ιδιοκτησίας ενός ΟΤΑ. Αυτή, για να είναι σύμφωνη η ρύθμιση με το Σύνταγμα και το ά 102 θα πρέπει να περιέλθει και πάλι στην τοπική αυτοδιοίκηση και δη σε κάποιον άλλο Δήμο ή Κοινότητα. Πάντως σε αυτήν την περίπτωση, όπου η ιδιοκτησία «κινείται» εντός της τοπικής αυτοδιοίκησης δεν οφείλεται, κατά την ορθότερη άποψη¹⁵⁵, αποζημίωση στον ΟΤΑ που την στερήθηκε. Και αυτό δεν είναι αντίθετο προς το Σύνταγμα γιατί όπως δεχτήκαμε προστασία του δικαιώματος της ιδιοκτησίας των ΟΤΑ δεν παρέχει το ά. 17 Σ. αλλά το ά. 102 Σ¹⁵⁶.

Έχοντας υπόψη του όσα εκτέθηκαν ανωτέρω για την προστασία της ιδιοκτησίας των ΟΤΑ, το ΣτΕ στην προαναφερθείσα απόφασή του 2940/75 για την «*εκμίσθωση των*

¹⁵³ Βροντάκης, ό. π., σ. 462 * Χρυσόγονος, ό. π., σ. 49.

¹⁵⁴ Χαρακτηριστικές είναι οι επισημάνσεις στις οποίες προβαίνει ο καθηγητής κ. Σαρίπολος (ό. π., σ. 205 υποσ. 2). Χωρίζοντας την κρατική ιδιοκτησία σε “domain privé” και “domain public” αναφέρει ότι για την τελευταία ουδόλως εφαρμόζονται οι διατάξεις του ά. 17 Σ. Για την “domain privé” όμως δέχεται ότι ακόμα και αν ανήκει στο ίδιο το Κράτος οποιαδήποτε μεταβίβαση της χάρη δημόσιας ωφέλειας σε κάποιο άλλο ΔΝΠ οφείλει να γίνει σύμφωνα με τις προϋποθέσεις της απαλλοτριώσεως. Μόνο στην περίπτωση που το ίδιο το Κράτος με νόμο του μεριμνήσει για την διάθεση της περιουσίας του χωρίς προηγούμενη αποζημίωση δε θα έχουν εφαρμογή οι διατάξεις του ά 17 Σ. Μη υπάρχοντος ανάλογης νομοθετικής πρόβλεψης, θα πρέπει να ακολουθείται το εν λόγω άρθρο.

¹⁵⁵ Βροντάκης, ό. π., σ. 463.

¹⁵⁶ Βροντάκης, ό. π., σ. 463.

λατομείων Κοινότητας Τρανοβάλλου Κοζάνης» απεφάνθη ότι η διάταξη νόμου που στερούσε την διαχείριση των λατομείων ανηκόντων σε ΟΤΑ, ήταν αντίθετη στο ά 102 Σ και άρα αντισυνταγματική. Η ως άνω διάταξη νόμου επέτρεπε οι ΟΤΑ να πορίζονται τις προσόδους από την εκμετάλλευση των λατομείων την οποία αναλάμβανε το Υπουργείο Βιομηχανίας, χωρίς να έχουν οι ίδιοι καθόλου λόγο για τον τρόπο αξιοποίησής τους. Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε το διατακτικό της αποφάσεως, η αφαίρεση της διαχείρισεως «αντίκειται εις την υπό την προδιαληφθείσαν έννοιαν συνταγματικώς κατοχυρωμένην αυτοδιοίκησιν των Δήμων και των Κοινοτήτων, ως συνιστώσα ανεπίτρεπτον κρατική επέμβασιν...».

Επιπρόσθετα, η απόφαση του ΣτΕ 4050/76 για τα «λατομεία Ζακύνθου» βάσισε την προστασία της ιδιοκτησίας των ΟΤΑ, όχι στο ά. 102 Σ αλλά κατευθείαν στο ά. 17 Σ. Η ως άνω απόφαση έκρινε αντισυνταγματική διάταξη νόμου που επέτρεπε την εξόρυξη υλικών από λατομεία ανήκοντα σε ΟΤΑ για τις ανάγκες της οδοποιίας, χωρίς όμως να προβλέπει καμιά αποζημίωση. Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε, «ούτω όμως η υπό της διατάξεως ταύτης θεσπιζόμενη δυνατότης... συνιστά ουχί γενικόν νόμιμον περιορισμό του δικαιώματος της ιδιοκτησίας του λατομείου, αλλά αυτόχρημα στέρησιν ιδιωτικής ιδιοκτησίας... Εφόσον επιτρέπεται άνευ αποζημιώσεως των ιδιοκτητών των οικείων λατομείων, αποτελεί ανεπίτρεπτον προσβολήν του, υπό της προμνησθείσης διατάξεως του Συντάγματος, προστατευομένου δικαιώματος της ιδιοκτησίας».

γ. Τα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα.

Ανάλογη περίπτωση με αυτή των ΟΤΑ αποτελούν και τα ΑΕΙ. Τα τελευταία δρουν σε ένα τομέα της δημόσιας διοικήσεως που με απόφαση του ίδιου του Κράτους έχει αποσπαστεί από τον κορμό του και έχει ανατεθεί σε αυτά¹⁵⁷. Τα ΑΕΙ είναι, όπως και οι ΟΤΑ, ΝΠΔΔ με εγγυημένη συνταγματικώς την ανεξαρτησία τους έναντι της κρατικής εξουσίας για ό,τι αφορά τη λειτουργία τους.

Η κατοχύρωση της ανεξαρτησίας τους γίνεται με την παράγραφο 5, του άρθρου 16 του Συντάγματος. Σε αυτήν καθορίζεται ότι η «ανώτατη εκπαίδευση παρέχεται αποκλειστικά από ιδρύματα που αποτελούν νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου με *πλήρη αυτοδιοίκηση*». Περαιτέρω καθιερώνεται και δικαίωμα των ως άνω ιδρυμάτων «να ενισχύονται οικονομικά».

¹⁵⁷ Δαγτόγλου, ό. π., σ. 81.

Σε συνδυασμό των ανωτέρω υποστηρίζεται στην ελληνική θεωρία¹⁵⁸ ότι τα ΑΕΙ απολαμβάνουν τα συνταγματικά δικαιώματα της ελευθερίας της τέχνης, της επιστήμης, της έρευνας, της διδασκαλίας και γενικά της ακαδημαϊκής ελευθερίας και κάθε άλλο δικαίωμα που αναφέρεται στο συνταγματικά κατοχυρωμένο κύκλο ενεργείας τους¹⁵⁹ τα οποία και μπορούν να επικαλούνται ως κάθε άλλο φυσικό πρόσωπο.

Γίνεται γενικά δεκτό¹⁶⁰ ότι προστατεύεται και η ιδιοκτησία των ιδρυμάτων αυτών. Για την προστασία του εν λόγω δικαιώματος ισχύουν όσα αναφέρθηκαν στην προστασία της ιδιοκτησίας των ΟΤΑ. Η αφαίρεση οποιουδήποτε στοιχείου της περιουσίας των ΑΕΙ πρέπει να ακολουθεί τις διαδικασίες απαλλοτρίωσης του ά. 17 του Συντάγματος. Θα πρέπει, δηλαδή, να γίνεται μόνο χάρη εξυπηρετήσεως νόμιμου σκοπού δημόσιας ωφελείας και έναντι πλήρους αποζημιώσεως. Η τελευταία δεν θα οφείλεται μόνο στην περίπτωση που η αφαιρεθείσα ιδιοκτησία παραμένει στην υπηρεσία της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Πάντως, όπως στο ίδιο το Σύνταγμα ρητά κατοχυρώνεται¹⁶¹, ο νομοθέτης μπορεί ελεύθερα, κάνοντας χρήση της οργανωτικής του εξουσίας, να προβλέψει περί της συγχωνεύσεως ή κατάτμησης ήδη υπάρχοντων ΑΕΙ.

Κατ' εξαίρεση προστασία των ΑΕΙ από τα θεμελιώδη Δικαιώματα δέχτηκε και το Γερμανικό Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο¹⁶². Το εν λόγω Δικαστήριο εντάσσει τα ΑΕΙ σε μια ειδική κατηγορία ΝΠΔΔ που χρησιμεύουν στους πολίτες για την πραγματοποίηση των ατομικών τους δικαιωμάτων, χωρίς να εξαρτώνται από το Κράτος αλλά παραμένουν αυτοτελείς ξεχωριστοί οργανισμοί από το Κρατικό οικοδόμημα. Ως εκ τούτου είναι επιτακτική η προστασία τους από τα υπό εξέταση δικαιώματα για τον πρόσθετο λόγο ότι έτσι επικουρείται η ολοκληρωμένη προστασία και των ίδιων των φυσικών προσώπων¹⁶³.

δ. Η Εκκλησία και οι θρησκευτικές ενώσεις προσώπων.

Άλλη μια εξαίρεση από τον κανόνα, που εισάγουν μερικοί συγγραφείς, ότι τα ΔΝΠ δεν είναι φορείς συνταγματικών δικαιωμάτων, αποτελούν η Εκκλησία και οι διάφοροι θρησκευτικοί οργανισμοί και μονάδες (π.χ. μητροπόλεις). Στη χώρα μας ως γνωστό για

¹⁵⁸ Ράικος, ό. π., σ. 125 * Τσάτσος, ό. π., σ. 173 in fine * Δαγτόγλου, ό. π., σ. 81 in fine * Βροντάκης, ό. π., σ. 463 – 464 * Μάνεσης, ό. π., σ. 46 * Χρυσόγονος, ό. π., σ. 49.

¹⁵⁹ Ράικος, ό. π., σ. 125.

¹⁶⁰ Βροντάκης, ό. π., σ. 463 * Δαγτόγλου, ό. π., σ. 82 * Χρυσόγονος, ό. π., σ. 49.

¹⁶¹ Άρθρο 16}5 εδ. 3 Σ. «Συγχώνευση ή κατάτμηση ανωτάτων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων μπορεί να γίνει και κατά παρέκκλιση από κάθε αντίθετη διάταξη, όπως νόμος ορίζει».

¹⁶² BverfGE 21, 362 επ.

¹⁶³ Βροντάκης, ό. π., σ. 436.

ιστορικούς λόγους μόνο η Εκκλησία της Ελλάδος είναι οργανωμένη ως ΝΠΔΔ ενώ οι υπόλοιπες αποτελούν κανονικά ΝΠΔΔ διεπόμενα από όσα αναφέραμε στο οικείο κεφάλαιο.

Πράγματι όπως ομόφωνα υποστηρίζεται¹⁶⁴ στη θεωρία οι θρησκευτικοί οργανισμοί που είναι οργανωμένοι ως ΝΠΔΔ προστατεύονται από τα ατομικά δικαιώματα έχοντας τη δυνατότητα να τα επικαλεστούν έναντι της Κρατικής Εξουσίας. Το γεγονός ότι ο νομοθέτης θέλησε για ιστορικούς, πολιτικούς ή και βαθύτερα εθνικούς λόγους να προσδώσει την παρούσα νομική μορφή στους οργανισμούς αυτούς, εντάσσοντας τους στο κρατικό οικοδόμημα δεν σημαίνει ότι πράγματι η Εκκλησία κατέστη βραχίονας του κράτους.

Και το Γερμανικό Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο νομολόγησε στην πολλάκις μέχρι τώρα σχολιασθείσα απόφασή του υπέρ της απόψεως αυτής. Μάλιστα επιχειρηματολογώντας υποστήριξε ότι οι θρησκευτικές αυτές ενώσεις προσώπων έχουν τις ρίζες τους στην εκτός του Κράτους περιοχή. Ούτε κρατικούς σκοπούς επιδιώκουν ούτε κρατική εξουσία έχουν¹⁶⁵. Και φυσικά ο νομοθετικός χαρακτηρισμός τους ως ΝΠΔΔ δεν είναι αρκετός για να μπορέσει να αλλάξει την πραγματικότητα.

Στο σημείο αυτό προκύπτει άλλο ένα ερώτημα. Σύμφωνα με το άρθρο 2 του Συντάγματος επιβάλλεται η τήρηση απαρασάλευτα των ιερών αποστολικών και συνοδικών κανόνων καθώς και των ιερών παραδόσεων. Σύμφωνα όμως με τους ιερούς κανόνες τα μοναστηριακά κτήματα είναι αναπαλλοτρίωτα. Το ερώτημα λοιπόν που τίθεται είναι αν το Κράτος έχει τη δυνατότητα να απαλλοτριώσει την αναπαλλοτρίωτη, κατά τους έχοντες συνταγματική περιοπή ιερούς κανόνες, μοναστηριακή ιδιοκτησία.

Μία λύση που υποστηρίχθηκε¹⁶⁶ βασίστηκε σε μια τελολογική – συσταλτική ερμηνεία της σχετικής διάταξης του Συντάγματος. Σύμφωνα με αυτήν την ερμηνεία, οι ιεροί κανόνες έχουν συνταγματική ισχύ εφόσον δεν συγκρούονται με κάποια διάταξη του Συντάγματος. Δηλαδή, κάποιος νόμος που προσκρούει σε συνταγματικό ιερό κανόνα είναι ανεφάρμοστος ως αντισυνταγματικός, το ίδιο όμως ανεφάρμοστος είναι και κάποιος αντισυνταγματικός ιερός κανόνας. Πράγματι το ά. 17 Σ εφαρμόζεται για κάθε ιδιοκτησία χωρίς να προβλέπει εξαίρεση. Μη υπάρχουσας λοιπόν τέτοιας εξαιρέσεως ο ιερός κανόνας που καθιερώνει το αναπαλλοτρίωτο των μονών έρχεται σε αντίθεση με την ως άνω

¹⁶⁴ Δαγτόγλου, ό. π., σ. 81 * Βροντάκης, ό. π., σ. 447.

¹⁶⁵ Με εξαίρεση πάντα τις ρητώς ανατεθείσες σε αυτές διοικητικές αρμοδιότητες που όμως δεν είναι αρκετές για να τις στερήσουν τη δυνατότητα επίκλησης ατομικών δικαιωμάτων. Βροντάκης, ό. π., σ. 438.

διάταξη του Συντάγματος, με αποτέλεσμα να είναι ανεφάρμοστος, επιτρεπομένης μιας τέτοιας απαλλοτρίωσης.

ε. ΝΠΔΔ σωματειακού χαρακτήρα.

Γνωστή στην οικονομική κυρίως ζωή είναι η πρακτική, που ακολουθείται από τον νομοθέτη, δημιουργίας ΝΠΔΔ με σωματειακή μορφή ανάλογη προς αυτή των ΝΠΙΔ. Τα νομικά αυτά πρόσωπα καλούνται να εκπροσωπήσουν τα μέλη τους, τα οποία υποχρεωτικά μετέχουν σε αυτά, κυρίως σε ό,τι αφορά τον επαγγελματικό τους τομέα αλλά και να εκπληρώσουν ορισμένους δημόσιους σκοπούς. Τέτοια ΝΠΔΔ είναι οι Δικηγορικοί Σύλλογοι, το Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο Αθηνών, το Ναυτικό Επιμελητήριο Ελλάδος καθώς και τα Επαγγελματικά και Βιοτεχνικά Επιμελητήρια.

Με ισχυρή επιχειρηματολογία η πλειονότητα των νομικών επιστημόνων¹⁶⁷ αναγνωρίζουν σε αυτά τα νομικά πρόσωπα την ικανότητα να είναι φορείς των ατομικών δικαιωμάτων. Υποστηρίζουν οι ως άνω θεωρητικοί ότι η δραστηριότητα των ΝΠΔΔ σωματειακής μορφής δεν μπορεί να χαρακτηριστεί κρατική από τη στιγμή που κατά κύριο λόγο αποβλέπει στην ικανοποίηση των συμφερόντων των μελών τους που μπορεί συχνά να συγκρούονται προς αυτά του Κράτους¹⁶⁸.

Η οργάνωσή τους σε ΝΠΔΔ υπαγορεύεται στο Κράτος από το δημόσιο σκοπό εκπροσώπησης των συμφερόντων των προσώπων αυτών ενώ η ανάθεση της επιδίωξης εκπλήρωσης και κρατικών συμφερόντων δεν αλλάζει τον κύριο προορισμό τους. Στην περίπτωση μάλιστα που δεν αναγνωρίζονταν ατομικά δικαιώματα στα υπό εξέταση νομικά πρόσωπα, ολόκληρη η νομική υπαγωγή επαγγελματικών σωματείων σε ΝΠΔΔ και η υποχρεωτική συμμετοχή σε αυτά δε θα ήταν συμβατές προς το Σύνταγμα. Θα προσέκρουε στο ά. 5}1 για την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας, 12}1 για την ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι και 23}1 για την συνδικαλιστική ελευθερία¹⁶⁹.

Αντίλογος υπάρχει όμως και σε αυτήν την περίπτωση. Υποστηρίζεται¹⁷⁰, ότι η φύση των νομικών αυτών προσώπων δεν διαφέρει από τα υπόλοιπα ΝΠΔΔ για τα οποία

¹⁶⁶ Με το θέμα έχει ασχοληθεί διεξοδικά ο καθηγητής Σαρίπολος, ό. π., σ. 205 υποσ. 3.

¹⁶⁷ Μάνεσης, ό. π., σ. 46 * Βροντάκης, ό. π., σ. 439 – 443 * Χρυσόγονος, ό. π., σ. 49.

¹⁶⁸ Βροντάκης, ό. π., σ. 441.

¹⁶⁹ Χαρακτηριστική είναι η παραπεμπτική στην Ολομέλεια απόφαση του ΣτΕ 1443/93 «Υπόθεση αποχής των δικηγόρων» και συγκεκριμένα η γνώμη δύο μελών του Δικαστηρίου και ενός παρέδρου, κατά την οποία για την αναγωγή των Δικηγορικών Συλλόγων σε ΝΠΔΔ και την υποχρεωτική συμμετοχή σε αυτά των δικηγόρων θα πρέπει να παρέχονται ορισμένες εγγυήσεις για την διοικητική τους ανεξαρτησία και την προστασία των επαγγελματικών τους συμφερόντων – για αυτό το λόγο έκριναν ότι οι δικηγορικοί σύλλογοι έχουν τη δυνατότητα κατά την προστασία των μελών τους να κηρύσσουν αποχή εκ των καθηκόντων τους.

¹⁷⁰ Βροντάκης, ό. π., σ. 442 – 443.

κάναμε δεκτό ότι δεν είναι φορείς των συνταγματικών δικαιωμάτων. Και αυτό γιατί ο κύριος σκοπός των ΝΠΔΔ σωματειακού χαρακτήρα δεν είναι η στενή και υποκειμενική εξυπηρέτηση των επαγγελματικών συμφερόντων των μελών τους, όπως θα γινόταν από οποιαδήποτε άλλη επαγγελματική ένωση.

Αντίθετα έχουν γενικό καθήκον να συμβάλλουν στην ανάπτυξη του κλάδου στον οποίο το καθένα αναφέρεται, είτε αυτός είναι η οικονομία, η βιομηχανία είτε είναι η απονομή της δικαιοσύνης και η ναυτιλία. Η συμβολή αυτή υλοποιείται με την αρωγή τους προς την Κρατική εξουσία κατά την χάραξη της πολιτικής της και την προβολή των πραγματικών συμφερόντων του κλάδου που θα τον οδηγήσουν στην ανάπτυξη¹⁷¹. Μπροστά σε αυτήν τη δημόσια αποστολή τους τα εν λόγω ΝΠΔΔ δεν μπορούν παρά να λαμβάνουν στο ελάχιστο υπόψη τους τα συμφέροντα των μελών τους.

Από τη νομολογία του ΣτΕ χαρακτηριστική είναι η απόφαση «*Αποδοχές Υπαλλήλων Επιτροπής Ελέγχου Τιμολογίων*» 1047/39 που δέχτηκε ότι το Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο Αθηνών «έχει μεν την ιδιότητα του νομικού προσώπου δημοσίου δικαίου, τούτο όμως δεν ασκεί πράγματι δημόσια υπηρεσία, ουδ' αποβλέπει εις θεραπείαν αναγκών ή σκοπών του Κράτους, αίτινες άλλως θα εξυπηρετούντο υπό των καθ' εαυτό δημοσίων υπηρεσιών δια δημοσίου προϋπολογισμού». Αντίθετα η ΣτΕ «*Κατάργηση των Θέσεων Νομικών Συμβούλων στο Ναυτικό Επιμελητήριο Ελλάδος*» 132/42 νομολόγησε για το Ναυτικό Επιμελητήριο Ελλάδος ότι αποτελεί νομικόν πρόσωπον δημοσίου δικαίου, δηλ. αυτοδιοικουμένην δημοσίαν υπηρεσίαν».

Στο ίδιο πνεύμα η ΣτΕ 1936/49 στην υπόθεση της «*τροποποίησης του καταστατικού ταμείου πρόνοιας των δικηγόρων*» δεν αναγνωρίζει στα ΝΠΔΔ σωματειακού χαρακτήρα την προστασία της ελευθερίας του συνεταιρίζεσθαι γιατί όπως χαρακτηριστικά αναφέρει «δεν έχει εφαρμογή επί νομικών προσώπων, άτινα έστω και υπό μορφήν σωματείου, κατά την καταστατικήν αυτών πράξιν, λειτουργούντα, δεν έχουσι την εξ ιδιωτικής βουλήσεως προέλευσιν, αλλά συνέστησαν δυνάμει των διατάξεων νόμου ή άλλης κατ' εξουσιοδότησιν πράξεως της Πολιτείας προς εκπλήρωσιν των σκοπών αυτής».

Τέλος, και στις αποφάσεις για την «*τροποποίηση του κανονισμού ταμείου συντάξεων του προσωπικού των Τραπεζών Εθνικής, Κτηματικής και Ελλάδος*» ΣτΕ 973/54 και για την «*διανομή της περιουσίας του Ταμείου Συντάξεων του προσωπικού των Τραπεζών Εθνικής, Κτηματικής και Ελλάδος*» ΣτΕ 975/54 νομολογείται ότι ΝΠΔΔ

«συσταθέντα κατ' επιταγήν του νόμου και προς εξυπηρέτησιν κρατικών επιδιώξεων» δεν μπορούν να χαρακτηρισθούν ως απολαμβάνοντα συνταγματικής προστασίας σωματεία.

στ. Φορείς κοινωνικής ασφάλισης.

Άλλη μια θεσμική εγγύηση περιλαμβάνουν οι διατάξεις του Συντάγματος. Συγκεκριμένα, πρόκειται για την κοινωνική ασφάλιση και την κοινωνική εν γένει πρόνοια που διαλαμβάνεται στα άρθρα 21 και 24}5 του Συντάγματος. Μάλιστα στο τελευταίο ορίζεται ότι «το Κράτος μεριμνά για την κοινωνική ασφάλιση των εργαζομένων, όπως νόμος ορίζει».

Φυσικά το Σύνταγμα δεν επιβάλλει στο νομοθέτη τη δημιουργία ξεχωριστών ειδικών ΔΝΠ με αρμοδιότητα την κοινωνική ασφάλιση. Αυτός ο δημόσιος σκοπός μπορεί να πραγματοποιηθεί κατά τη βούληση της νομοθετικής εξουσίας, όπως εκείνη θα ορίσει με νόμο. Είναι οπωσδήποτε όμως υποχρεωμένη να προβεί στη δημιουργία των αρμόδιων φορέων, έστω και αν τη λειτουργία αυτή την ασκεί το Κράτος με αυτεπιστασία, δια την δημιουργία *stricto sensu* δημοσίων υπηρεσιών¹⁷².

Αυτό που κυρίως προστατεύεται στις ως άνω διατάξεις του Συντάγματος είναι η περιουσία των φορέων που θα αναλάβουν τον δημόσιο αυτόν σκοπό. Με λίγα λόγια ισχύουν αναλόγως όσα αναφέρθησαν ανωτέρω για τα ΑΕΙ και τους ΟΤΑ. Ο νομοθέτης δεν μπορεί να προβαίνει σε αφαίρεση της ιδιοκτησίας τους γιατί κάτι τέτοιο θα δυσχέρανε ίσως και ματαίωνε τον συνταγματικά κατοχυρωμένο σκοπό τους.

Όποτε πάντως η κεντρική εξουσία θελήσει να προβεί σε μια ανάλογη κίνηση τότε θα πρέπει να ακολουθήσει τις προϋποθέσεις της απαλλοτρίωσης. Μόνη εξαίρεση που κάναμε δεκτή ανωτέρω είναι εκείνη που θέλει την αφαιρεθείσα περιουσία να παραμένει στον τομέα του θεσμικά κατοχυρωμένου τομέα της κοινωνικής ασφάλισης. Εξυπακούεται ότι ο νομοθέτης έχει ευρεία διακριτική ευχέρεια κατά την άσκηση της οργανωτικής του αρμοδιότητας, όπερ σημαίνει ότι μπορεί να ιδρύει καταργεί και συγχωνεύει τους υπό εξέταση φορείς με μόνο περιορισμό το δημόσιο συμφέρον και την κοινωνική πρόνοια.

ζ. Εξ ιδιωτικής βουλήσεως έλκοντα την καταγωγή ΝΠΔΔ

Ερώτημα γεννάται επίσης, για το πώς θα πρέπει να αντιμετωπιστούν νομικά πρόσωπα που ενώ αποτέλεσαν προϊόν εκδηλώσεως της ιδιωτικής βουλήσεως, έπειτα με

¹⁷¹ Βλπ. την απόφαση του Γερμανικού Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου (BverfGE 15, 235 επ. 240 – Βροντάκης, ό. π., σ. 442 υποσ. 125) για τα Επιμελητήρια.

¹⁷² Βροντάκης, ό. π., σ. 464.

πολιτειακή πράξη εντάχθηκαν στον δημόσιο τομέα. Τα εν λόγω ΔΝΠ ενώ αρχικά ήταν φορείς Συνταγματικών δικαιωμάτων στη συνέχεια με την αλλαγή της νομικής τους μορφής απώλεσαν την ικανότητά τους αυτή;

Στη θεωρία σημειώνεται¹⁷³ ότι δεν είναι δυνατόν αυτά τα ΔΝΠ να μην μπορούν να επικαλεστούν τα υπό εξέταση δικαιώματα. Όπως έγινε ανωτέρω δεκτό τα περισσότερα ΝΠΔΔ, με κάποιες εξαιρέσεις, δεν έχουν τη δυνατότητα αυτή. Επομένως θα αποτελούσε στέρηση των δικαιωμάτων των ΝΠΔ και προσβολή ίσως του άρθρου 12 του Συντάγματος, το γεγονός ότι από την πολιτειακή πράξη μεταβολής της νομικής τους μορφής στερούνται επιπλέον και τα Θεμελιώδη δικαιώματα τα οποία απελάμβαναν.

Μία τέτοια λοιπόν αλλαγή νομικής μορφής θα μπορούσε να συντελεστεί μόνο με την συναίνεση των μελών του ΝΠΔ ή τουλάχιστον στα πλαίσια και τους όρους που τάσσει το άρθρο 106}3 επ. του Συντάγματος ρυθμίζοντας τα σχετικά με τις κρατικοποιήσεις επιχειρήσεων.¹⁷⁴ Δεν επιτρέπεται πάντως η οργάνωση ορισμένων ΝΠΔ, όπως συνδικαλιστικές οργανώσεις, φοιτητικοί σύλλογοι, δημοσιογραφικές οργανώσεις κτλ., σε ΝΠΔΔ γιατί αυτό θα αποτελούσε περιστολή συνταγματικών δικαιωμάτων σε συνταγματικά κατοχυρωμένους τομείς δράσης τόσο των φυσικών όσο και των νομικών προσώπων¹⁷⁵.

Όσον αφορά τη νομολογία του ΣτΕ, παρουσιάζεται¹⁷⁶ κυμαινόμενη για το αν είναι επιτρεπτή μια τέτοια μετατροπή. Έτσι στην υπόθεση του «*Ταμείου Περίθαλψης Εργατοτεχνικού Προσωπικού Ηλεκτρικής Εταιρίας Αθηνών – Πειραιώς*» 1072/48 κρίθηκε αντισυνταγματική η δια νόμου αναγωγή σε ΝΠΔΔ αλληλοβοηθητικών Ταμείων, που είχαν συσταθεί ως πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου. Κατά το διατακτικό της απόφασης μια τέτοια μετατροπή θα είχε ως αποτέλεσμα την άμετρη επέμβαση της πολιτείας στη διοίκηση και τη διαχείρισή του νομικού προσώπου, περιοριζομένης εντεύθεν της αυτοτέλειας και της αυτενέργειας του «έτι δε κυρίως την αποστέρησιν αυτών της προστασίας του άρθρου 11 του Συντάγματος, θα αντέκειτο, δια μονομερούς πράξεως της πολιτείας γενομένη, εις την συνταγματικήν ταύτην διάταξιν αφού αυτή ηθέλησεν ακριβώς να εξασφαλίσει το δικαίωμα της ιδρύσεως αυθυπάρκτων και αυτοδιοικουμένων συνεταιρισμών, μη δυναμένων να διαλυθώσιν έξωθεν, ειμή υπό τους εν αυτή όρους».

¹⁷³ Δαγτόγλου, ό. π., σ. 79 * Βροντάκης, ό. π., σ.444 – 446.

¹⁷⁴ Δαγτόγλου, ό. π., σ. 79

¹⁷⁵ Δαγτόγλου, ό. π., σ. 79

¹⁷⁶ Βροντάκης, ό. π., σ. 445 υποσ. 127.

Τα ίδια διαλαμβάνονται στην υπόθεση του «εκπροσώπου της Έταιρίας Εκπαιδευτικής Αναγέννησης» στην Πάντειο Ανωτάτη Σχολή» 2059/61. Με αποφάσεις όμως που ακολούθησαν των ως άνω είτε δεν εκφράσθηκε ανοικτά το Δικαστήριο για τη συνταγματικότητα της ως άνω μετατροπής είτε την έκανε δεκτή με τον περιορισμό ότι «... δεν δύναται να έχει ως αποτέλεσμα την κατάργησιν ή τον περιορισμό της αυτοτέλειας ή αυτενέργειας τούτου εν τη διοικήσει αυτού και τη διαχειρίσει της περιουσίας του»...

Ανάλογο προβληματισμό δημιουργεί και ο τρόπος διάλυσης των ως άνω νομικών προσώπων. Επειδή ήδη έχουμε κάνει δεκτό ότι ο νομικός τους χαρακτηρισμός ως πρόσωπα δημοσίου δικαίου δεν επιφέρει κάποια σημαντική αλλαγή ως προς τη νομική αντιμετώπιση τους. Πλην του γεγονότος ότι πλέον παρουσιάζονται ως φορείς δημόσιας εξουσίας. Ουσιαστικά το υπόβαθρό τους παραμένει ίδιο και ενιαίο.

Βάσει λοιπόν αυτή τη συλλογιστική θα πρέπει να δώσουμε και την ανάλογη απάντηση στο ερώτημα που τίθεται. Η πολιτεία κατά την ορθότερη άποψη¹⁷⁷ δεν μπορεί με πράξη της να αποφασίσει τη διάλυση των νομικών αυτών προσώπων. Λόγω της διοικητικής τους αυτοτέλειας και αυτενέργειας, που αποδέκτηκε και το ΣτΕ, η Πολιτεία έχει μια και μόνο δυνατότητα. Αυτή συνίσταται στην αφαίρεση απλά του στοιχείου που προστέθηκε, δηλαδή της αρμοδιότητας που τους ανατέθηκε. Έτσι από τη στιγμή που η κεντρική εξουσία κρίνει ότι το δημόσιο συμφέρον δεν εξυπηρετείται με τα ως άνω νομικά πρόσωπα έχει τη δυνατότητα μόνο να τους αφαιρέσει την αρμοδιότητα επιδίωξης ορισμένου δημοσίου σκοπού και να αποκαταστήσει τον πρότερο ιδιωτικού δικαίου νομικό χαρακτήρα τους.

η. Ενώσεις προσώπων χωρίς νομική προσωπικότητα.

ι. Γενικά για τις ενώσεις προσώπων.

Αν και δεν υπάγεται στα υπό εξέταση ζητήματα της παρούσης εργασίας θα ήταν παράλειψη να μην αναφερθούμε εν συντομία στην αντιμετώπιση των ενώσεων προσώπων χωρίς νομική προσωπικότητα ως φορέων συνταγματικών δικαιωμάτων.

Η μεγάλη πλειονότητα των θεωρητικών¹⁷⁸ εν Ελλάδι δέχονται πράγματι ότι αυτές οι ενώσεις προστατεύονται από τα Συνταγματικά δικαιώματα. Αυτό συνάγεται άλλωστε από τη γραμματική διατύπωση των σχετικών συνταγματικών διατάξεων που

¹⁷⁷ Βροντάκης, ό. π., σ. 446.

¹⁷⁸ Χρυσόγονος, ό. π., σ. 48 * Μανιτάκης, ό. π., 116 * Δαγτογλου, ό. π., σ. 77 – 78 * Τσάτσος, ό. π., σ. 154 και 159 * Παραράς, ό. π., 146.

αναγνωρίζοντας και προστατεύοντας συλλογικές προσπάθειες, όπως τις διάφορες θρησκευτικές, συνδικαλιστικές, επικοινωνιακές ή και πολιτικές οργανώσεις, δεν θέτει ως προϋπόθεση απαραίτητη την αναγνώριση της νομικής τους προσωπικότητας¹⁷⁹.

Κατά μία όμως άποψη¹⁸⁰ αν και οι ενώσεις αυτές γενικά προστατεύονται από τα θεμελιώδη δικαιώματα, η διάταξη που προβλέπει την προστασία της ιδιοκτησίας δεν μπορεί να έχει εφαρμογή στην περίπτωση τους. Πράγματι από τη συνολική θέαση της οργάνωσης των νομικών προσώπων και των ενώσεων προσώπων χωρίς προσωπικότητα στον Αστικό Κώδικα καθώς και του Εμπραγμάτου Δικαίου, προκύπτει ότι οι τελευταίες δεν μπορούν για λόγους δημόσιας ασφάλειας των συναλλαγών να είναι υποκείμενα εμπραγμάτων δικαιωμάτων αλλά αυτά ανήκουν σε ποσοστά στα μέλη των ενώσεων αυτών. Επομένως η συνταγματική προστασία της ιδιοκτησίας σε αυτήν την περίπτωση πραγματώνεται μέσα από τα ίδια τα φυσικά πρόσωπα που απαρτίζουν τις ενώσεις.

Περαιτέρω νομικός προβληματισμός δημιουργείται από το ερώτημα αν οι ενώσεις προσώπων χωρίς νομική προσωπικότητα δύνανται να είναι υποκείμενα του θεμελιώδους δικονομικού δικαιώματος της δικαστικής προστασίας. Όπως επισημαίνεται¹⁸¹ γενικά η νομολογία του ΣτΕ αρνείται την προστασία των ενώσεων αυτών από το άρθρο 20 του Συντάγματος διαλαμβάνοντας ότι «η διάταξη του άρθρου 47}1 του ΠΔ 18/89...αποκλείουσα...ενώσεις προσώπων, που δεν τυγχάνουν κατά νόμο νομικά πρόσωπα, ούτε έχουν καταστεί υπό της εννόμου τάξεως φορείς δικαιωμάτων και υποχρεώσεων σε ορισμένο κύκλο σχέσεων ή τομέα δραστηριοτήτων, συμπορεύεται προς τις διατάξεις των άρθρων 20}1 και 95 }4 του Συντάγματος, που επιφυλάσσουν στο νόμο τη θέσπιση των αναγκαίων δικονομικών διατάξεων, περιλαμβανομένων και των ρυθμιζουσών τα της ικανότητας προς το είναι διάδικον, για την προσφυγή εν γένει ενώπιον του δικαστού...»¹⁸².

ii. Τα πολιτικά κόμματα

Χαρακτηριστικές πάντως είναι οι δυο αποφάσεις που έλαβε το ΣτΕ μια σε Τμήμα και μια στην Ολομέλεια στην υπόθεση «Ένωση Δημοκρατικού Κέντρου για ΠΕΤΡΟΛΑ – ΕΛΛΑΣ Α.Ε. » που έκριναν αν τα πολιτικά κόμματα μη έχοντα νομική προσωπικότητα δύνανται να είναι υποκείμενα του άρθρου 20 του Συντάγματος. Η παραπεμπτική απόφαση του Δ' Τμήματος (2145/1979) αφού ερεύνησε αν τα πολιτικά κόμματα αναγνωρίζονται ως

¹⁷⁹ Δαγτόγλου, ό. π., 77 in fine.

¹⁸⁰ Τσάτσος, ό. π., σ. 160.

¹⁸¹ Χρυσόγονος, ό. π., σ. 48 * Δαγτογλου, ό. π., σ. 78

νομικά πρόσωπα κατέληξε ότι έχουν προσωπικότητα μόνο για συγκεκριμένες ειδικά προβλεπόμενες διατάξεις. Για τα υπόλοιπα θέματα αντιμετωπίζονται ως ενώσεις προσώπων χωρίς νομική προσωπικότητα. Και ως τέτοιες δεν έχουν το δικαίωμα άσκησης αίτησης ακυρώσεως σύμφωνα με το άρθρο 47}1 Π.Δ. 18/1989 το οποίο υπερισχύει του άρθρου 62 Κ.Πολ.Δ., που ορίζει διαφορετικά. Σύμφωνα πάντως με τη γνώμη ενός Συμβούλου το ά. 47}1 Π.Δ. 18/1989, ιστορικά είναι προγενέστερο του αντίστοιχου άρθρου της Πολιτικής Δικονομίας, ενώ το τελευταίο περιέχει κανόνα εφαρμοζόμενο σε κάθε δικαστήριο. Ουδείς ασχολήθηκε με τη συνταγματική προστασία των ενώσεων αυτών.

Ούτε όμως και η Ολομέλεια ασχολήθηκε με το αν οι ενώσεις προσώπων χωρίς νομική προσωπικότητα είναι υποκείμενα των Συνταγματικών δικαιωμάτων και συνακόλουθα του δικαιώματος δικαστικής προστασίας. Πάντως αντίθετα προς την κρίση της πλειοψηφίας του Τμήματος και σύμφωνα με τον μειοψηφήσαντα Σύμβουλο η Ολομέλεια νομολόγησε ότι « Η διαταξίς αυτή (ά. 47}1 Π.Δ. 18/1989), παρέχουσα το δικαίωμα προς άσκηση αιτήσεως ακυρώσεως εις τα φυσικά και τα νομικά πρόσωπα, δεν περιορίζεται μόνο εις αυτά...αλλά αναφέρεται, κατά την αληθή αυτής έννοια και εις ενώσεις προσώπων, αι οποίαι καθίστανται υπό της εννόμου τάξεως φορείς δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, επί ωρισμένου κύκλου σχέσεων ή τομέως δραστηριοτήτων, ως είναι τα πολιτικά κόμματα, τα οποία προβλέπονται και κατοχυρώνονται υπ' αυτού τούτου του Συντάγματος, το οποίον, δια πλέγματος διατάξεων, απέβλεψεν εις την ύπαρξιν και δράσιν αυτών, αναγνωρίσαν εις αυτά ίδια δικαιώματα και υποχρεώσεις»

¹⁸² ΣτΕ 2284/1994

Συμπέρασμα

Έχοντας ολοκληρώσει την εξέταση του θέματος αν τα νομικά πρόσωπα έχουν την ικανότητα να είναι φορείς των θεσπισμένων Συνταγματικών δικαιωμάτων είμαστε σε θέση να σταχυολογήσουμε κάποια γενικά συμπεράσματα για τις κυριαρχούσες απόψεις τόσο στη θεωρία όσο και στη νομολογία.

Κατ' αρχάς κύριο και βασικό υποκείμενο των υπό εξέταση Συνταγματικών δικαιωμάτων είναι φυσικά πρόσωπα. Αυτό προκύπτει τόσο από τη γραμματική όσο και από την ιστορική ερμηνεία των εν λόγω διατάξεων. Στη σύγχρονη όμως κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή τείνουν να κυριαρχήσουν νομικά μορφώματα, ανθρώπινα δημιουργήματα, τα οποία η έννομη τάξη τους αναγνωρίζει ικανότητα δικαίου και τα ονομάζει νομικά πρόσωπα.

Τα νομικά αυτά πρόσωπα που μπορεί να είναι ενώσεις προσώπων ή σύνολο περιουσίας, διέπονται είτε από το ιδιωτικό δίκαιο είτε από το δημόσιο. Όταν διέπονται από το ιδιωτικό δίκαιο ονομάζονται Νομικά Πρόσωπα Ιδιωτικού Δικαίου ενώ όταν διέπονται από το δημόσιο, Νομικά Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου. Αν και τα πρώτα αποτελούν εκδήλωση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας κατά κανόνα, υπάρχουν και ΝΠΙΔ που οφείλουν τη σύστασή τους σε κρατική πρωτοβουλία ιδρυόμενα με πολιτειακή πράξη όπως ακριβώς τα ΝΠΔΔ. Τα κρατικά ΝΠΙΔ και τα ΝΠΔΔ αποτελούν με μια ονομασία τα Δημόσια Νομικά Πρόσωπα.

Η ύπαρξη διαφόρων ειδών νομικών προσώπων καθιστά σαφές ότι η απάντηση για το αν είναι υποκείμενα των Συνταγματικών δικαιωμάτων δεν μπορεί να είναι ενιαία. Εξετάζοντας κατά πρώτο λόγο τα ΝΠΙΔ, συμπεραίνουμε ότι το σύνολο της Θεωρίας ερμηνεύοντας ιστορικά και τελλολογικά τις σχετικές διατάξεις του Συντάγματος διαστέλλει το γράμμα τους καθιστώντας υποκείμενά τους και τα νομικά πρόσωπα. Την άποψή τους αυτή δε, την θεμελιώνουν είτε στο άρθρο 25 του Συντάγματος είτε στο άρθρο 12. Ο μόνος περιορισμός που τίθεται από τους συγγραφείς είναι η φύση των νομικών προσώπων που πρέπει να συνάδει με τα Δικαιώματα για να μπορούν να τα επικαλεστούν.

Και αν η εξέταση του ζητήματος για τα ΝΠΙΔ ήταν σχετικά χωρίς εντάσεις και διαφωνίες, δεν συμβαίνει όμως το ίδιο σε ό,τι έχει να κάνει με τα ΔΝΠ. Εδώ οι συγγραφείς εμφανίζονται διχασμένοι. Μεγάλο μέρος εξ αυτών δέχεται ότι όταν ένα ΔΝΠ ενεργεί διαχειριστικές πράξεις όχι *jure imperii* αλλά *jure gestionis*, δηλαδή όχι ως φορέας δημόσιας εξουσίας αλλά ως οιοσδήποτε ιδιώτης, τότε δεν μπορεί παρά να λάβει και την προστασία

των υπολοίπων ιδιωτών με τους οποίους και εξομοιώνεται. Εξάλλου, προβάλλουν οι συγγραφείς αυτοί, τα Συνταγματικά δικαιώματα θεσπίζουν δίκαιο εξ αντικειμένου, εφαρμοζόμενο σε όλες τις έννομες σχέσεις.

Οι θεωρητικοί που αντιτίθενται στην αναγνώριση των ΔΝΠ ως φορέων συνταγματικών δικαιωμάτων, αρνούνται ότι αυτά μπορούν ποτέ να ενεργήσουν ως ο οιοσδήποτε ιδιώτης. Το Κράτος είναι ενιαίο είτε αποφασίζει να ενεργεί κατά το δημόσιο είτε κατά το ιδιωτικό δίκαιο. Κάθε άλλη άποψη θα ενείχε αντίφαση από τη στιγμή που το Κράτος ως κύριο υποκείμενο των υποχρεώσεων που θεσπίζονται με τις εν λόγω συνταγματικές διατάξεις θα εμφανιζόταν τώρα και υποκείμενο των θεσπιζόμενων δικαιωμάτων. Τα ΔΝΠ, υποστηρίζουν οι συγγραφείς, προστατεύονται μόνο με νομοθετικές ρυθμίσεις που τυχόν τους αναγνωρίζουν τα δικαιώματα αυτά.

Και η νομολογία όμως εμφανίζεται διχασμένη με τον Άρειο Πάγο να αποδεικνύεται πιο τολμηρός και να αναγνωρίζει τα ΔΝΠ ως φορείς Συνταγματικών Δικαιωμάτων. Σε πλήρη αντίθεση το Συμβούλιο της Επικρατείας εμμένοντας στη νομολογία του παρουσιάζεται πιο εφεκτικό και διστάζει να υπαγάγει τα ΔΝΠ υπό την προστατευτική ισχύ των υπό εξέταση δικαιωμάτων. Μερικές εξαιρέσεις επιβεβαίωσαν και δεν ανέτρεψαν τον κανόνα αφού δεν έτυχαν ανάλογης συνέχειας.

Πάντως και οι συγγραφείς, που παρουσιάζονται στο υπό κρίση θέμα αρνητικοί, αναγνωρίζουν εξαιρέσεις από τον κανόνα που οι ίδιοι καθιερώνουν. Έτσι θεωρούν ότι όλα καταρχήν τα ΔΝΠ απολαμβάνουν των θεμελιωδών δικονομικών δικαιωμάτων αφού αυτά θεσπίζουν γενικές θεμελιώδεις αρχές του δικαίου και εν πάση περιπτώσει στην δικονομική σχέση, εκπρόσωπος της δημόσιας εξουσία είναι μόνο το δικαστήριο.

Περαιτέρω υπάρχουν συνταγματικές διατάξεις που εγγυώνται θεσμικά τη λειτουργία ορισμένων ΔΝΠ όπως είναι τα ΑΕΙ (άρθρο 16 Σ.) και οι ΟΤΑ (άρθρο 102 Σ.). Το Κράτος δεν μπορεί να επέμβει στα εν λόγω ΝΠΔΔ, αφαιρώντας την περιουσία τους ή περιορίζοντας την διοικητική τους αυτοτέλεια και δυσχεραίνοντας με αυτόν τον τρόπο την λειτουργία τους γιατί έτσι θα καταστρατηγούσε τις συνταγματικές εκείνες διατάξεις που εγγυώνται την ομαλή ύπαρξη και λειτουργία τους. Τα ανάλογα ισχύουν και για τους φορείς κοινωνικής ασφάλισης (άρθρο 24}5 Σ.).

Εξαίρεση αναγνωρίζουν οι ως άνω συγγραφείς και για τις Εκκλησίες ή τις άλλες θρησκευτικές οργανώσεις που έχουν λάβει τον χαρακτήρα ΝΠΔΔ. Η επιλογή αυτής της νομικής μορφής από τον νομοθέτη, για ιστορικούς και συναισθηματικούς ίσως λόγους, δεν

είναι δυνατό να εντάξουν τα ως άνω νομικά πρόσωπα στον κρατικό μηχανισμό αποστερώντας τους έτσι την επίκληση των συνταγματικών δικαιωμάτων. Άλλωστε, εκτός από τις ρητά αναγνωρισμένες διοικητικές αρμοδιότητες τους, κατά κύριο λόγο δεν επιδιώκουν κρατικούς σκοπούς.

Επίσης ως φορείς συνταγματικών δικαιωμάτων αναγνωρίζονται, αν και όχι αναντίρρητα, και ΝΠΔΔ σωματειακού χαρακτήρα, όπως είναι πχ ο Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνών, από τη στιγμή που έχουν σκοπό μεταξύ άλλων και την εξυπηρέτηση των συμφερόντων των μελών τους δεδομένου ότι αυτά δεν ταυτίζονται πάντα με τα συμφέροντα του κράτους. Παράλληλα τη συνταγματική τους προστασία δεν χάνουν εκείνα τα ΝΠΔΔ που με πολιτειακή πράξη μετετράπησαν σε ΝΠΔΔ εκτός αν η ως άνω διαδικασία έγινε με την συναίνεση των μελών τους ή ακολουθήθηκαν οι συνταγματικές διατάξεις περί κρατικοποιήσεων (άρθρο 106 Σ.).

Τέλος, κρίναμε σκόπιμο να αναφερθούμε εν συντομία και στις ενώσεις προσώπων χωρίς νομική προσωπικότητα. Όπως γίνεται δεκτό και αυτές απολαμβάνουν των συνταγματικών δικαιωμάτων, αν και για λόγους ασφάλειας του δικαίου η ιδιοκτησία τους προστατεύεται μέσω των φυσικών προσώπων που αποτελούν μέλη τους και στα οποία άλλωστε ανήκει. Αξιοπρόσεκτο πάντως είναι το γεγονός ότι κατά κανόνα το ΣτΕ δεν αναγνωρίζει σε αυτές τις ενώσεις τα θεμελιώδη δικονομικά δικαιώματα του άρθρου 20 Σ.. Εξάιρεση, με προϋποθέσεις, αποτελούν τα πολιτικά κόμματα και ανάλογοι σχηματισμοί, όπως αναφέρεται στο διατακτικό της απόφασης που παρατίθεται στο σχετικό κεφάλαιο.

Βιβλιογραφία

- Π. Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο – Ατομικά Δικαιώματα, Τόμος Α', 1991.
- Κ. Χ. Χρυσόγονος, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, 1998.
- Δ. Τσάτσος, Συνταγματικό Δίκαιο, Τόμος Γ', 1988.
- Α. Μανιτάκης, Το Υποκείμενο των Συνταγματικών Δικαιωμάτων, 1981.
- Π. Ι. Παραράς, Σύνταγμα 1975 – Corpus 1, άρθρα 1 – 50, 1982
- Μ. Βροντάκης, Το ζήτημα της Συνταγματικής Προστασίας της Ιδιοκτησίας των Δημόσιων Νομικών Προσώπων, στον Τιμητικό Τόμο του Συμβουλίου της Επικρατείας, 1929 – 1979, τόμος Β', 1982.
- Σβώλος / Βλάχος, Το Σύνταγμα της Ελλάδος, τόμος Β', 1955.
- Η. Γ. Κυριακόπουλος, Ελληνικόν Διοικητικόν Δίκαιον, τόμος Β', 1961.
- Ι. Καραγιαννοπούλου – Λελούδα, Το Δημόσιον – Fiscus ενώπιον της Αρχής της Ισότητας, 1974.
- Α. Γ. Ράικος, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τόμος Β', α', 1984.
- Ν. Ν. Σαρίπολος, Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου, τόμος Γ', 1923.
- Α. Ι. Μάνεσης, Συνταγματικά Δικαιώματα, τόμος Α', Ατομικές Ελευθερίες, 1982.
- Α. Γ. Δημητρόπουλος, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, 2001.
- Κ. Γ. Μαυριάς / Α. Μ. Παντελής, Συνταγματικά Κείμενα, 1996.
- Ε. Π. Σπηλιωτόπουλος, Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου, Τόμος Α', 1997.
- Ε. Π. Σπηλιωτόπουλος, Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου, Τόμος Β', 2001.
- Π. Δ. Δαγτόγλου, Γενικό Διοικητικό Δίκαιο, 1997.
- Φ. Δωρής, Εισαγωγή στο Αστικό Δίκαιο, Τόμος Β1, 1991.
- Α. Σ. Γεωργιάδης, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, 1997.

Νομολογία

Αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας

- ◆ 907/1979 «Κουτούπης κατά ΕΣΗΕΑ»
- ◆ 1017/1979 «Θεοχάρη κατά ΕΡΤ»
- ◆ 559/1959 «Τράκας κατά Αυτόνομου Σταφιδικού Οργανισμού»
- ◆ 2080/1987 «Επαναλειτουργία ‘Τράπεζας Θεσσαλίας ΑΕ’»
- ◆ 598/1953 «Συγχώνευση Εθνικής Τράπεζας Ελλάδος και Τράπεζας Αθηνών»
- ◆ 975/1954 «Διανομή της περιουσίας του Ταμείου Συντάξεων του προσωπικού των Τραπεζών Ελλάδος, Εθνικής και Κτηματικής»
- ◆ 2152/1979 «‘Χριστιανική Κοινωνική Ένωση’ για το Ελληνικό Αντικαρκινικό Ινστιτούτο ‘Άγιος Σάββας’»
- ◆ 2233/1979 «Υπόθεση Άλσους Φιλοθέης»
- ◆ 434/1959 «Υπόθεση Τράπεζας ‘Ένωσις ΑΕ Θεσσαλονίκης’»
- ◆ 976/1954 «Ταμείον αυτασφάλειας του προσωπικού των τραπεζών Εθνικής, Ελλάδος και Κτηματικής»
- ◆ 651/1973 « ‘Οργανισμός Διοίκησης και Διαχείρισης της Εκκλησιαστικής Περιουσίας’ για την απαλλοτρίωση της περιοχής Κερασόπυργος – Κερατσινίου»
- ◆ 1711/1964 «Ο ΟΛΠ για τα Ναυπηγεία Σκαρμαγκά»
- ◆ 283/1995 «ΕΟΦ κατά Υπουργού Οικονομικών και Τράπεζας Ελλάδος»
- ◆ 4050/1976 «Υπόθεση Λατομείων Ζακύνθου»
- ◆ 2041/1967 «Το Λιμενικό Ταμείο Γυθείου για την Υπηρεσία Υδρεύσεως Γυθείου»
- ◆ 662/1979 «Οργανισμός Αποχετεύσεως Θεσσαλονίκης για το ά. 3 του ν.59/1975»
- ◆ 1430/1981 «Μετατροπή του οικισμού Πόρτο Ράφτη σε Κοινότητα»
- ◆ 565/1932 «Κονδύλια για τις αποδοχές των υπαλλήλων Δήμου Αγρινίου»
- ◆ 579/1932 «Επιβολή στο Δήμο Παγασών Βόλου υποχρεωτικής εισφοράς»
- ◆ 2940/1975 «Εκμίσθωση Λατομείων Κοινότητας Τρανοβάλτου Κοζάνης»
- ◆ 1936/1949 «Τροποποίηση Καταστατικού Ταμείου Πρόνοιας Δικηγόρων»
- ◆ 973/1954 «Τροποποίηση του κανονισμού Ταμείου Συντάξεων του προσωπικού των Τραπεζών Ελλάδος, Εθνικής και Κτηματικής»

- ◆ 2235/1979 «Άδεια θήρας»
- ◆ 265/1981 «Υπόθεση Ανώτατης Πανελλήνιας Ομοσπονδίας Εφέδρων Αξιωματικών και Ανθυπασπιστών»
- ◆ 1072/1948 «Κατάργηση Ταμείου Περιθάλψης Εργατοτεχνικού Προσωπικού Ηλεκτρικής Εταιρίας Αθηνών – Πειραιώς»
- ◆ 2059/1961 «Η ‘Εταιρία Εκπαιδευτικής Αναγέννησης’ για την ‘Πάντειο Ανωτάτη Σχολή’»
- ◆ 1535/1948 «Κεντρική Εφορία Ελέγχου Αθηνών κατά Ανδρέα Στίκα»
- ◆ 947/ 1953 «Ακρίτας κατά Υπουργού Οικονομικών»
- ◆ 2145/1979 (Τμήμα) «Ένωση Δημοκρατικού Κέντρου για ‘ΠΕΤΡΟΛΑ–ΕΛΛΑΣ ΑΕ’»
- ◆ 4037/1979 (Ολομ.) «Ένωση Δημοκρατικού Κέντρου για ‘ΠΕΤΡΟΛΑ–ΕΛΛΑΣ ΑΕ’»
- ◆ 1047/1939 «Αποδοχές υπαλλήλων Επιτροπής Ελέγχου Τιμολογίων»
- ◆ 132/1942 «Κατάργηση των θέσεων Νομικών Συμβούλων στο Ναυτικό Επιμελητήριο Ελλάδος»
- ◆ 2092/1965 «Αλ. Μεταλληνός κατά Επαγγελματικού και Βιοτεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδος»
- ◆ 713/1935 «Φαρμακίδου κατά Ιατρικού Συλλόγου Αθηνών»
- ◆ 833/1975 «Ένωση Κοινοτήτων Αιμιλιανού, Διάκου και Δεσπότης Σερρών»
- ◆ 2133/1970 «Κατάργηση Κοινότητας Επταμύλων Σερρών»
- ◆ 2284/1994